

UDK 3

ISSN 2560-3841

HUMANISTIKA

časopis za istraživanja
u društvenim
i humanističkim naukama

Vol. II • Broj 4/2018 • Oktobar 2018

HUMANISTIKA

Časopis za istraživanja u društvenim i humanističkim naukama
ISSN 2560-3841, ISSN 2560-4376 (Online) UDK 3
Vol. II Broj 4/2018

Izdavač:

Visoka škola za komunikacije
Beograd

Adresa:

Bulevar Maršala Tolbuhina 36, 11070 Beograd
Telefon: +381 11 26 04 608, Mob: +381 64 980 60 60
Email: redakcija@humanistika.net
www.humanistika.net
www.humanitiesonline.net

Glavni i odgovorni urednik

Boban Tomić, Visoka škola za komunikacije, Beograd

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Vladimir Kolarić, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd

Međunarodna redakcija

Claudia Alvares, Universidade Lusófona de Humanidades e Tecnologias, Lisboa, Portugal, **Aysu Arsoy**, Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus, **Dilek Beybin Kejanloğlu**, Giresun University, Tirebolu, Turkey, **Montse Bonet Bagant**, Universitat Autònoma de Barcelona, Spain, **Manuel José Damásio**, Universidade Lusófona de Humanidades e Tecnologias, Lisboa, Portugal, **Vaia Doudaki**, Uppsala University, Uppsala, Sweden, **Milorad Đurić**, Faculty of social science, Belgrade, Serbia, **Nico Carpentier**, Uppsala University, Sweden; Vrije Universiteit Brussel, Belgium; Charles University in Prague, Czech Republic, **Nino Ćorić**, Filozofski fakultet Sveučilište u Mostaru, Bosna i Hercegovina, **Paulo Faustino**, Porto University, Porto, Portugal, **Andreas Hepp**, Universität Bremen, Bremen, Deutschland, **Ljiljana Jovčić**, Visoka medicinska škola, Beograd, Srbija, **Mirjana Kovačević**, Visoka škola za komunikacije, Beograd, Srbija, **Piotr Kwiatek**, American University of the Middle East, Kuwait City, Kuwait, **Boris Labudović**, Institut za usmeravanje informacija, Novi Sad, Srbija, **Niki Lambropoulos**, University of Patras, Patra, Greece, **Irina Milutinović**, Institut za evropske studije, Beograd, Srbija, **Nenad Perić**, Metropolitan Univerzitet, Beograd, Srbija, **Andrijana Rabrenović**, Akademija društvenih nauka, Bijelo Polje, Crna Gora, **Abdel-Badeeh M Salem**, Ain Shams University, Cairo, Egypt, **Filip Škiljan**, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvatska, **Maja S. Vukadinović**, Visoka poslovna škola, Novi Sad, Srbija.

Savet časopisa

Milan Bošković, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Beograd, **Vladimir Ilić**, Visoka škola socijalnog rada, Beograd, **Lazar Jovanov**, Fondacija 021, Novi Sad, **Ljiljana Nešković**, Centar za studije medija i komunikacija, Beograd, **Nebojša Petrović**, Visoka škola za komunikacije, Beograd, **Dragić Rabrenović**, Akademija društvenih nauka, Bijelo Polje, Grna Gora, **Mira Radojević**, BBC London, UK, **Srđan Sušić**, Visoka škola za komunikacije, Beograd.

Lektor

Jovan Petrović

Prepress i štampa:

Šprint, Beograd

Časopis izlazi četiri puta godišnje u martu, junu, septembru i decembru u tiražu od 300 primeraka.

Stavovi, mišljenja i ocene izneseni u radovima ne predstavljaju nužno stavove, mišljenja i ocene Redakcije, Izdavača časopisa, niti institucija kojima autori pripadaju, već predstavljaju isključivo stavove, mišljenja i ocene samih autora.

HUMANITIES

Journal of research in the social sciences and humanities
ISSN 2560-3841, ISSN 2560-4376 (Online) UDK 3
Vol. II No. 4/2018

Publisher:

Faculty of Communication
Belgrade, Serbia

Address:

Bulevar Maršala Tolbuhina 36, 11070 Beograd
Line: +381 11 26 04 608, Cell: +381 64 980 60 60
Email: redakcija@humanistika.net
www.humanitiesonline.net

Editor-In-Chief

Boban Tomić, Faculty of Communication Belgrade, Serbia

Editor assistant

Vladimir Kolarić, Culture Development Institute, Belgrade, Serbia

International Editorial Board

Claudia Alvares, Universidade Lusófona de Humanidades e Tecnologias, Lisboa, Portugal, **Aysu Arsoy**, Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus, **Dilek Beybin Kejanloğlu**, Giresun University, Tirebolu, Turkey, **Montse Bonet Bagant**, Universitat Autònoma de Barcelona, Spain, **Manuel José Damásio**, Universidade Lusófona de Humanidades e Tecnologias, Lisboa, Portugal, **Vaia Doudaki**, Uppsala University, Uppsala, Sweden, **Milorad Đurić**, Faculty of social science, Belgrade, Serbia, **Nico Carpentier**, Uppsala University, Sweden; Vrije Universiteit Brussel, Belgium; Charles University in Prague, Czech Republic, **Nino Ćorić**, Faculty of philosophy University of Mostar, Bosnia and Hercegovina, **Paulo Faustino**, Porto University, Porto, Portugal, **Darko Gavrilović**, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia, **Andreas Hepp**, Universität Bremen, Bremen, Deutschland, **Ljiljana Jovčić**, High medical school, Belgrade, Serbia, **Mirjana Kovačević**, Faculty of communication, Belgrade, Serbia, **Piotr Kwiatek**, American University of the Middle East, Kuwait City, Kuwait, **Boris Labudović**, Communication Direction Institute, Novi Sad, Serbia, **Niki Lambropoulos**, University of Patras, Patra, Greece, **Irina Milutinović**, Institute of European study, Belgrade, Serbia, **Nenad Perić**, Metropolitan University, Belgrade, Serbia, **Andrijana Rabrenović**, Academy of social science, Bijelo Polje, Montenegro, **Abdel-Badeeh M Salem**, Ain Shams University, Cairo, Egypt, **Filip Škiljan**, Institute for migrations and minorities, Zagreb, Croatia, **Maja S. Vukadinović**, High school of business, Novi Sad, Serbia.

Advisory Board

Dr Milan Bošković (Beograd), Dr Vladimir Ilić (Beograd), Dr Lazar Jovanov (Novi Sad), Dr Miroslav Knežević (Podgorica), Dr Vesna Milenković (Niš), Ljiljana Nešković (Beograd), Dr Nebojša Petrović (Novi Sad), MA Dragić Rabrenović (Bijelo Polje), Mira Radojević (London, UK), MA Srđan Sušić (Beograd), MA Sladana Vasiljević (Užice).

Proofreader

Jovan Petrović

The journal is published quarterly, in March, June, September and December. Papers published in the journal are in the electronic edition of the magazine on the site: www.humanistika.net

Prepress and print:

Šprint, Belgrade

HUMANISTIKA

časopis za istraživanja u društvenim i humanističkim naukama

Vol. II Broj 4/2018 Oktobar 2018.

SADRŽAJ

Medijska pismenost i PR – od protivrečnosti do uzajamnosti Boban Tomić	11 – 25
Односи с јавношћу и политика MSc Немања Б. Јанковић MSc Мирјана Миловановић	27 - 36
КПЈ и потчињавање интелигенције у Југославији Небојша Петровић	37 – 51
Стечене компетенције ученика средњих медицинских школа у Србији, компарација ставова ученика и ментора Љиљана Јовчић	53 - 85
Muzika u Team Building-u Mirjana Maksimović	87 – 92
Naučni intervju: Božja revolucionarna kvirnost Mirza Halilčević	93 – 106

Humanistika je interdisciplinarni naučni časopis koji objavljuje naučne i stručne radove iz naučnih oblasti koje pripadaju polju društveno-humanističkih nauka.

Časopis je pokrenut 2017. godine s ciljem da postane zajednička platforma istraživačima i akademskim stvaraocima iz regionalnog i međunarodnog naučnog okruženja. *Humanistika* doprinosi razvoju naučnog podmlatka i stvaranju uslova za bolji protok ideja, dostignuća i znanja u međunarodnim okvirima. Časopis promovise vrednosti i dostignuća naučnog rada i saradnje među različitim akterima naučne i obrazovne javnosti u Srbiji i regionu.

Humanistika objavljuje radove koji zadovoljavaju opšte standarde koji važe za naučne radove u društvenim i humanističkim naukama a što se potvrđuje pozitivnim recenzijama sačinjenim od strane dva nezavisna recenzenata u anonimnom postupku (*Double-Blind Peer Preview*).

Časopis izlazi dva puta godišnje u martu i u septembru u 500 primeraka a radovi se štampaju na srpskom, engleskom i svetskim jezicima raširene upotrebe u datim naučnim oblastima. Svi radovi i svaka pojedinačna sveska časopisa mogu se pronaći u elektronskom izdanju časopisa kako u elektronskoj formi, tako i u PDF verziji svake zasebne sveske časopisa. Radovi i cele sveske časopisa se mogu besplatno preuzimati sa internet strane.

Humanistika je časopis koji posluje na bazi podmirenja stvarnih troškova te u tom smislu ne obavlja komercijalnu aktivnost. Časopis ne naplaćuje svojim autorima objavljivanje, recenziranje niti bilo kakve druge troškove. Troškovi administriranja radova, honorara za recenzente, urednike, tehničko uređenje, štampanje i online publikovanje u potpunosti snosi izdavač.

Humanistika je časopis otvorenog pristupa (*Open Access Journal*) što znači da je celokupan sadržaj besplatno dostupan korisnicima, kako pojedincima tako i institucijama. Korisnici mogu da čitaju, preuzimaju, kopiraju, distribuiraju, štampaju, pretražuju ili da ulaze u celokupne tekstove članaka, kao i da ih koriste u bilo koje druge zakonski dozvoljene svrhe bez traženja prethodnog odobrenja od izdavača ili autora, što je u skladu s definicijom otvorenog pristupa po BOAI. Autori i autorice radova objavljenih u *Humanistici* zadržavaju svoje [autorsko pravo](#), uključujući i pravo na *copyright*.

Humanistika is an interdisciplinary scientific journal that publishes Scientific and Expert papers from scientific fields belonging to the fields of Social and Humanistic Sciences.

The journal was launched in 2017 aiming to become a shared platform for researchers and academic creators from regional and international scientific environment.

Humanistika contributes to the development of scientific youth, creating conditions for a better flow of ideas, achievements and knowledge within the international framework. The journal promotes values and achievements of scientific work and cooperation among various actors of the scientific and educational public in Serbia and the region.

Humanistika publishes papers that meet the general standards for a scientific paper in Social and Humanistic Sciences, approved by two independent reviewers, in a anonymous proceeding. (*Double-Blind Peer Preview*).

The journal is published twice a year in March and September in 500 copies in Serbian, English and wide spread world's languages used in given scientific fields. All papers and each individual Journal can be found in the electronic edition of the journal in electronic form and in the PDF version of each individual copy. Published papers and journals can be downloaded free of charge from the website.

Humanistika is a journal that operates on the basis of settling the real costs, and in that sense it does not perform commercial activity. The journal does not charge its authors for the publishing, reviewing or any other costs. The journal does not charge for the publishing of the papers. The costs of the administration of papers, fees for reviewers, editors, technical design, printing and online publication are borne entirely by the publisher.

Humanistika is an open access journal (*Open Access Journal*), where the entire content is available to users, free of charge to both individuals and institutions. Users can read, download, copy, distribute, print, search or access the full text of articles, and use them for any other legally permitted purpose without requiring prior approval from the publisher or the author, which is in accordance with the definition of open access according to BOAI. Authors of papers published in *Humanistika* retain their authorship rights, including the *copyright* ownership.

Medijska pismenost i PR – od protivrečnosti do uzajamnosti

Boban Tomić¹

Visoka škola za komunikacije, Beograd

Sažetak: *Razvoj koncepta medijske pismenosti, u zemljama zapadnog Balkana, odvija se uz mnogo razlika u dinamici, sadržini i razumevanju osnovnih principa medijske pismenosti. Prihvativši međunarodno priznata načela medijske i informatičke pismenosti, prosvetni, akademski i medijski autoriteti na različite načine su razumeli i otpočeli primenu tog koncepta. Stepem razvoja i primene koncepta medijske i informatičke pismenosti značajno se razlikuje u zemljama regiona a u pojedinim zemljama skoro da nema napretka. Jedno od pitanja koje se nužno nameće, jeste pitanje metoda rada i korišćenja resursa. Teza od koje polazimo u istraživanju jeste da sam koncept i principi medijske i informatičke pismenosti nisu u dovoljnoj meri predstavljeni i protumačeni niti u akademskoj niti u široj javnosti u zemljama zapadnog Balkana. Relativna zatvorenost koncepta u uže akademske okvire u potpunosti je suprotnosti sa idejama medijskog opismenjavanja i kao takva nanosi značajne štete promociji koncepta medijske i informatičke pismenosti. Ključno pitanje referiše se na odnos koncepta medijske i informatičke pismenosti i njegove prezentacije i komunikacije sa najširojom javnošću. Da li je konceptu medijske pismenosti nedostajao odnos s javnošću iz kojeg bi se, posledično, izrodilo bolje razumevanje i potpora te iste javnosti? U radu istražujemo odnos medijske i informatičke pismenosti i odnosa s javnošću kao dva različita fenomena i modela, ali i njihovu uslovljenost i neophodnost sadejstva u pravcu ostvarivanja javnog interesa.*

Ključne reči: *Mediji, medijska pismenost, odnosi s javnošću, obrazovanje, javnost*

---

¹ Kontakt sa autorom: boban.tomic@viskom.ac.rs

Uvod

Umreženo društvo temelji se na intenzivnom razvoju informaciono-komunikacionih tehnologija čiji stalni razvoj stvara pretpostavke za društveni, privredni i naučni progres. Nove informacione tehnologije i tehnološke platforme na kojima su sagrađene komunikacijske strukture poput interneta, intraneta, *cloud* tehnologija i sustava za pohranjivanje podataka, daju snažan doprinos razvoju komunikacijskih profesija posebno u oblastima medija, marketinga, odnosa s javnošću. Brzina kojom se razvijaju tehnološka rješenja i stvaraju inovativni softveri i napredni hardverski sistemi, direktno potpomaže ljudski rad u svim a posebno u komunikacijskim profesijama i delatnostima. Medijska industrija u globalnim razmerama pretrpela je značajne izmene u programskim i tehnološkim segmentima a savremeni radio, televizija i novine nisu ni nalik onima od pre samo par decenija. Temeljna pretpostavka za sadržajan, kvalitetan i konkurentan medijski rad i poslovanje medijskih i komunikacijskih delatnosti, svakako su nove informaciono-komunikacijske tehnologije koje danas tvore intenzivan proces „tehnološke transformacije“ (Kastels. M, 2014, 83). Logična posljedica razvoja informaciono-komunikacijskih tehnologija jeste i stvaranje novih profesija i oblasti delovanja u kojima su potrebni novi pristupi i sagledavanja privrednog i društvenog ambijenta, kako bi čovekov rad bio učinkovitiji i kvalitetniji. U tom smislu, paralelno sa razvojem novih informacijskih tehnologija detaljno su se razvijale i usavršavale i pojedine profesije čija sudbina uveliko zavisi od razvoja tehnologija. Delatnost odnosa s javnošću i profesija s njim u vezi, doživljavaju snažnu ekspanziju i dinamičan razvoj tokom proteklih nekoliko decenija a ono šta se od ove profesije očekuje, čine je visoko zahtevnom ali i traženom. „Područja zapošljavanja, tj. područja primjene odnosa s javnošću, veoma su široka. Gotovo se može reći da se odnosi s javnošću danas primjenjuju na svim područjima. Istraživanja u odnosima s javnošću ukazuju da su dominantna područja korporacije, neprofitni sektor, politika (državne i lokalne uprave), industrija zabave, sport i putovanja, obrazovanje, zdravstvo, mediji i dr.“ (Tomić. Z, 2016, 45). Upravo takav status profesije odnosa s javnošću u globalnim razmerama, čini da se i oblast obrazovanja za bavljenje ovom

profesijom nužno mora usavršavati i održavati u stalnom dosluhu i interakciji sa savremenim kretanjima u društvu, na tržištima i kulturi.

Istovremeno, razvoj umreženog društva i sve veća medijizacija društva čine da savremeni mediji masovnog komuniciranja, u prvom redu televizija i internetska glasila, pojačavaju svoj uticaj na pojedinca a samim tim i na društvo (usp. Long. P, - Wall. T, 2012, 344). Funkcije medija da informišu i edukuju sve više ustupaju pred nadirućim programima zabave i otvorene propagande u medijskim programima i sadržajima. Savremeni mediji postaju sve raznovrsniji, broj kanala distribucije se umnožava ali pitanja medijskog sadržaja ostaju izvan domašaja same publike, što je suprotno logici u vremenu kada publika ima sve veće mogućnosti izbora koje će medijske sadržaje konzumirati. Kao odgovor na narastajuća pitanja o negativnim uticajima medijskih sadržaja, posebno na mlade i decu, konceptualiziran je pojam medijske pismenosti a on se u novije vreme često proširuje i terminom medijsko-informacijska pismenost (up. Tomić. B, 2015, 190). Suština oba koncepta i pojma odnosi se na stvaranje i razvoj modaliteta obrazovnih praksi kojima se podstiče i razvija kompetencija svakog pojedinca za prijem, dekodiranje, čitanje, tumačenje, vrednovanje poruka i sadržaja koji putem medija dolaze do publike. Svaki pojedinac mora biti u stanju da odgovorno, kvalitetno i efikasno prima, tumači i vrednuje medijske poruke i sadržaje bez obzira putem kojeg medija one dolaze do njega. I suprotno, svaki pojedinac mora imati izgrađene veštine i kompetencije za efikasno i efektivno kreiranje poruka i sadržaja kako bi postao učinkovitim i plodotvornim učesnikom komunikacijskog procesa na javnom domenu. Kao takva, medijska pismenost nije dogma već „skup gledišta koje u korišćenju medija aktivno primenjujemo da bi smo protumačili značenje poruka koje primamo“ (Poter. DŽ, 2011, 47). Ovo posebno važi za decu i mlade koji se, kao takvi, smatraju nedovoljno zaštićenim a ranjivim u procesu masovnog komuniciranja te sve češće postaju žrtvama medijskog i manipulativnog komuniciranja.

No, kakva je veza i uzajamnost ova dva medijsko-komunikacijska profesionalna koncepta – odnosa s javnošću i medijske pismenosti. U savremenoj teoriji i praksi ne može se sa lakoćom pronaći mnogo radova, niti istraživanja o međusobnim odnosima ove dvije delatnosti. Razlog tome je, najverovatnije, to što se odnosi s javnošću na pojednostavljen i banalizovan način često svode na persuazivnu ravan, dok se medijska

pismenost, takođe bez osnova, često izdiže u suviše akademske, teorijske i hermetične nivoe tumačenja i vrednovanja. Otuda se te dve delatnosti udaljavaju u praksi i teoriji dok su neke njihove funkcije i modeli izuzetno bliski, uzajamni i važni za ispravno tumačenje i praktičnu primenu. Ni jedno od pojednostavljenih tumačenja ne odgovara istinskim preferencijama i usmerenjima ovih profesija, posebno ne njihovim mogućnostima i potencijalima za međusobna prožimanja i uzajamnosti iz kojih bi se mogla razviti sinergična i za delatnike oba koncepta plodotvorna aktivnost. Posebnu teškoću predstavlja česta pojava pojednostavljivanja odnosa s javnošću i svodenje istih na ravan marketinških i/ili propagandnih operacija, što je pogrešno shvaćena i protumačena suština ove komunikacijske delatnosti (up. Tomić, Z, i sar. 2003, 22). Iz navedenog je proistekao logičan set zaključaka i konstatacija koji se mogu uobličiti u sledeće hipoteze ovog istraživanja:

Osnovna hipoteza:

Medijska pismenost i odnosi s javnošću često su diversifikovani kao antipodi, njihovu sadržinu, funkcije te uzajamnost ne poznajemo dovoljno te otuda ne koristimo njihove sinergijske potencijale i šanse za obostrani društveno i obrazovno opravdan učinak, što stvara teškoće praktičarima oba koncepta ali i masovnoj publici i najširoj javnosti.

Pomoćne hipoteze:

h1. Medijska pismenost je, i pored početnih rezultata, nedovoljno efikasan i učinkovit koncept, bez odlučnije i efikasnije potpore javnih i prosvetnih vlasti i društvenih subjekata.

h2. Odnosi s javnošću se percipiraju kao rudimentarna persuazivna delatnost okrenuta isključivo ka profitabilnosti sopstvenih praksi i funkcija.

h3. Sa stanovišta pozitivističke misli i prakse, ni jedan od ova dva praktična koncepta nema učinkovit prožimajući odnos u društvenoj strukturi te im s toga nedostaje uzajamnost unutar koje će medijska pismenost podržati pozitivističke i kreativne impulse odnosa s javnošću i obrnuto, odnosi s javnošću će podizanjem nivoa znanja podsticati i praktično promovisati principe medijske pismenosti.

Obzrom da su i medijska pismenost i odnosi s javnošću dve vrlo diferencirane delatnosti od kojih je prva obrazovne a druga komunikacijske prirode, njihovi učinci su vrlo značajni za celokupan niz parcijalnih javnosti, ali i društvo u celini. Još je u *Meksičkoj izjavi* iz 1978. godine rečeno da

„odnosi s javnošću označavaju praksu zasnovanu na umijeću, a istovremeno to je i društvena znanstvena disciplina“ (Skoko, B, 2006, 8) te se ne sme zanemariti ni vulgarizovati ni jedan aspekt ove discipline. Takođe, medijska pismenost poseduje sopstvenu odoru naučnosti, te se i njeni postulati i ishodišta moraju uvažavati i u maksimalnoj meri praktikovati kako u pedagoško-obrazovnim praksama, tako i u medijsko-komunikacijskim delatnostima.

Metod

Ovaj rad je proistekao iz empirijskog terenskog istraživačkog projekta koji je realizovan u poslednjem kvartalu 2017. godine u geografskom području tri susedne zemlje – Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. Odluka da se uzorak formira na ovaj način proistekla je iz želje da se sagleda stanje i perspektive u tri susedne zemlje, koje su vrlo slične po mnogim socio-ekonomskim determinantama. Sekundarni cilj istraživanja je da se prepoznaju opšta mesta i zajedničke mogućnosti i širem socijalnom kontekstu ali i da se provere postavljene hipoteze. Istraživačkom metodologijom obuhvaćen je uzorak od 81 ispitanika po metodu reprezentativnog uzorka uz primjenu anketnog upitnika sa 11 pitanja sa ponuđenim i/ili otvorenim odgovorima. Uzorak ispitanika obuhvata delatnike iz tri profesije koje su referentne za analitičke studije medijske pismenosti i odnosa s javnošću a to su – pedagoški radnici u osnovnim i srednjim školama, medijski stvaraoci iz redakcija medija masovnog komuniciranja i delatnici zaposleni u agencijama i preduzećima za odnose s javnošću. Količinski obuhvat uzorka podređen je njegovoj reprezentativnosti jer je cilj istraživanja bio usmeren, u većoj meri, na prepoznavanje trendova, fenomena, problema i verovatnoća, nego na identifikaciju apsolutnih pojava. Opređenje da se u uzorak ispitanih osoba uključe predstavnici tri profesije (mediji, škole, odnosi s javnošću) najviše je motivisano činjenicom da su zapravo te tri profesije ključne za sve teorijske i praktične aspekte istraživanih pojava, te da su one najbolji poznavaoi i kompetentni protagonisti aktivnosti medijske pismenosti i odnosa s javnošću. U strukturi ispitanika od ukupno 81 obuhvaćene osobe nalazi se 48 (59%) žena i 33 (41%) muškarca od kojih su 45 starosti između 25 i 35 godina i 36 starosti između 35 i 45 godina. Ograničenje satrosnog doba na ove dve dekade utemeljeno je u pretpostavci

da se o pitanjima vezanim za budućnost i obrazovanje budućih generacija referentno i kvalitetno mogu izjasniti upravo predstavnici mlađih starosnih struktura, jer njihovo percipiranje i prepoznavanje stvarnosti i društvenih potencijala nosi značajne razlike i karakteristike koje su važne za rezultate ovog rada.

Profesionalna diversifikacija uzorka izvršena je prema trima delatnostima koje su u fokusu ovog istraživanja a to su: Mediji masovnog komuniciranja (štampa, radio, televizija, internetski mediji) svih nivoa (lokalni, regionalni i nacionalni), osnovne i srednje škole kao i profesionalne organizacije za odnose s javnošću. Broj i struktura uzorka prema geografskom i profesionalnom kriterijumu dati su u sledećoj tabeli.

	BiH	SRB	CG	Ukupno
Mediji	10	10	7	27
Škole	10	10	7	27
Odnosi s javnošću	10	10	7	27
Ukupno	30	30	21	81

Tabela 1: Pregled geografske, profesionalne i brojčane strukture ispitanika.

Uzorak svih ispitanika unutar delatnika odnosa s javnošću i delatnika zaposlenih u osnovnim i srednjim školama sadrži svih 27 (33%) ispitanika sa visokim obrazovanjem, dok ispitanika zaposlenih u medijima masovnog komuniciranja ima 22 (27%) sa visokim obrazovanjem i 5 (6%) sa srednjim obrazovanjem. Metodologijom istraživanja planirana i realizovana je anketa koju su svi ispitanici popunili on-line odgovarajući na 11 pitanja tako što selektuju jedan od ponuđenih odgovora ili u nekim opcijama dopisuju sopstveni odgovor. Primenom statističkog postupka obrađeni su svi odgovori u njihovom kumulativnom obimu, bez razdvajanja rezultata po geografskom ili drugom kriterijumu ispitanika, analizirani su i diskutovani nalazi i predstavljeni rezultati.

Rezultati

Iako u novije vreme medijska pismenost uživa bolji položaj u društvu i dobija više mesta i značaja u školskim planovima nastave, njen ukupan društveni status još uvek ne ide u korak sa razvojem informaciono-

komunikacijskih tehnologija i medija. Anketnim upitnikom mereni su stavovi ispitanika i njihovo razumevanje i predstave o medijskoj pismenosti u neposrednom okruženju. Kroz pet pitanja smo ispitivali stavove i ocene o konceptu medijske pismenosti i njegovom položaju u društvu i unutar obrazovnog sistema. Od ukupno 81 ispitanika, njih 41 (50,60%) smatra da javnost nedovoljno prepoznaje značaj koncepta medijske pismenosti, dok njih 34 (41,90%) misli da društvo uopšte ne prepoznaje značaj medijske pismenosti a 6 (7,40%) ispitanika misli da je koncept dovoljno prepoznat. Ova, polazna, karakteristika u tesnoj je korelaciji sa kasnijim ocenama da su državne i prosvetne vlasti najviše odgovorne za status medijske pismenosti u društvu. U tom pravcu je konstituisano i sledeće pitanje o tome koliko je obrazovni sistem efikasan u zastupanju i afirmaciji koncepta medijske pismenosti, na šta su ispitanici odgovorili, takođe vrlo kritički: Od ukupno 81 odgovora, njih 26 (35,80%) smatra da je sistem apsolutno neefikasan, 52 (64,20%) smatra da je sistem nedovoljno efikasan dok svega 3 (3,70%) smatraju da je obrazovni sistem efikasan. Iz navedenih odgovora jasno se uočava kritička distanca ispitanika prema obrazovnom sistemu, iako je u značajnoj meri reprezentativnog uzorka zastupljena i profesija prosvetnih radnika i pedagoga. Iz odgovora na ovo, kao i sledeće pitanje jasno će se profilisati i zaokružiti kritička dimenzija i razumevanje po kojem su prosvetne vlasti najodgovorniji društveni subjekti za položaj, strukturu i učinke medijske pismenosti. Ispitanici jasno vide obrazovni sistem kao najviše odgovoran za sadašnje stanje i kasnije procenjenju sporost, u kreiranju kurikuluma za razvoj medijskih kompetencija. Na pitanje o tome koja zainteresovana strana ima najvažniju ulogu u afirmaciji koncepta medijske pismenosti od ukupno 81 odgovora njih 27 (33,30%) smatra da su to prosvetne i državne vlasti, 26 (35,80%) smatra da su to škole i univerziteti, 24 (29,60%) misli da su to mediji, dok po 2 (2,40%) ispitanika misle da su to poslovne kompanije, odnosno nevladin sektor.

Zadnja dva pitanja, od ukupno pet, posvećenih položaju i značaju koncepta medijske pismenosti u društvu, odnose se na ishodišta medijskog obrazovanja, kao i procene o tome ka kojim mogućim ciljevima društveni sistem treba da stremlji. Na pitanje o tome koji je glavni uzročnik sadašnjem položaju koncepta medijske pismenosti u društvu ispitanici smatraju da su to: Nedovoljno javno zastupanje – 29 (35,80%), nedovoljna podrška javnih i prosvetnih vlasti – 24 (29,60%), neodgovarajući školski programi

– 21 (25,90%), nedostatak obrazovnih programa za medijske profesionalce – 3 (3,70%), nedostatak celoživotnog obrazovanja – 2 (2,40%) i nezainteresovanost učesnika procesa – 2 (2,40%). Međutim, u svojevrsnom zaključivanju o tome šta treba činiti, iako kao najodgovornije vide javne i prosvetne vlasti, ispitanici ne misle da bi njihovo aktiviranje bilo najbolji alat za popravljavanje stanja. Na pitanje o načinima javne afirmacije i promocije za medijsku pismenost, samo 9 (11,10%) ispitanika misli da bi lobiranje i pritisak na obrazovni sistem bili adekvatni, dok 29 (35,80%) ispitanika misli da bi kampanje podizanja svesti bile najefikasnije a 28 (34,50%) njih smatra da bi najbolji efekat dale kampanje poboljšanja odnosa s javnošću dok njih 15 (18,50%) misli da bi to bile klasične marketinške aktivnosti. Iz strukture navedenih odgovora jasno se profilisu stavovi po kojima za popravljavanje stanja ne možemo računati na saradnju sa onima koji su odgovorni za sadašnje loše stanje. Takođe, vrlo jasan je stav o tome da su za popravljavanje stanja najvažnije kampanje u javnosti, bez obzira jesu li to one klasične marketinške, podizanja svijesti ili odnosa s javnošću. Rezultati prvih pet pitanja prikazani su u narednoj tabeli.

1. Da li javnost u dovoljnoj mjeri prepoznaje sadržaj i značaj koncepta medijske pismenosti? a. Poznaje dovoljno – 6 b. Poznaje nedovoljno – 41 c. Ne poznaje uopšte – 34
2. Koliko je obrazovni sistem efikasan u zastupanju i afirmisanju koncepta medijske pismenosti? a. Apsolutno neefikasan – 26 b. Nedovoljno efikasan – 52 c. Efikasan – 3
3. Koja zainteresovana strana ima najvažniju ulogu u afirmaciji medijske pismenosti? a. Prosvjetne vlasti i država – 27 b. Školske/univerzitetske ustanove – 26 c. Mediji – 24 d. Korporacijski/biznis sektor – 2 e. Nevladin sektor – 2
4. Koji je glavni uzročnik sadašnjem položaju koncepta medijske pismenosti u društvu? a. Neodgovarajući školski programi – 21 b. Nedostatak školskih programa za medijske profesionalce – 3 c. Nedostatak cjeloživotnog učenja – 2 d. Nedovoljno javno zastupanje – 29 e. Nedovoljna podrška javnih i prosvjetnih vlasti – 24 f. Nezainteresiranost sudionika procesa – 2
5. Koji načini javne afirmacije i promocije su potrebni medijskoj pismenosti? a. Kampanje podizanja svijesti – 29 b. Marketing kampanje – 15 c. Kampanje odnosa s javnošću – 28 d. Lobiranje i pritisak na obrazovni sistem – 9

Tabela 2: Pregled pitanja i odgovora drugog segmenta istraživačkog upitnika.

Drugi segment pitanja u istraživačkom upitniku odnosio se na razumevanje, ocenu i perspektive odnosa s javnošću u društvenom kontekstu a prikupljenim odgovorima izvedena je slika stanja i ukazano je na moguća ishodišta. Kao i u slučaju ocene društvenog položaja medijske pismenosti, ispitan je položaj i društveni tretman delatnosti odnosa s javnošću u društvenom okruženju ispitanika. Na pitanje da li njihovi klijenti/publika/učenici (zavisno od toga jesu li ispitanici delatnici u agencijama odnosa s javnošću, medijski delatnici ili uposleni u prosveti) u dovoljnoj meri poznaju sadržaj i funkcije odnosa s javnošću njih 47 (58,00%) odgovara potvrdno, dok njih 19 (23,40%) nije sigurno a njih 15 (18,50%) odgovara negativno. Na sledeće pitanje o tome u kolikoj meri najšira javnost razlikuje odnose s javnošću od marketinga 81 ispitanika odgovaraju da: Razlikuje dovoljno – 42 (51,80%), razlikuje ali nedovoljno – 23 (28,40%) i ne razlikuje uopšte – 16 (19,70%). Iz odgovora na ova dva pitanja, jasno se može zaključiti da razumevanje prirode, strukture i funkcija odnosa s javnošću, kao svojevrsne delatnosti upravljanja s informacijama, nije na odgovarajući način utemeljeno niti diferencirano u specifičnim javnostima. Visok stepen (58,00%) ispitanika smatra da segmenti javnosti (klijenti agencija za odnose s javnošću, medijska publika i učenička populacija) u dovoljnoj meri poznaju sadržaj i funkcije odnosa s javnošću. Taj stepen nije nizak i nije posebno poražavajući, međutim ako se rezultat upoređi sa narednim onda se uočava disproporcija, ili neka vrsta jaza u znanju, između specifičnih grupa iz prethodnog pitanja i opšte javnosti iz narednog pitanja. Naime, ukupno 42 (51,80%) ispitanika smatra da opšta javnost ne razlikuju u dovoljnoj meri odnose s javnošću od marketinga. I tu se, upravo, otvara prostor i stvaraju mogućnosti za uspostavu teorijskog i praktičnog okvira unutar koga se mogu i trebaju razvijati mogućnosti za primenu programa medijske pismenosti i izgradnju medijskih kompetencija, ali i za učinkovitiji plasman odnosa s javnošću na polju javnog zagovaranja i podizanja svesti o značaju medijske pismenosti. Time se otvaraju i pitanja, odnosno mogućnosti, međusobnog sinergijskog delovanja medijske pismenosti i odnosa s javnošću, kao dva nezavisna ali prožimajuća obrazovna i komunikacijska fenomena.

Pitanjem o međusobnosti odnosa s javnošću i medijske pismenosti otvorena je zaključna instanca anketnog istraživanja a svojim odgovorima ispitanici su u najvećoj meri, njih 49 (60,50%), iskazali da medijska pismenost treba da razvija kritičke kompetencije za tumačenje odnosa s

javnošću. Da medijska pismenost ne treba da zauzima vrednosne stavove misli 26 (32,10%) ispitanika, medijska pismenost treba kritičku distancu prema PR-u misli 11 (13,60) ispitanika a njih 8 (9,80%) misli da medijska pismenost treba da podržava odnose s javnošću. Kakvi bi trebali biti međusobni uticaji medijske pismenosti i odnosa s javnošću ispitano je u pretposljednem anketnom pitanju: Moguća je društveno i pedagoški opravdana sinergija – smatra 49 (60,50%) ispitanika, medijska pismenost i PR moraju se međusobno podsticati – smatra 28 (34,60%) ispitanika a njih 4 (4,10%) misli da medijska pismenost i PR ne smeju međusobno uticati. U slučaju kada bi se ostvarila sinergija medijske pismenosti i odnosa s javnošću, ispitivali smo šta bi to moglo najefikasnije podstaći međusobni suodnos i društvenu korisnost. Odgovori sa brojem ispitanika su sledeći: Više aktivnosti javnog zagovaranja – 26 (32,10%), više učinkovitih odnosa s javnošću – 25 (30,80%), sadržajni i konkretniji obrazovni rad u školama/fakultetima – 15 (18,51%), bolje obrazovanje medijskih i PR delatnika – 11 (13,60%), bolje celoživotno obrazovanje delatnika u medijima, PR-u i školama – 4 (4,90%).

Distribucija odgovora po svim pitanjima iz ovog segmenta istraživačkog upitnika prikazana je u narednoj tabeli.

6. Da li Vaši klijenti/publika/učenici u dovoljnoj mjeri poznaju sadržaj i funkcije odnosa s javnošću?	a. Da – 47 b. Nisam siguran – 19 c. Ne – 15
7. U kojoj mjeri najšira javnost razlikuje odnose s javnošću od marketinga?	a. Razlikuje dovoljno – 42 b. Razlikuje nedovoljno – 23 c. Ne razlikuje – 16
8. Kako karakterizirate ulogu medijske pismenosti u odnosu na praksu i funkcije odnosa s javnošću?	a. Medijska pismenost treba kritičku distancu prema PR – 11 b. Medijska pismenost ne treba da zauzima vrijednosne stavove – 26 c. Medijska pismenost treba da razvije kritičke kompetencije za tumačenje PR-a – 36 d. Medijska pismenost treba podržavati PR – 8
9. Kakvi bi trebali biti međusobni utjecaji medijske pismenosti i PR-a?	a. Medijska pismenost i PR ne smiju međusobno utjecati – 4 b. Moguća je društveno i pedagoški opravdana sinergija – 49 c. Medijska pismenost i PR moraju se međusobno podsticati – 28
10. Koje aktivnosti bi najefikasnije podstaknule sinergiju medijske pismenosti i PR-a?	a. Sadržajni i konkretniji odgojni rad u školama/fakultetima – 15 b. Više aktivnosti javnog zagovaranja – 26 c. Više učinkovitijih odnosa s javnošću – 25 d. Bolje obrazovanje medijskih i PR djelatnika – 11 e. Bolje celoživotno obrazovanje djelatnika u medijima, PR-u i školama – 4

Tabela 3: Pregled pitanja i odgovora trećeg segmenta istraživačkog upitnika.

Diskusija rezultata

Jedan od polaznih stavova, koji je aktuelizovao ovo istraživanje, odnosio se na već poslovičnu karakterizaciju odnosa s javnošću kao propulzivne persuzivne komunikacijske prakse. Doista, odnosi s javnošću imaju intenciju delovanja prema ciljanim javnostima i segmentima društva, ali svođenje odnosa s javnošću na puku persuziju, posebno kroz poistovećivanje sa funkcijama marketinga bilo bi odveć neispravno. (up. Meiden. A.V.D, 1993, 54). U tom pravcu razvija se metodološka skepsa o uzrocima dominacije takvog mišljenja kod javnog mnjenja, posebno o tome kako bi se takvo stanje moglo popraviti. Devijacije u percepciji odnosa s javnošću kod najšire javnosti možemo objasniti, između ostalog, i nedostatkom dovoljno aktivnog odnosa prema javnosti od strane samih protagonista odnosa s javnošću. To, dakle, znači da sama profesija i njeni delatnici nisu učinili dovoljno (niti to sada čine) da se slika, razumevanje i reputacija njihove profesije u javnosti podigne na viši nivo. Potvrdu ovog stava nalazimo u odgovoru na pitanja 6 i 7 istraživačkog upitnika, kojima se jasno ukazuje na nedovoljnu pojmovnu artikulaciju i sadržinsko razlučivanje funkcija odnosa s javnošću a kod opšte i specifičnih ciljnih grupa. Iako istraživačkim upitnikom nije obuhvaćen domen uzročnika neadekvatne percepcije i nedovoljnog razumevanja funkcija odnosa s javnošću, teorija i praksa poznaju dovoljno primera u kojima nedostatak etičkih standarda i sistema društvene odgovornosti profesije uzrokuje takvo stanje. U tom smislu, uz dodatnu analizu datih odgovora, sa visokom sigurnošću možemo ukazati na značaj etike i društvene odgovornosti za javnu percepciju ove profesije (up. Filipović i sar. 2001, 39-58).

Na drugoj strani, pogrešnu percepciju odnosa s javnošću ojačava i nedovoljno razvijena praksa medijske pismenosti i nedostatak obrazovnih kurikuluma kojima se jasno razlučuju i objašnjavaju funkcije, struktura i ciljevi pojedinačnih komunikacijskih praksi. Uporište ovakvom stavu daju odgovori na pitanje o ulozi medijske pismenosti u odnosu na praksu i funkcije odnosa s javnošću, kojima se jasno sugerise da medijska pismenost treba da razvija kritičke kompetencije za tumačenje odnosa s javnošću. U oba slučaja dobijamo potvrdu stavova iz polaznih hipoteza o tome da odnosi s javnošću, u većini slučajeva, nisu na ispravan i potpun način shvaćeni te da je njihova funkcija pogrešno shvaćena kao persuzivna, čak propagandna

aktivnost, što se najčešće objašnjava nedostatkom obrazovne i promotivne aktivnosti od strane delatnika odnosa s javnošću, ali i nedostatkom kompetentnih obrazovnih kurikuluma u praksama medijske pismenosti kojima se formira zdravo „posmatračko gledište“ (Bake, D. 2013, 49), te konačno uviđa jasna razlika između persuazije i informisanja.

Na slične zaključke ukazuju i odgovori na pitanja o položaju medijske pismenosti, jer jasna ocena da medijska pismenost nije dovoljno podržavana, kako od strane javnih i prosvetnih vlasti tako ni u samim medijima i komunikacijskim delatnostima. Međutim, ispitanici smatraju, u odgovorima na pitanja o lošem položaju medijske pismenosti u okruženju, da je za loš položaj medijske pismenosti najviše odgovorno nedovoljno javno zastupanje koncepta medijske pismenosti - 29 odgovora (35,80%), potom nedovoljna podrška javnih i prosvetnih vlasti - 24 odgovora (29,60%) i konačno neodgovarajući školski programi - 21 odgovor (25,90%). U ovakvom nalazu jasno temeljimo našu hipotezu da je medijskoj pismenosti, u prvom redu, potrebna bolja i efikasnija aktivnost javnog zagovaranja koja bi rezultirala boljim razumevanjem koncepta i prakse medijske pismenosti u najširoj javnosti i društvu u celini. Sledstveno tome, odnosi s javnošću se mogu postaviti kao temeljni i najvažniji komunikacijski mehanizam kojim bi medijska pismenost bila postavljena na društvenu poziciju koju potrebuje, te na vrednosni nivo koji zaslužuje. Time bi se ostvario i reciprocitet u međusobnosti medijske pismenosti i odnosa s javnošću a kojim bi ove dve prakse realizujući podršku jedna drugoj, u stvarnosti ostvarile veliki sinergijski efekat na obostranu, ali i opštedruštvenu, obrazovnu, pedagošku i kulturnu potrebu. Dostizanje takvog cilja umnogome bi popravilo percepciju u opštoj javnosti i kod specifičnih društvenih grupa a posebno kod mladih, dece i njihovih roditelja, čime bi se afirmisala koncepcija javnog mnjenja o skladu ljudske predstave i ljudskog reagovanja na date fenomene (up. Lippmann. W, 1995, 20).

Polaznu hipotezu o tome da je medijska pismenost i pored vidljivih početnih postignuća nedovoljno efikasan i plodotvoran koncept, bez odlučnije i efikasnije podrške javnih i prosvetnih vlasti i društvenih subjekata, potkrepili su nalazi istraživačkog upinika, koji upravo potvrđuju nedostatak podrške i razumevanja javnih i pedagoških vlasti. Takva ocena najpre se temelji u nalazu o odgovornosti onih koji su najvažniji subjekti za popularizaciju medijske pismenosti a to su, po rezultatima istraživanja u

najvećem broju slučajeva prosvetne vlasti i države - 27 odgovora (33,33%), škole i univerziteti - 26 odgovora (32,00%), mediji (29,60%), korporativni sektor i nevladin sektor po 2 odgovora (2,40%). Dakle, na prvom mestu bi država trebala učiniti nešto za medijsku pismenost, ali po prirodi stvari intervencija države bi trebala biti deregulacione prirode, pozitivistički inspirisana i konstruktivna, bez uplitanja u segmente odgovornosti nauke i obrazovanja. Takvom ulogom država bi prestala biti uspavani, već bi postala „ključni igrač“ koji „nametanjem regulacija i priznavanjem sloboda, pomoću prava i posebnih politika“ (Street. J, 2003, 89) podstiče koncepciju razvoja medijskih kompetencija na svim nivoima.

Skoro neznatna razlika u odgovornosti javnih vlasti, škola i medija jasno upućuje na zaključak da je pored konstitucionalnih i strukturnih pitanja medijske pismenosti skoro podjednako važno njeno promovisanje u javnosti i aktivno javno zastupanje. Otuda i naredni, sasvim logičan, nalaz istraživanja o tome da su kampanje podizanja javne svesti i kampanje odnosa s javnošću dve najpoželjnije aktivnosti koje mogu popraviti sliku i položaj koncepta medijske pismenosti u društvu. Iz takvog zaključka slede i obaveze svih onih učesnika i delatnika odnosa s javnošću, podjednako kao i onih koji se bave medijskom pismenošću kako u teorijskoj tako i praktičnoj ravni. Teorijsko uporište moglo bi se, između ostalog, pronaći i u težnjama konstruktivističkih interpretacija odnosa s javnošću da tu delatnost učine svojevrsnim posrednikom u promociji „određenih dijaloga“ pri čemu se „odnosi s javnošću ponašaju kao posrednik koji donosi priče iz treće ruke“ (Tomić. Z, 2013, 20). Ovom prilikom pod značenjem „određenog dijaloga“ bi se smatrala interakcija svih aktera i subjekata medijske pismenosti, kako na strani nauke, struke, prakse tako i na stranama školskog sistema i državne uprave te sektorskih politika za oblasti kulture, medija i komunikacija.

Zaključak

Polazna hipoteza ovog istraživanja, kojom je tvrđeno da medijska pismenost i odnosi s javnošću često bivaju shvatani kao antipodi a njihova pojedinačna funkcija uglavnom se pogrešno razumeva kod javnosti, dokazana je u optimalnoj meri. Takođe, pojedinačna razmatranja i razumevanja medijske pismenosti i odnosa s javnošću pokazala su da pojedinačne javnosti, unutar komunikacijsko-medijskih i pedagoških

profesija, kao i opšta javnost nedovoljno i neadekvatno percipiraju značaj i funkcije koncepta medijske pismenosti i aktivnosti odnosa s javnošću. Iz ta dva razloga, najčešće imamo logične posledice da se ova dva praktična i pojmovna koncepta uglavnom razumeju kao „protivničke strane“ i antipodi od kojih medijska pismenost ima zadatak da kritikom demaskira persuzivni i marketinški karakter odnosa s javnošću dok odnosi s javnošću u praksi se svode na marketing i propagandu. Oba shvatanja su posledica pogrešno uspostavljenih i neadekvatno primenjivanih teorijsko-metodoloških i modelskih koncepcija. Usmeravanjem istraživačke pažnje na pitanja o uzročnicima ovakve situacije, jasno je razotkrivena logična veza između nedovoljno utemeljene medijske pismenosti u školskim programima i kurikuluma za razvoj medijskih kompetencija i pogrešnih shvatanja pojedinih komunikacijskih praksi (odnosi s javnošću). Ukazivanjem na značaj učešća državnih i pedagoških vlasti u adekvatno etabliranje medijske pismenosti, kao i ukazivanjem na značaj kampanja za podizanje javne svesti jasno se ukazuje na kompleksnost i uzajamnost komunikacijsko-medijske edukacije i komunikacijske prakse odnosa s javnošću. U toj uzajamnosti se temelji i tvrdnja da međusobnost ova dva kompleksa stvara snažnu sinergiju čiji pozitivan učinak doprinosi pedagoškim, obrazovnim, kulturnim, komunikacijskim i medijskim kompetencijama dece, mladih i opšte javnosti. Staru ideju o „brkanju PR-a s marketingom“ (Broom. G.M, 2010, 8) moguće je, na osnovu nalaza ispitanika, nadograditi idejom da odnose s javnošću ne treba brkati s propagandom baš kao što medijsku pismenost ne treba brkati s dogmom. Naprotiv, iz potencijala njihove kompleksnosti i uzajamnosti moguće je dobiti najvrednije efekte za celo društvo.

• Literatura

- Bake, Diter (2013) *Medijska pedagogija*, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd, 2103.
- Broom, Glen M (2010) *Cutlip & Center's Učinkoviti odnosi s javnošću*, Mate, Zagreb, 2010.
- Filipović, Vinka – Kostić Milica – Prohaska, Slobodan (2001) *Odnosi s javnošću*, FON, Beograd, 2001.
- Kastels, Manuel (2014) *Moć komunikacija*, Clio, Beograd, 2014.
- Lippmann, Walter (1995) *Javno mnijenje*, Naprijed, Zagreb, 1995.
- Long, Paul – Wall, Tim (2012) *Media studies, texts, production, context*, Routledge, London/New York, 2012.
- Meiden, Anne Van Der (1993) *Public relations, uvod u odnose s javnošću*, Prometej, Novi Sad, 1993.
- Poter, Džejms (2011) *Medijska pismenost*, Clio, Beograd, 2011.
- Skoko, Božo (2006) *Priručnik za razumijevanje odnosa s javnošću*, Novelti Millenium, Zagreb, 2006.
- Street, John (2003) *Masovni mediji, politika i demokracija*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003.
- Tomić, Boban (2015) „Školska štampa i razvoj medijskih kompetencija”, *Medijski dijalozi*, Podgorica, god. VIII, br. 22, str. 187 – 209.
- Tomić, Zoran (2013) *Teorije i modeli odnosa s javnošću*, Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
- Tomić, Zoran (2016) *Odnosi s javnošću, teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2016.
- Tomić, Zoran – Skoko, Iko – Ćorić, Nino (2003) „Razvoj i primjena odnosa s javnošću“ *Gaudeamus*, Mostar. IV (2003). 19-28.

Media literacy and PR - from contradiction to reciprocity

Abstract: *The development of the concept of media literacy in the countries of the Western Balkans takes place with many differences in the dynamics, content and understanding of the basic principles of media literacy. Accepting internationally recognized principles of media and information literacy, educational, academic and media authorities in different ways understood and began to apply the concept. The level of development and application of the concept of media and information literacy varies considerably in the countries of the region, and in*

some countries there is almost no progress. One of the issues that is necessarily imposed is the question of methods of working and using resources. The thesis we are starting to explore is that the concept and principles of media and computer literacy are not sufficiently represented and interpreted in either the academic or the general public in the countries of the Western Balkans. The relative closure of the concept into the narrower academic frameworks is completely contrary to the ideas of media literacy and, as such, causes significant damage to the promotion of the concept of media and information literacy. The key question is the relationship between the concept of media and information literacy and its presentation and communication with the broadest public. Was the concept of media literacy lacking in public relations, from which, consequently, a better understanding and support of the same public would emerge? In this paper, we investigate the relation between media and information literacy and public relations as two different phenomena and models, as well as their conditionality and the necessity of cooperation towards the realization of public interest.

Key words: *Media, media literacy, public relations, education, public*

Односи с јавношћу и политика

МSc Немања Б. Јанковић, докторанд

Факултет за културу и медије, Београд

МSc Мирјана Миловановић, докторанд

Предавач, Ванја Лука College, Бања Лука

Апстракт: *За политичке односе с јавношћу с правом се може рећи да су заправо “брат близанац” како самој политици, тако и људском друштву. Савремени политички односи с јавношћу заправо и користе давно утемељене основне принципе, прилагођене савременим условима. Политички усмерени односи с јавношћу покривају питања која се тичу општег добра, што уједно и јесте оквир деловања политичара и политичких организација. Поред тога, политички PR често је суочен са изазовима у виду успостављања неког вида контроле комуникације са различитим групама јавности, а и сам ниво конфликта у политици је већи него у било ком другом окружењу. Савремене тенденције политичких односа с јавношћу свакако подразумевају активно присуство на интернету, преваходно употребом друштвене мреже Твитер, али увек у садејству са незаменљивим личним присуством политичара односно организације.*

Кључне речи: *односи с јавношћу, политика, политички односи с јавношћу, комуникација, тактика.*

Увод

Једна од досетки каже да су пропагандне вештине потекле управо са ових простора, али у форми епских песама и народних предања. Тако је Краљевић Марко национални јунак слављен унутар и ван граница земље, Лазаревићи синоним за пожртвованост и сабрање народа а Вук Бранковић симбол издаје и неверства. Међутим,

реалност је прилично другачија у односу на широко распрострањене легенде и митоманију. Краљ Марко Мрњавчевић је био средњовековни владар прилично скромних могућности, владао је тзв. Прилепским краљевством, области око града Прилепа, а погинуо је у Боју на Ровинама као османлијски вазал. Деспот Стефан Лазаревић је, осим поменуте Битке на Ровинама учествовао, такође као савезник Турака, и у биткама код Никопоља и Ангоре где је имао пресудну улогу. Са друге стране Вук Бранковић је скончао као османлијски сужањ у тамници.

Ипак, почеци политичких односа с јавностима у Европи везују се за Стари Рим и кандидатуру Марка Тулија Цицерона за конзула 64. године пре нове ере. Цицерон је пре наведене кандидатуре спадао у ред ретких људи који су остварили блиставу каријеру *suo anno*, односно напредовао је постепено у годинама које су биле прописане као минималне за обављање појединих звања. Запажена војна, политичка и јавна делатност ипак није била довољна да избрише чињеницу да је потицао из редова класе еквита¹ а не из највишег сенаторског сталежа (Мирковић, 2002: 237). Осим тога, тадашње друштво није благонаклоно гледало ни на чињеницу да је Цицерон рођен у провинцијском градићу Арпинуму а не у Риму, тако да је припадао ономе што су Римљани називали *homo novus*; данашњим речником најприкладнији превод гласио би скоројевић. Колики је отпор целокупног римског друштва био према “новим људима” најбоље илуструје чињеница да је у тренутку Цицеронове кандидатуре, претходни конзул сличног порекла изабран три деценије раније.

У таквим околностима настао је *Commentariolum Petitionis* односно Приручник о изборима, за који се претпоставља да је дело млађег Цицероновог брата, Квинта Тулија. Овај есеј обилује практичним саветима по питању тога како импресионирати гласаче, значају неговања пријатељстава са утицајним људима док се као гаранција „сигурних гласова“ истичу чињење услуга, давање наде и лична повезаност са гласачима (Cicero, 1994: 8-9). Колики је наведени материјал помогао Цицерону у изборној трци није познато, али је остала забележена чињеница да је у свој низ римских магистратура

¹ Equites - коњаници, представници ниже аристократије у Старом Риму

додао и ону најважнију – конзулску. Теоретичари односа с јавношћу у политици понекад у типичне примере убрајају обраћања папе Урбана II² витезовима, у циљу њихове регрутације за Први крсташки рат, активности чувених морепловаца и истраживача америчких континената у циљу прикупљања средстава за своје експедиције па све до Бостонске чајанке и активности покрета аболициониста у Сједињеним Америчким Државама.

Уопште узевши, односи са јавностима највише су се развијали управо у најтурбулентнијим временима попут револуција, када је народне масе требало убедити да подрже једну од сукобљених опција. Па ипак већина данашњих теоретичара односа с јавностима у политици, нарочито оних са Западне хемисфере, истиче значај Џорџа Ф. Паркера у обликовању савремених тековина политичких односа с јавностима. Паркер је значајан по томе што је узео учешћа у кампањи председничког кандидата Гровера Кливленда³ (Cutlip, 1995: 213). Током Кливлендове друге кандидатуре за место председника САД 1892. године, Џорџ Паркер је организовао и систематски примењивао комуникациону тактику. На тај начин успео је у својој намери и помогао кандидату и доцнијем председнику Кливленду да победи негативне новинске наслове тако што је увео праксу поделе Кливлендових говора новинарима унапред.

Већ наредним изборима 1896. године и Демократе и Републиканци постају свесни значаја улагања у константно добар однос са бирачима. Уследиће организовање изборних штабова, турнеје кандидата на националном нивоу те подела памфлета у циљу информисања бирача. Између осталог, управо тада Републиканска странка по први пут користи заставу САД, као један од својих симбола, “играјући” јасно на патриотску свест гласача; са том праксом наставиће све до данашњих дана (Cutlip, 1995: 217).

Ерупција политичког ПР-а неизоставно ће уследити током Првог светског рата и уласка САД у први светски сукоб. Тако је председник Вудро Вилсон 1917. године, наложио формирање Комитета за јавно информисање (Committee on Public Information). Задатак Комитета био је да шири, што је могуће више аутентичну слику о рату и ратним

² Урбан II (1035 – 1099)

³ Гровер Кливленд (1837 – 1908) био је 22. и 24. председник Сједињених Америчких Држава

страхотама у америчкој јавности, те је у те сврхе регрутовано 75.000 волонтера. Ови волонтери, познатији по свом називу “Four minute men”, имали су задатак да на друштвеним окупљањима говоре о рату у дужини од четири минута. Армија ПР добровољаца служила је као посредник између Владе и грађана а процене говоре да је током 18 месеци трајања програма преко 11 милиона Американаца чуло говоре и присуствовало наступима.

Политички односи с јавношћу

Из свега наведеног прилично је јасно да су политички односи с јавностима стари онолико колико су стари и политика и друштво у целини, као и да се неки основни принципи вековима нису променили већ само прилагодили садашњици (Strömbäck, Kioussis, 2013: 1). Прилично лако може се закључити да су стратегије и тактике односа с јавностима, као и већина појава које нас окружују, преваходно осмишљене ради употребе у политичке и државничке сврхе. Разлог утицаја у политичким односима с јавношћу, не разликује се од оног у случају других субјеката односа с јавношћу, односно утиче се зарад стицања позитивног публицитета као предуслова за остваривање стратешких циљева организације (Милетић, Милетић, 2012: 241).

Уопштено говорећи политички односи с јавношћу дефинишу се као процес у којем организација или појединац у политичке сврхе, путем намерне комуникације и активности, настоји утицати и успоставити, изградити и одржати корисне односе и добру репутацију са, за њих кључним деловима јавности који ће им помоћи подршком у испуњењу мисија и достизања циљева (Strömbäck, Kioussis, 2013: 8). Други аутори, пак, политички ПР посматрају као стратешке комуникационе активности учесника политичких процеса који су усмерени на информативне и убеђивачке циљеве, у сврху реализације појединачних интереса (Holtz-Bacha, 2007: 667). Дајемо и једну од новијих дефиниција: Политичко комуницирање више не представља само размену информација, порука, идеја и ставова у троуглу власт-медији-јавно мњење, односно између три групе актера: политичара, новинара и грађана, већ размену вредности које суштински не морају бити дуготрајне за било који чиниоц овог троугла (Perić, 2018: 202).

ППР – ПР

Практично не постоји део друштва, у било којој земљи света, који је имун на политичке одлуке. Храна и напаци које конзумирамо, превозна средства која користимо, школе које похађамо, болнице и домови здравља у којима се лечимо, приватна предузећа у којима радимо или са којима послујемо, излетишта која посећујемо, спортови којима се рекреативно бавимо или их у слободно време пратимо... списак је дословно бесконачан и проширује се на дневном нивоу. Осим политичких односа с јавношћу, а у зависности од тога ко представља циљну групу, разликују се још и корпоративни односи с јавношћу, односи с влашћу, односи са локалном заједницом, односи са потрошачима, односи неке компаније са медијима те интерни односи с јавношћу (Slavujević, 2009: 14). Природно у самом средишту политичких процеса налазе се политичке странке, политичари и државне институције и, иако постоји много више разлика између политичког и стандардног ПР-а, овде ћемо споменути девет најбитнијих (Strömbäck, Kioussis, 2013: 4 - 6):

Док се у корпоративној сфери интересу јавности најчешће приступа опционо, дотле је у случају политички оријентисаних односа с јавношћу, и политике, јавни интерес у жижи интересовања;

Број и сложеност јавности и заинтересованих страна у политици знатно превазилази оне у неком другом окружењу. Захваљујући чињеници да је практично сваки појединац и организација заинтересована страна, на неки начин, у политици постотак латентне, свесне и активне јавности је значајно већи него када говоримо о стандардном корпоративном ПР-у;

Број прописа као и нивои транспарентности и надзора већи су у политичким односима с јавношћу него у њиховом компанијском парњаку, мада се оквири и пракса умеју разликовати од државе до државе;

Повезаност политичке организације, њеног представника и идеје коју заступају је много јача и директнија, него што је то случај у типично комерцијалном компанијском пословању. Док је у свакодневним тржишним трансакцијама сасвим могуће да се потрошачима један производ или услуга допадне, без стварања везе са предузећем које се

заправо налази иза производа или услуге, тако нешто је у политици тешко замисливо;

Политика често има карактер игре нулте суме, што на даље производи закључак да је крајњи резултат политичких процеса стварање поделе на победнике и губитнике избора;

Политичке организације и политичари много су зависнији од медија и њиховог извештавања него што је то случај са класичним пословним организацијама. У развијеним демократским друштвима новинари сматрају својом дужношћу да се критички односе према поседницима политичке моћи;

Будући да су сви делови друштва подложни утицају који долази од стране политичких одлука, ниво конфликта у политици знатно је већи него у било ком другом окружењу;

Политичке организације се много више ослањају на своје чланове, симпатизере и волонтере него што је то случај са компанијама, и

Док се у пословном окружењу успех мери финансијским индикаторима, у политици као једино објективно мерило успеха важи број освојених гласова на дан избора. До овог мерила се знатно ређе долази, у односу на његовог корпорацијског пара, а и резултати избора су знатно отворенији за интерпретације. За разлику од предузећа које своје пословне активности спроводе свакодневно, након завршених избора, политичке организације у најчешће имају значајне временске периоде на располагању до нових избора.

Сагледавањем наведених разлика може се констатовати да је јаз у одређењу политичких односа с јавношћу, у односу на оне односе с јавношћу доминантне у корпоративној сфери, мањи што је привредно друштво веће, организованије и у јавности препознатљивије. Мало која глобална корпорација ће се усудити да, макар декларативно, не иступа са начелом већег, општег добра. Број и комплексност заинтересованих страна корпорације, која запошљава на десетине хиљада људи, свакако се може приближити онима на које је упућена једна политичка организација. Сличан закључак може се извести и када је реч о броју прописа и нивоу транспарентности. Челни људи међународних корпорација данас нису ништа мање познати и неодвојиви од производа и/или услуга које компанија, коју представљају, нуде него што је то случај са политичким гласноговорницима. Баш као и

политика, и глобално пословање често уме подсетити управо на игру у којој постоје само победници и поражени. Сличне паралеле могуће је извести и када се упореде зависност од медијског извештавања и нивои конфликта у глобалном пословању и у политици.

Ипак, за разлику од политичких организација, привредна друштва су, као облици организовања усмерени на стицање добити, спремнији ангажовати и платити професионални кадар уместо да се ослоне на помоћ армије волонтера. Ово само на први поглед делује као парадокс, док се не сагледа чињеница да је емотивно укључење појединца у активности повезане са политиком знатно веће, него што је то случај са неком пословном активношћу.

Савремене тенденције

У току Хладног рата могле су се прилично јасно идентификовати три групације типичних политичара у зависности од тога да ли су подржавали политику наклоњену више једном од два супротстављена блока или пак неки вид неутралности. Ипак заједничке особине биле су им умереност у изјавама и конзервативност у ставовима. Ово и не чуди, када се има у виду константна напетост у оновременим међународним односима. Међутим, почетком 90-их година XX века, распадом Варшавског пакта, све се мења, па тако и резервисано понашање политичара оличено у њиховом целокупном односу с јавношћу.

Може се рећи да су суптилну равнотежу озбиљности први нарушили Американци изабравши за шефа државе некадашњег глумца Роналда Регана. Кулминација “умекшавања” политичких наступа сасвим сигурно је уследила са Силвиом Берлусконијем, некадашњим премијером Италије познатом по свом често комичном и неформалном понашању.

Након пост-хладноратовских сукоба и споменутог “умекшавања” приступа у јавним наступима, речнику и саопштењима за медије, долази до експанзије интернета а потом и социјалних мрежа. Данас је интернет глобални комуникациони „алат“ за милионе људи широм планете. Захваљујући интернету имамо приступ разноразним информацијама брже и лакше него икада раније. Политичке

организације и политичари данас могу комуницирати са појединцима директно путем социјалних мрежа, форума и он-лине група. Не само рекламним порукама, политичари се обраћају са својих страница љубитељима, тј. обожаваоцима – јер су политичари јавне личности, звезде. Интернет оглашавање и ПР активности нису регулисане законима јер интернет представља флукутирајући сајбер простор (Mirkov, 2013: 355).

Посматрано из угла политичких односа с јавношћу, нарочито запажено место заузима Твитер. Наиме, ова друштвена мрежа омогућава својим корисницима слање сопствених и читање туђих кратких текстова тј. твитова. Корисници Твитера често објављују твитове са мобилних телефона те се Твитер често још назива и “интернет СМС”-ом. Све ово знатно доприноси мобилности и практичности коришћења Твитера као друштвене мреже, уз неизоставни осећај корисника да су “увек у току” са актуелним дешавањима у виртуелној заједници. Најбитнија особина Твитера у политичком ПР-у јесте његов потенцијал за истраживања. Управо Твитер омогућава политичарима да боље упознају своју циљну групу и начин на који их та циљна група доживљава, као и да сагледају и анализирају повратне информацију на неко своје саопштење, наступ итд. Твитовање се догађа у реалном времену и најефектније је када су нечији пратиоци у исто време на мрежи. Практично сваки твит представља малу и сажету конференцију за штампу, што твитовима, са верификованих налога истакнутих личности у политичком животу, нарочито даје на значају. Иако се иза налога политичких моћника најчешће налазе прави интернет тимови, а не политичари лично, твитерашима евидентно годи помисао да у својој виртуелној заједници имају и личности од политичког ауторитета, од римског папе до председника Сједињених Америчких Држава. Осим тога, ограничена форма поруке тј. твита на тачно одређени број карактера, условила је и политичке актере да усвоје читав низ скраћеница, заменица, емотикона својствених комуницирању на овој друштвеној мрежи. То читавом комуницирању посредством Твитера може дати и неформални тон али и утицати на перцепцију “пратилаца” да су и политичари “исти као ми”.

Ефективно коришћење Твитера доводи до међусобног разумевања између заинтересованих страна, у овом случају политичара

и грађана. Такође, и истраживачима се пружа могућност квалитетног и прилично прецизног истраживања кретања политичких трендова. Иако често занемарују овај аксиом, политичке организације морале би много више пажње обратити на повратне информације, уколико желе да успоставе и одрже овај једноставни али ефикасни систем комуникације са грађанима и друштвом у целини.

Закључак

Политички вид односа са јавношћу настаје са појавом друштва и политике. Мења се како се и они мењају, иако неки од основних постулата остају непромењени још од Цицерона и првог рада-упутства за политичке комуникације. Данас се у свету све више практикују и изучавају политичке комуникације, чиме се извлаче из сенке класичних односа с јавношћу. Политички ПР тако прати и развој модерних технологија, те се данашња политичка комуникација не може замислити без коришћења интернета и друштвених мрежа. Случај изузетне активности актуелног председника САД Трампа на друштвеној мрежи Твитер то најбоље потврђује. Ипак, политичари и политичке странке и покрети не смеју заборавити на “теренски рад” и ефикасност директног обраћања, где до изражаја долазе припрема политичких односа с јавношћу, као и елоквентност, интегритет и снага говорника-политичара.

Литература

- Cicero, Q. (1994), *Commentariolum Petitionis*, London: London Association of Classical Teachers
- Cutlip, S. (1995), *Public Relations History: from the 17th to the 20th Century*, Lawrence Earlbaum Associates
- Holtz-Bacha, C. (2007), *Encyclopedia of Political Communication*, SAGE
- Милетић М., Милетић Н. (2012), *Комуниколошки лексикон*, Београд, Мегатренд универзитет
- Mirkov, L. (2013), *Medijska samoreprezentacija političkih stranaka bez tradicionalnih medija: Politički PR na društvenoj mreži*, *Medijski dijalozi*, Vol. VI, Broj 17

- Мирковић, М. (2002), Римска држава под краљевима и у доба републике, Београд: Досије
- Perić, N., (2018), *Populistička politika-populistički mediji?*, Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti 33, FDU
- Slavujević, Z. Đ., (2009), *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*, Београд, Grafocard
- Strömbäck J., Kioussis, S. (2013), *Old practice-New Theory*, Public Relations Journal Vol. 7, PR Journal, PRSA.

Summery: *It can be said that political relations with the public are actually "twin brothers" both of politics and human society. In fact, contemporary political relations with the public actually use long-established basic principles that are adapted to modern conditions. Political-oriented public relations cover issues relating to the common good, which is also a framework for the actions of politicians and political organizations. In addition, the political PR often faces challenges in terms of establishing some form of control over communication with various groups of the public and the very level of conflicts in politics is higher than in any other setting. Contemporary tendencies of political public relations definitely require active presence on the Internet, primarily using the Twitter social network, but always in joint activities with irreplaceable personal presence of politicians or organizations.*

Keywords: *public relations, politics, political public relations, communication, tactics.*

КПЈ и потчињавање интелигенције у Југославији

Небојша Петровић¹

Висока школа за комуникације, Београд

Сажетак: У раду који је пред нама аутор је обрадио генезу односа КПЈ према интелигенцији, уметности, и култури. Рад је подељен на два јасно дефинисана дела. Први део се бави покушајима Партије да наметну совјетске норме уметничког изражавања културним радницима и уметницима Краљевине Југославије. Други део обухвата период после Другог светског рата, када је КПЈ поседовала и користила механизме који су не само контролисали јавни и приватни живот својих грађана, већ и обликовали њихову естетику, склоности и сопствени начин размишљања и поглед на свет.

Кључне речи: *Интелигенција, уметност, култура, терор, Војводина, КПЈ*

Заслепљени вером у своју идеологију и историјску мисију која је била пред њима, комунисти су претендовали да од својих грађана створе нови "друштвено-биолошки тип", неку врсту ничеовског надчовека. Док су наивно веровали да ће под њиховом влашћу и просечни људи постати мудрији, префињенији и чак достићи ниво највећих умова из историје човечанства њихов је однос према уметницима и интелигенцији био, чак и за они време, необично либералан. Они су у затуцаном патријархалном друштву као што је била Русија, одмах по успостављању војне и политичке контроле почели да руше постојеће норме. Изједначена су права жена и мушкараца, декриминализована хомосексуалност а промовисањем сексуалних

¹ Контакт са аутором: nebojsa.petrovic@viskom.ac.rs

слобода довели су у питање и саму институцију брака. Тако да, како каже Предраг Марковић, читава генерација сликара, писаца и музичара Револуцију су дочекали са узбуђењем какво се открива у новој љубави. (Политика, 2018)

За многе су уметнички покрети настали почетком XX века (кубизам, футуризам) претстављали претходницу економској и политичкој револуцији из 1917. године. Заправо, веза између европских уметничких и културних авангарди и странака крајње левице успостављена је знатно раније. И једна и друга страна себе је још крајем XIX века сматрала представницима "прогреса" и "модерног". У то време радикални левичарски покрети били су отворено наклоњени авангардним покретима: натурализму, симболизму, па и постимпресионизму. С друге стране, било је сасвим уобичајено да уметници из ових покрета дају социјалне и политичке изјаве које су ишле у прилог борцима за већа права потлачених и бољи положај сиротиње. (Hobsbaum, 2014:128)

Када су носиоци револуционарне власти подржали револуционарну апстрактну уметност и када су Кандинском и Маљевичу, најважнијим представницима овог у суштини индивидуалног стила поверили посао реорганизације уметничких образовних институција, изгледало је да су друштвена стремљења и духовни идеали комуниста подударни са визојом интелектуалне и уметничке елите. Уметници су тада сматрани савезницима јер су спроводили уметничку револуцију која је текла паралелно са друштвеном. Ослобођени стега друштвено пожељних норми буржоаског друштва, ослободили су велику количину енергије и ентузијазма. У заједничкој намери са комунистима да уметност подаре и приближе најширим друштвеним слојевима, они су осмишљавали и организовали најразличитије облике предстваљања од војних парада, масовних уличних приредби, преко драмских представа и свакојаког славља и весеља. Међутим, међу интелектуалцима и уметницима било је пуно оних који због револуционарног одушељења или сугестија партијских моћника нису веровали у "уметност ради уметности". Несумњиво да је потпора таквог размишљања пронађена у горе поменутој теорији "о владајућим мислима". Маркс и Енгелс су сматрали да се сама подела рада испољава и у владајућој класи "као подела између духовног и материјалног рада, тако да у оквиру те класе

један њен део иступа у својству мислилаца те класе". И поред тога што су они сматрали да ентуално противуречност и чак непријатељство између ова два дела владајуће класе не може исту угрозити, бољшевици нису имали намеру да ово мишљење проверавају и у пракси. (Marks, Engels, 1962:12) Првобитно њихово виђење полазило је од става да се уметничко стварање поистовети са производњом предмета који су, у крајњој линији, намењени целом друштву. Ово одустајање од јединствености уметничког дела није било прихватљиво за великане попут Василија Кандинског. (Laure, 2014:68,69) Али, било чије и било какво супротстављање, није више могло зауставити процес о постепеном стављању уметности у службу комунистичког режима.

Важно је нагласити да то покорављење интелектуалаца и уметника није спровођено искључиво притисцима и репресијом. Као што смо рекли, многи од њих су као и њихови многобројни претходници још од античких времена, желели да учествују у стварању другачијег, бољег света, да не тумаче оно што јесте, већ оно што треба да буде. С друге стране, Часлав Милош је одлично приметио да је комунистичка држава сламајући и потчињавајући себи уметника и научника "одавала почаст његовој улози" и признала његову важност. (Miloš, 1986:63) Уметници и интелектуалци махом су били спремни да подучавају људе, надахњују и на креативан начин одржавају систем вредности који је пројектовала нова идеологија. Све док новим властодржцима није био важан начин којим су се уметници служили ради достизања пројектованог циља, ова уметност је улазила у ред најтрајних стваралачких успеха XX века. Заправо, они су постали потчињени тек онда када има је власт прописала форме њиховог уметничког изражавања. Они који су на то пристали уживали су привилегије какве је навео Часлав Милош а други, попут Кандинског и Шагала, заувек су напустили обећану земљу и одласком на Запад под окриље либералне демократије, одустали од стварања бољег света.

Важно је објаснити како је дошло до промене односа комуниста према уметницима, односно, како је дошло до промене њиховог уметничког укуса. Већ смо рекли да су нови стилови били страни и неприхватљиви свима чији је укус формиран у XIX веку. Било је сасвим очекивано да ће се комунистички режим због намере рушења старих вредности, осећати лагодније са авангардом. Тако

је можда и било у првим годинама након Револуције. Али пошто се убрзо показало да ови стилови имају незнатан утицај на "масе" и да се допадају незнатној интелектуалној мањини, комунисти су се из практичних разлога окретали уметности која ће бити свима разумљива. То се пре свега односило на сликарство, будући да је режим охрабривао дела у реалистичким стилима величајући Револуцију и радничку класу помоћу херојских и сентименталних клишеа. (Hobsbaum, 2014: 229) Ипак, нису само практични разлози условили раскид овог дугогодишњег савеза. Наиме, елитистичка уметност, разумљива малобројној интелигенцији и још горе, деловима пораженог грађанског друштва била је суштински неприхватљива за комунистичку идеологију.

Очигледно да и други ауторитарни режими међуратног периода нису били склони индивидуалном и оригиналном уметничком стваралаштву намењеном малом броју уживаоца. Власт је желела комуникацију са масама, а оваква врста уметности то очекивање није могла испунити. Њој није била важна уметничка вредност, већ остваривање дугорочног политичког циља. С друге стране, код уметника и интелектуалаца је протоком времена долазило до постепеног слабљења ентузијазма и спремности на некритичко подржавање све суровијих одлука власти. Када су се под Стаљиновом владавином прилике драстично промениле, уметници су, као и нешто раније интелигенција, проглашени политички непоузданим елементима. Наравно да је ово уобличавање уметности почело пре Стаљиновог устоличења, али је његовим начином владавине авангарда угашена а социјалистички реализам постао обавезан.

Појам "социјалистички реализам" појавио се 1932. године, и онда је кориштен као својеврсни метод за сузбијање неофицијелне уметности и политичко "раскринкавање" њених твораца. Према неким подацима Стаљиново дисциплиновање уметника довело је до хапшења више од 600 совјетских писаца. (Јовановић, 1980: 212) У то време најважнији задатак уметности била је слављење Револуције, комунистичког система и надасве глорификовање Стаљина и пропагандна подршка његовој политици. Тако да је соцреализам због скромних уметничких домета важнији као историјско-културна, него уметничка појава. Историчари сматрају да се он не односи само на уметност, већ да је

то комунистичка култура "која је изнедрила особени животни стил". (Милорадовић, 2012: 83) Ова култура није трпела појединце са својим самосталним и јавно изнетим мишљењем. Непоштовање смерница о уметности које је креирао партијски врх, значило је сврставање на страну идеолошких противника. Стога су уметници и интелектуални врхови морали да се повинују, прихвате наметнута ограничења и своју креативност и сопствену естетику прилагоде просечности.

У ствари, совјетски и нацистички системи представљали су део исте политичке естетике, која је услед тотализујуће улоге политике сједињавала политику и уметност. (Ђорђевић, 1997: 252) То сједињавање заправо је значило подјармљивање уметности и њено претварање у обично пропагандно средство. Пошто су себе сматрали предводницима комунистичког покрета, бољшевици нису тражили само од својих чланова и совјетских грађана да се понашају у складу са прокламованим директивама. Захваљујући пресудном утицају у Коминтерни, они су своје идеје и стратегију око ширења револуције лако наметали чврсто централизованом комунистичком покрету у свету. Оно што је важило за комунисте у државама са развијенијом демократском традицијом и већ формираном индивидуалистичком културом где је оригиналност одавно постала најважнији циљ у уметничком стваралаштву, важило је и за КПЈ.

У Југославији као и у другим европским државама, било је у то време модерно понашати се и по могућству стварати у циљу провоцирања укуса и вредности грађанског друштва. Па ипак, интелектуалаца и уметника блиских марксистичкиј идеологији било је сразмерно мало. Поред подстицајног деловања двојице представника хрватског експресионизма (Крлеже и Цесареца) који су још од почетка двадесетих година истицали друштвену улогу уметности и сматрали да њена критичка анализа појединих појава у друштву може довести до радикалних друштвених промена, (Вучковић, 2011: 223) било је неколико талентованих младих писаца, чија ће уметничка звезда засијати у пуном светлу тек после Другог светског рата. Међутим, као што смо рекли, у прилог им је ишло расположење, пре свега младих, надарених људи, који су као и у осталим европским срединама своју наводну генијалност и посебност доказивали амбицијом да мењају свет и руше постојећи поредак. Својим понашањем више су узнемиравали

јавност и изазивали подозривост конзервативне средине, него што су представљали озбиљнији уметнички покрет.

Њихово додатно слабљење уследило је оног тренутка када је КПЈ послушно прихватила совјетске норме уметничког изражавања. Наиме, чак и најблаже игнорисање прокламованих норми, изазивало је осуду од стране фанатично дисциплинованих револуционара. Пошто се "грешници" нису покајали или расплинули, већ су се на челу са Мирославом Крлежом, не бирајући речи бранили од бесомучних напада "правоверних", распламсало се дугогодишње трвење са свим елементима идеолошког сукоба. (Ласић, 1970.) И поред тога што је много младих интелектуалаца и уметника здушно подржало КПЈ и одлучно бранило принципе соцреализма, код домаћих комуниста је захваљујућу Крлежи и његовим надреалистима преовладало мишљење о класној непоузданости интелигенције и њиховој непоправљивој склоности ка индивидуализму.

Поред тога, уколико су од Партије кажњени или одбачени, они су захваљујући својим способностима могли да информације које поседују успешно искористе за дискредитацију комунистичких вођа, па и читавог покрета. Управо то су и урадила двојица дугогодишњих чланова КПЈ -Анте Цилига и Живојин Павловић. Овај други је, у сада већ чувеној књизи Биланс совјетског термидора, југословенску јавност желео да упозна са суморним приликама у Совјетском Савезу и разголити страшне Сталинове злочине. (Гавриловић, 2008.) Али, пошто је још у штампарији заплена, не можемо знати да ли би и колико Павловићева књига поткопала углед КПЈ и евентуално отежала формирање партизанске војске у Другом светском рату.

Док је дистанцирање надреалиста² од културне политике Партије и наведена епизода са Цилигом и Павловићем ишла у прилог аргументу о непоузданости интелигенције, најталентованији су доказали колико интелигенција може бити опасан и упоран противник. Андрићево верно дипломатско служење тадашњем режиму јасно је доказивало

² Било је међу надреалистима, наравно и изузетака који су се приклонили захтевима Москве. Међу којима су најпознатији Александар Вучо и Коча Поповић

да он чврсто стоји на другој страни идеолошке барикаде.³ Његове манире господског игнорисања комунистичких критика "буржоаске уметности" и југословенског друштва, није поседовао и Милош Црњански, још тада познат и чак од присталица Партије признат књижевник. Прзница какав је био, он се није задржавао само на критици соцреализма, чија "уметност као Венеру треба голишавог да слика само њега" (пролетера) (Идеје, 1935), већ је као уређивач часописа Идеје, ризикујући да буде називан "свим погрдним именима реакционара" велику енергију и раскошан списатељски таленат ставио у службу борбе против комунизма. Доказујући да ова идеологија није проблем само полиције, већ да је "оно питање друштва, оно је питање борбе и отпора", упозоравао је и критиковао интелигенцију да се претвара у "аморфну масу која не зна да се брани и која изгледа напушта положај традиције." (Идеје, 1936.)

Али, као и у другим европским државама тога доба, било је интелектуалаца којима су борба и немилосрдност били идеал и смисао живота. Као и комунисти, и они су себе звали револуционарима, само што су уместо Москве, погледе, истина још стидљиве, упирали ка једном другом граду и држави у којој је разум већ био потиснут од стране масовног лудила званог нацизам. Њихову малобројност и низак ниво уметничког талента надокнађивала је бескомпромисна борбеност "обогаћена" за то време свеприсутниум новинарским неукусом и снажном идеолошким острашћеношћу. Они су попоут Светислава Стефановића уредника културне рубрике Љотићевог листа Отаџбина, бујицу погрдних речи подједнако упућивали и болшевицима и либералима.⁴

Па ипак, у једном је Стефановић био у праву. Он је сарадњу између марксиста и левих либерала у књижевном часопису "Наша стварност" већ после првог броја назвао "раскиданом, раздруженом и разједеном". (Отаџбина, 1936.) Није требало пуно чекати да би се показало како је болшевичка толеранција само привремени стратешки

³ Одбављани су и критиковани сви који нису по мишљењу комуниста били активни у друштвено историјском смислу, односно, чија уметност није социјално ангажована. Тако је стваралаштво Иве Андрића и тада најзначајнијег представника модерног реализма критиковано јер је његов реализам називан "привидним". Ена Мирковић, Часопис Наша стварност 1936-1939, Архив, 1-2, Београд 2013, 142.

⁴ Стефановић је либералне и комунистичке интелектуалце сматрао "пробисветима и скитницама по беспућима туђинских цивилизација" и да су због тога "под једном књижевном шатром на општем болшевичко-капиталистичком вашару." Светислав Стефановић, Стварна нестварност, Отаџбина 10.10. 1936.

потез. Наиме, њихови интелектуални представници наставили су да упорно пропагирају "социјалистички реализам", занемарујући таленат и често осуђујући стваралачку оригиналност. Оно што не обрађује савремене социјалне проблеме они су сматрали декадентним и мање вредним. Тако је у наведеном часопису о музици објављено неколико прилога чија се суштина своди на ниподаштавање музике која се "ствара само ради лепоте звука и слушања у концертним салама".⁵ Мирковић, 2013: 142)

Али чак и овако бизарни ставови наилазили су на неку врсту разумевања у одређеним интелектуалним и уметничким круговима широм Европе. То, наравно не значи да је тим људима екстремизам и ауторитаризам био прихватљив. Реч је о њиховом поистовећивању са вредностима Просветитељства и вером да их Совјетски Савез брани и заступа, насупрот политичкој десници која непрестано оспорава њене идеје. Зато је у то време бити левичар било не само модерно, већ је сматрано исправним и хуманим. Многи уметници и интелектуалци су и после жестоке критике њиховог стваралаштва од Партије за то задужених интелектуалаца и даље огорчено желели да се идентификују са радничком класом и да по цену великог понижавања очувају левичарску репутацију.⁶ Можда је Хобсбаумово сећање на ово време и његово мишљење превише субјективно када каже да "световна интелектуална традиција погодна за десницу једва да је постојала изван Немачке" (Hobsbawm, 2005: 120), али нам у сваком случају, донекле објашњава њихово слепило за многобројне и неразумне Стаљинове грешке. Осим тога, исто као и данас, важна особина интелигенције тога доба било је упадљиво изражавање критичког односа према друштву и власти. Ова особина се могла одржавати и неговати само уколико је њихов "дух" слободан, уколико није ограничен никаквим забранама или "вишим циљевима". Борећи се против индивидуализма, одабира уметничких тема сходно таленту или личним афинитетима и пре свега начина уметничког изражавања, комунисти су, заправо гушили

⁵ Ена мирковић, Наведено дело, 142.

⁶ Биоло је много оваквих примера. Али Сартров случај, због великог успеха и значаја његове литературе, посебно је занимљив и илустративан. Обасипан свакојаким увредама од стране марксиста ни сам није бирао речи нападајући комунизам, али сваки његов напад настојао је "да компензује удесетострученим нападом на снаге реакције, буржоизију или америчку владу". Чак је на врхунцу стаљинизма признао Совјетски Савез за "наду ослобођења човечанства. Лешек Колаковски, Главни токови марксизма III, Београд 1985, 203,204

њихову наклоност ка опозиционом деловању.

Међутим, као што смо видели на Крлежином примеру, наметање ставова и ограничења није било безрезервно прихватљиво ни великом броју уметника и интелектуалаца који су прихватили идеолошке и политичке поставке комунистичког покрета. Њихова отпорност на прихватање укалупљеног начина размишљања и нагли технолошки развој, који је захтевао све већи број образованих људи, изазивао је страх у редовима партијских моћника. Страх је био такав да су комунисти у Кини, за време Маове културне револуције укинули високо образовање. Ако су за већину комуниста овакви ставови били неразумни и неприхватљиви, њихово уверење да су интелектуалци "политички непоуздан елемент", остало је чврсто и неуздрано до самог колапса њихових творевина.

КПЈ и интелигенција после ослобођења

И поред тога што је Совјетски Савез у рату претрпео огромне људске и материјалне губитке, комунисти су на челу са Стаљином изашли из ратног вихора са појачаном убеђеношћу у исправност својих дотадашњих револуционарних одлука. За разлику од њихових либералних савезника са Запада, они су свој престиж у свету и међу својим становништвом додатно учврстили. Због тога, осокољен великом победом и проширењем граница комунистичког света, Стаљин се, према ратом десеткованом и до крајњих граница замореном становништву, могао устремиити са новом идеолошком офанзивом. Она је по мишљењу Лешека Колаковског настала због извесног попуштања "марксистичких идеолошких критеријума" за време рата и имала је улогу "не само да поврати идеолошку чистоћу него и да совјетску културу ефикасно изолује од сваког контакта са светом. Кампања је обухватила, једну за другом, све области културе - књижевност, филозофију, музику, историју, економске науке, природне науке, сликарство, архитектуру. Главни мотиви били су свугде исти: борити се против сваког покоривања Западу; све области културе потпуно подредити апологетским задацима - слављењу Стаљина, Партије и совјетске државе; уништити сва жаришта самосталне мисли и стваралаштва". (Kolakovski, 2005:138)

Дакле, бољшевици су желели не само да контролишу јавни и приватни живот људи, већ и да обликују њихову естетику, склоности, сопствени начин размишљања и поглед на свет. Требало је посматрати и тумачити свет не онакав какав јесте или како га људи на основу својих сензибилитета доживљавају, већ какав велики вођа и партијски моћници желе да он буде. Једном речју, уметност је сведена на суморну, укалупљену идеолошку пропаганду.

Подразумевано је да се овакви атаци на људску свест и достојанство примењују не само у Совјетском Савезу, већ и у сателитским државама и свим КП у свету. Пошто су југословенски комунисти због своје улоге у Другом светском рату себе сматрали најоданијим и најискренијим следбеницима Стаљинове визије социјалистичког друштва, они су, у првим годинама после рата, идеолошке смернице из Москве прихватили са одушевљењем верских фанатика. Наведеним директивама ишло је у прилог и негативно искуство са интелигенцијом и уметницима из периода Краљевине, као и уметнички укус вође југословенске револуције. Његов доживљај и схватање лепог у уметности било је веома слично са Ждановљевим узусима.⁷ Нажалост, наши револуционари су од Совјета преузели и начин наметања новог културног модела, чији је најважнији промотер требао бити нови тип интелектуалца. Репресалијама и масовним егзекуцијама требало је уништити не само сваку помисао на пружање отпора и понуђене сарадње, већ и вољу за неговање личног политичког мишљења или властитог уметничког изражавања. Озбиљност комунистичких претњи први је осетио Живојин Павловић, аутор књиге Биланс совјетског термидора. Пошто је у јесен 1941. године ухваћен испред кућног прага, одведен је у Ужице, где је подвргнут саслушавању, боље рећи мучењу од стране најважнијих комунистичких вођа - Слободана Пенезића Крцуна, Владимира Дедијера, Петра Стамболића, Родољуба Чолаковића, Александра Ранковића, Милована Ђиласа и др. Како је протекло ово вишедневно "дружење" некадашњих сарадника видимо из сведочења очевица ових догађаја. "Ја сам га најчешће са Крцуном

⁷ Годинама касније у разговору са Дедијером Јосип Броз је и даље био скептичан према модерној уметности. "Ја волим сликарство средњег века, волим ренесансу. То је умјетност!" Истина, он је и за социјалистички реализам изјавио да је "то као лопатом малано", али је његов однос према разним уметничким идејама који су долазили са Запада био изразито негативан. "Цез за мене није музика, то је галама". Владимир Дедијер, Нови прилози за Биографију Ј.Б.Тита, III том, 609

доводио у подрум где смо га саслушавали, а када је било мрачно, држао сам карбитну лампу. Тада сам први пут видео како то добро они раде. Два - три дана га саслушавају примењујући тортуру да би сазнали неке ствари од њега, а он само ћути. Богами, бију сви добро, али не помаже. Дедијер, сећам се одлично, носио је неки сламнати шешир. а крупан. Мушки га, што се каже, туче, пребија на мртво име, али он ништа." (Гавриловић, 2008:73) Стрељан је заједно са групом цивила међу којима је, као наводни енглески шпијун, био и академски сликар Михајло Миловановић, ратни сликар Врховне команде српске војске у Првом светском рату. (Милорадовић: 2012:109)

Док су ови злочини остали скривени од јавности, Партија и њени слабо образовани кадрови су после рата своје "педагошке" методе са нарочитом злурадошћу јавно и помпезно испољавали према интелигенцији. Као репрезенти духовне културе "труле буржоазије", одмах по ослобођењу вршена су хапшења и стрељања јавности познатих културних личности - глумаца, књижевника и новинара. Само у Београду и Нишу стрељано је под оптужбом за колаборацију десетак глумаца, док је велики број био изложен тортури, која је у многим сегментима подсећала на средњовековна јавна понижавања. Стрељања по кратком поступку нису мимоишла ни поједине предратне књижевнике. Бруталне мере према профашистичким писцима и заклетим противницима комунизма, нарочито су застрашили оне који се нису могли дичити својим држањем током окупације.⁸ Пренеражени строгашћу, дисциплином и необичним ентузијазмом, махом младих револуционара, и остали познати припадници предратне културне елите прихватили су реалност и постали пропагатори комунистичке власти.⁹ Истина за вољу, шешир нису заменили качкетом, али реч друг се брзо усталила у њиховом јавном обраћању. Инертност коју је још Црњански у предратном времену приметио код наше интелигенције,

⁸ Мисли се пре свега на оне угледне интелектуалце који су августа 1941. године, на захтев окупационих снага, потписали Апел српском народу, којим се народ у Србији позива на мир и послушност.

⁹ Тако је Иво Андрић, исто као и председник Српске краљевске академије Александар Белић, ушао у НФ и изабран у Извршни одбор НОФ.

олакшала је Партији да ствараоце трансформише у интерпретаторе.¹⁰ Млитав борбени дух и склоност ка удобном животу биле су најважније особине за стварање послушног карактера. Изгледа да је снисходљивост према револуционарној власти била толико нормална и очекивана појава да тадашња интелектуална и уметничка елита није сматрала да је потребно ни одговарајуће оправдање за овакво понашање. Тако је Вељко Петровић, познат и признат предратни књижевник и родољуб, једном приликом објаснио разлоге његовог прихватања сарадње са КПЈ. "Тхе, шта ћете, ја сам прилично стар човек и чини ми се да ће ме овај режим преживети. Зашто онда да се лишим беле кафе и кифле за доручак, кад то волим?", Милорадовић, 2012:164)

Њихова приврженост режиму и новом систему вредности, код већине није била искрена, али су престашили радили за њега, чекајући да бујица протутњи.¹¹ Као чамац за спасавање, Партија је уметницима наменила посебну институционалну форму. Била су то уметничка удружења, која су оним уметницима који су окарактерисани погодним, односно који су своја дела креирали према укусима и потребама владајуће идеологије, омогућила да учествују у културном животу.¹² Захваљујући мешавини пропаганде и подмићивања, агресивнији инструменти репресије, убрзо нису имали разлога да се потежу. Са отпором се на крај лако излазило. А незадовољство, док се није јавно истицало, није допирало до властодржаца опхрваних слепим и глумим идеолошким страстима.

Могло би се, на основу горе изнетог закључити да морални стандарди код наше интелектуалне елите тог доба нису били на завидном нивоу. Али, то је исувише брз закључак. Нити су били храбри што су некако одолевали општем презиру према грађанским конвенцијама, нити кукавице што су давали допринос вулгарној комунистичкој

10 Тако се за Иву Андрића у једном поверљивом извештају каже да је од ослобођења био активан и "да се увек залагао за становишта која су заступали наши другови. Све што се од њега тражило - учинио је; кадгод је тражена од њега нека сарадња за неке наше новине, дао је рукопис. Свестан да му у идеолошко политичком смислу још много што недостаје, он показује воље да се у том погледу васпита". Душан Глишовић, Иво Андрић краљевина Југославија и Трећи рајх 1939 - 1941 I том, Београд 2012, 848.

11 У том смислу је и Мирослав Крлежа саветовао Михиза да се дистанцира од Ђиласа и одсели у Загреб. "Ја сам почео још за Франца Јозефа. Коликим сам властодршцима отада видио леђа! Њихово је да дођу и прођу, наше да их претрајемо. Борислав Михајловић Михиз, Аутобиографија о другима, Књига друга, Нови Сад 2003, 141.

12 Одмах по ослобођењу Београда 1944. године формирано је Удружење ликовних уметника Србије, затим, Удружење књижевника, Удружење композитора, Удружење музичких уметника. Момир Гаталовић, Дарована слобода, Београд 2010, 27.

пропаганди. Заправо, у тоталитарној држави каква је била Југославија, морална доследност је представљала неодржив луксуз. Уосталом, као што смо већ констатовали, интелигенција и у "слободним" државама Запада није лако одолевала чарима марксистичког учења.

Као најважнији научна и просветна установа у земљи, од "дисциплиновања" није поштеђен ни Универзитет у Београду. Под оптужбом за колаборацију, одстрањивани су и они професори који су одбили да потпишу Апел из 1941. године. Процењује се да је у периоду од 1945. до 1950. године са Универзитета одстрањено 60 професора, од чега је 1945. године 39 осуђено од стране судова части, док су тројицу војни судови по кратком поступку осудили на смрт. (Цветковић, 2006: 487) О свирепости комуниста у највећој републици указивано је и тада на седницама ЈНОФ-а Србије, где је истицано "да се за исту кривицу у Хрватској добија 12 година робије, а у Србији изгуби глава" (Митровић, 1997:76) Изгледа да се верност према Партији у Србији, поред спремности на сопствену жртву, мерила и бројем одузетих живота. Док су комунисти у другим републикама пажљивије приступали са оптужбама и осудама, гледајући да се спасу људски животи,¹³ у нашој су непријатељи новог система тражени и налажени тамо где га није ни било. У Београду су властодршци, како наводи Михиз, своју моћ према интелигенцији маштовито испољавали и онда када су великодушно праштали.¹⁴

Заправо, у култури се непријатељ тражио и онда када је Партија у потпуности учврстила власт. Хистерично промовисање оптимизма је подразумевало скривање лоших резултата и помпезно истицање и најмањег успеха. У исто време, како примећују познаваоци културне историје овог периода, "критичари из различитих сфера уметности су много чешће коментарисали неуспела него успела уметничка остварења" (Гаталовић, 2010: 28) Разлог је лежао у чињеници што

13 Занимљив је случај словеначког комунисте Бориса Зихерла, који је за време Информбироа написао чак и писмо у којем је сматрао да Стаљин "даље види од Тита". Међутим, Борис Кидрич је неколико недеља, сваке вечери, "дискутовао тачку по тачку с Борисом Зихерлом, док га није убедио да се не раздваја од другова". Владимир Дедијер, Нови прилози за биографију Ј.Б. Тита, Тећи том, Београд 1984, 457.

14 Михиз наводи занимљив случај који је чуо од Милована Ђиласа. Наиме, у жељи да се освете Крлежи за нападе и увреде које им је нанео међуратном периоду, он, Зоговић и Јован Поповић су одмах по ослобођењу послали официре по Крлежу у Загреб. Измрцваљеног од напорног пута оставили су га да чека испред канцеларије, док су они гласно, како би их већ преплашени Крлежа чуо, лицитирали о казни коју ће му разрезати. Борислав Михајловић Михиз, Аутобиографија о другима, Књига 1, Нови Сад 2003, 140.

су партијским функционерима интелектуалци, чак и они који су примењивали нови концепт, и култура уопште, дуго изгледали продуктом грађанског друштва. Због тога им је интелигенција била страна и туђа, а самим тим и непоуздана. Са друге стране, нарочито тзв. "техничка интелигенција" је била незаменљива у процесу одржавања привредног система и све гломазнијег државног апарата. Из тог разлога је Партија слично као и у СССР, промовисала масовни упис студената, образујући за државне и властите потребе уско специјализовани кадар. Сматрајући да ће они бити искренији и вернији "ортаци гигантске лажи коју је тај систем веома успешно продуковао". (Kolakovski, 1985:207) Многи су залуђени својом улогом у "стварању историје" свесрдно подржавали систем који "штити убоге и прогоњене", док су други, као Крлежа, једноставно чекали да плима прође и ове властодржце "претрају". Социјалистички интелектуалац се морао одрећи старих вредности, критиковати сопствене идеје и са гађењем се лишавати свих уметничких дела која нису представљала "реалистички одраз објективне стварности". Морао се одушевљавати гротескним формама и подржавати културу и друштво које је незадрживо попримало облик званичног лудила.

Communist Party of Yugoslavia (KPJ) and subjecting of intelligence in Yugoslavia

Abstract: *In this paper the author has processed the genesis of the relation of the KPJ towards the intelligence, art and culture. The paper is divided into two clearly detached parts. The first part deals with attempt of the Party to impose Soviet standards of artistic expression to the people in culture and art in the Kingdom of Yugoslavia. The second part is about period after the Second World War, when the KPJ possessed and used mechanisms which not only controlled public and private life of its citizens, but it also shaped their aesthetics, inclinations and their own way of thinking and attitudes toward the world.*

Key words: *Intelligence, Art, culture, terror, Vojvodina, KPJ*

Литература:

- Вучковић, Р. (2011), Проза авангарде, Београд.
- Гавриловић, С. (2008). Живојин Павловић и Биланс совјетског термидора, Београд.
- Глишовић, Д. (2012). Иво Андрић краљевина Југославија и Трећи рајх 1939-1941 II том, Београд.
- Гаталовић, М. (2010). Дарована слобода, Београд.
- Јовановић, М. (1980). Поглед на руску совјерску књижевност, Београд.
- Милош, Ч. (1986). Друга Европа, Горњи Милановац.
- Милорадовић, Г. (2012). Лепота под надзором, Београд.
- Мирковић, Е. (2013). Часопис наша стварност 1936-1939, Архив, 1-2, 133-147, Београд.
- Митровић, М. (1997). Изгубљене илузије, Београд.
- Aleksander, V. (2007) Sociologija umetnosti, Beograd.
- Cvetković, S. (2006). Između srpa i čekića, Beograd.
- Dedijer, V. (1984), Prilozi za biografiju J.B.Tita, Treći tom, Beograd.
- Djordjević, J. (1997). Političke svetkovine i rituali, Beograd.
- Engels, F. Marks, K (1962) O književnosti i umetnosti, Ideologija vladajuće klase, Beograd.
- Hobsbaum, E. (2014). Kraj kulture, Beograd.
- Hobsbaum, E. (2005). Interesantna vremena, Podgorica.
- Kolakovski, L. (1985). Glavni tokovi marksizma, Beograd.
- Laure, D. (2014). Istorija umetnosti XX veka, Novi Sad.
- Lasić, S. (1970). Sukob na književnoj ljevici, Zagreb.
- Mihajlović, M. (2003). Autobiografija o drugima, Novi Sad.
- Trocki, L. (1971). Umjetnost revolucije i socijalistička umjetnost, Rijeka.

Стечене компетенције ученика средњих медицинских школа у Србији, компарација ставова ученика и ментора

Љиљана Јовчић¹

Висока здравствена школа струковних студија у Београду, Београд

Миодраг Брзаковић

Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд

Ненад Иванишевић

Геронтолошки центар, Суботица

Апстракт: Значај медицинског образовања и његове импликације на брже запошљавање кадрова лежи у чињеници да оно подстиче појединце да се проактивно суоче с приликама које су око њих. Пракса и практични начин размишљања нису довољно интегрисани у систем средњег медицинског образовања у Србији. Предмет истраживања представља утицај праксе на образовање у средњим стручним школама и запошљавање по стицању дипломе. Истраживање на узорку од 475 ученика и 45 сестара/техничара који раде у медицинским установама у којима ученици обављају праксу имало је за циљ да оцени квалитет теоријске наставе у средњим медицинским школама, као и праксу коју ученици обављају у здравственим институцијама. Резултати су показали да се често у школама дешава да наставници држе предавања методом усменог излагања без коришћења наставних средстава, учбеници су оцењени углавном као застарели, постоји потреба за више часова практичне наставе, док је опремљеност кабинета за практичну наставу само делимична (зависи од града где се истраживање спроводило).

¹ Контакт са аутором: ljiljana.jovcic@yahoo.com

Резултати показују разлике у оценама о примени теоријских знања између ученика и медицинских сестара/техничара на наставним базама. У циљу унапређења професионализма, потребно је направити бољу организацију практичне наставе са мањим групама ученика, што подразумева реформисање наставних планова и курикулума у средњим стручним школама. Неопходно је да се изричи оптимизација наставног кадра и временаведеног на наставној бази, као и да се менторство адекватно награди, да се регрутују кадрови који могу бити ментори. Школа за 21. век подразумева интегрисано савремено академско учење, које захтева организован континуирани дијалог између пословних људи и стручњака за образовање о томе шта ученици треба да знају да би могли да раде.

Кључне речи: *пракса, квалитет, средње медицинско образовање, компетенције*

Увод

Треба истаћи потребу да се редефинише само значење компетенција. Тренутно, медицинскоградникасматрамокомпетентним уколико је спреман да самостално ради. Овакав, статичан поглед често се заснива на арбитрарности стечених признања. У складу с тим предлажемо да се појам „компетентан“ користи с модификацијама које одређују који домени способности, који контекст и степен медицинског образовања или праксе то подразумева. Речју, свршени ученик средње медицинске школе може бити компетентан да ради под надзором, после високе здравствене школе струковних студија може неке задатке да обавља самостално, док дипломац факултета за област здравствене неге може да обавља праксу самостално. Схватање појма компетенције захтева спецификацију у односу на посао који се може обављати. Професионалне активности су у суштини компетенције у реалном контексту. Истовремено, треба редефинисати и појмове „некомпетентан“ и „делимично компетентан“. Делимично компетентан може бити медицински радник којем недостају неке од потребних компетенција (нпр. комуникационе компетенције). Рећи да је неко некомпетентан подразумева да његове способности нису довољне за одређени ниво тренинга или праксе (нпр. свршени ученик

средње медицинске школе је некомпетентан за обављање послова струковне медицинске сестре, али то не значи да није компетентан за задатке из свог будућег делокруга рада).

Истраживање за потребе овог рада у свему је пионирско у нашој земљи, јер постојање стручних вештина, компетенција, истражује у два правца:

степен самоперцепције компетенција стечених у току средњег медицинског школовања код ученика, и

степен перцепције ученичких способности у пракси на узорку главних сестара установа здравствене заштите у Србији на свим нивоима.

Корелација података до које смо дошли у истраживању показује како струка евалуира саму себе, односно колико је образовни систем средњих стручних школа у Србији у сагласју с праксом.

На основу истраживања очекује се увид у ниво практичних знања и каријерних тежњи код ученика средњих стручних школа, степен утицаја социо-демографских фактора, утицај школског образовања и разних програма едукације на могућност запошљавања, као и то каква је самоперцепција ученика када су у питању потребне компетенције и социјалне вештине за будуће послове, и колико од тих карактеристика сами поседују. И, на крају, увид у визије сопственог успеха и планова за будућност испитаних ученика.

Укупни налази истраживања би, поред резултата сличних истраживања на ову тему, могли бити од користи како творцима стратегија запошљавања, тако и творцима образовних стратегија код нас, у којима би мере реформи образовних планова, тачније свеобухватног образовања морале бити много шире и конкретније. Ово истраживање треба да укаже на потребу иновирања образовних програма у средњем стручном образовању у циљу развијања позитивног става младих према образовању и развијању њихових способности за запошљавање. Увођење добро осмишљених садржаја у средњошколске програме, с применом практичног и проблемског образовања, путем којих би они стекли знања и усвојили вештине потребне у будућем раду, требало би да подстакне запошљавање у условима драматично високе незапослености у овој области.

Полазне теоријске основе истраживања

Позиви на реформу наставних планова (медицинских курикулума) кроз имплементацију праксе такође осуђују савремено медицинско образовање оријентисано ка количини времена проведеног у аспектима обуке (нпр. ротација), а не способностима које се заправо стичу (Long, 2000). Савремено образовање, сматрају поборници праксе, требало би да помери фокус у корист развијање способности ученика. Ученици могу напредовати брже или нешто спорије него њихови вршњаци у датом наставном плану и програму. Теоријски, прилагођавајући се овим, различитим нивоима учења и стицања вештина, курикулум с флексибилним временским периодима могао би да буде ефикаснији него стриктно одређен програм. Појачавање аспекта праксе могло би да охрабри ученике да преузму одговорност за свој напредак и развој мапирајући им пут до компетенција.

Парадигма медицинских компетенција захтева њихово разумевање као вишедимензионалних, динамичних, контекстуалних и развојних. За сваки домен компетенција постоји кореспондирајући спектар способности од почетника до професионалца. Ипак, уместо статичних концепата компетенција, којима се сматра да је онај ко стекне компетенције компетентан заувек, у овом раду разматраћемо концепт компетенција као променљиву категорију, контекстуалну конструкцију (на трагу теорије Коенса и др. (Koens et al. 2005)). Идеја о „прогресији компетенција“ говори о њима као о концепту динамичних, развојних и временом променљивих вештина, утемељених на пракси колико и на учењу. Надаље, специфични елементи знања, вештина и ставова су компоненте специфичних способности који се могу комбиновати у креирању водеће, тзв. „кровне компетенције“. Образовни курикулум заснован на пракси полази из ума, од метода инструкција и постигнућа да би се остварио кроз учење.

Средином двадесетог века у научној литератури затичемо дебате о практичној припреми медицинских професионалаца. У делима различитих аутора затичемо утврђене програмске циљеве и концепције, пре свега у делима Тајлера (Tyler, 1949) и Магера (Mager, 1997). Компетенциона едукација се види као одговор на многе изазове струке по томе што је усмерена на исходе, инхерентно повезана с

потребама свршених ученика, а укључује и експлицитне дефиниције свихбитних домена надлежности које се стичу (Voorhees, 2001).

Поједина истраживања (Попов, 2013) говоре о томе да расте број ученика која напуштају школовање, те да компетенциона едукација може бити одговор на смањење раста броја ученика који одустају од школовања, како у обавезном школском систему, тако и у другим системима.

Други аутор (Маринковић, 2014) наводи да „ученичке компетенције представљају јасно исказане исходе тј. очекивана знања, вештине и способности, те вредности, ставове и понашања које ученици треба да стекну и која ће моћи показати по успешно завршетку одређене наставне теме, програма, ступња образовања или васпитно-образовног циклуса“. Такође наводи значај повезивања поменутих компетенција и активности учења и ученика чији је важан део праћење, провера и оцена знања.

У циљу обезбеђења модернизације образовних система и подизања нивоа квалитета образовања у савременом друштву потребне су и вештине и компетенције наставника у погледу препознавања даровитости ученика (Николић, 2017) и њихова активна пракса и усмереност ка емпиријским истраживањима. (Јовчић, 2017). Тијанић (Тијанић и други, 2001) као и Керн (Керн, 1989) ставова су о постојању неоподности развијања клиничких компетенције код ученика, које ће се у потпуности развити касније у процесу рада, као и развој комуникационих компетенција. Блум (Блум, 1956) става је да процес развоја компетенција започиње са знањем (учењем) и подразумева разумевање и способност да се изразе значења онога што је научено.

У последњој деценији документа међународних организација (УН, ОЕЦД, ЕУ) наглашавају развој институционалног система квалитета као један од најзначајнијих задатака образовања (Riegler, 2010:157-167). Квалитет образовања, као економску категорију, карактерише ефикасност и ефективност као однос културне праксе и као облик националног идентитета и разноликости и треба га посматрати, пре свега, у контексту друштвено-економског раста и развоја. Европа се развија ка друштву економије и знања, а мотивација и вештине су кључ за јачање конкурентности и адаптивности радне снаге.

Давис (Davis, 1980:61) наводи да је кључ побољшања образовних

програма у земљама у транзицији тзв. кадровско планирање, у складу с којим се ради и образовно планирање и курикулуми образовних институција прилагођавају потребама тржишта, односно детаљним захтевима радних места за која образују кадар. Franketal. (2010:638), ослањајући се на радове Aggarwal и Darzi (2006), а затим и на дело HowardS. Barrows и RobynM. Tamblyn (књига *Problem-Based Learning - An Approach to Medical Education*) истичу да образовање у добром броју земаља има фундаментални проблем – оскудно повезивање теорије и праксе. Основни захтев који ове теоретске школе исказују према медицинском образовању је да оно мора да буде прилагођено очекивањима која ће струка имати према свршеним ученицима, а то су најчешће знања, вештине и компетенције у одабраној области медицине. Уопштено речено, медицинско образовање (без обзира на ниво) треба да оспособи појединца за ефективно, ефикасно и хумано решавање здравствених проблема пацијената, што подразумева варијетет подвештина, као што су когнитивне вештине клиничког резонувања, интерперсоналне вештине, вештина комуникације и хуманог приступа.

Винтертон (Winterton, 2005) инсистира да образовање мора да се оријентише ка приступу којим доминирају очекиване компетенције, а који је дефинисан у Берлинском коминикеу (BerlinCommuniqué 2003) и документима Болоњске радне групе о оквирима квалификација у образовању (2004), пре свега у компарабилним и компатибилним квалификацијама које треба да се опишу у терминима радног оптерећења, нивоа, исхода учења, компетенција и профила. Извештај Болоњске радне групе дефинише исходе учења као исказе шта се од ученика очекује да зна, разуме и може да уради на крају периода учења.

Колин (Collin, 1997:297) цитира Gardner-а говорећи о два типа знања: декларативном (knowingwhat) и процедуралном (knowinghow), који само у симбиози могу дати суму знања потребну да би се испунили каснији професионални задаци. Свако знање и учење примарно почива на менталним способностима с имплицитном претпоставком да постоји капацитет за пренос знања и логику учења. Нови захтеви у учењу претпостављају когнитивне предуслове и специфична знања и вештине, односно њихову интеракцију. Kliemeetal(2004:70) сматра да се у од средњег ка високом образовању знање мора у већем проценту

претварати у вештине. Proctor и Dutta (1995) разликују перцептуалне вештине, вештине одговора на подражај, моторне вештине и вештине решавања проблема. Вештине се развијају с временом, представљају одговор на захтеве окружења, представљају компоненте понашања структурисане у кохерентне моделе, и, коначно – когнитивни захтеви се смањују како расту вештине. Вештине решавања проблема зависе од интелекта и менталног модела, али се могу развити кроз праксу.

Што се компетенција тиче, Boon и vanderKlink (2002:6) их дефинишу као „премошћавање јаза између образовања и захтева професије . Нудећи алтернативну перспективу Sandberg (2000:59) истиче значај разумевања културолошког оквира у коме појединац (у интеракцији с другима) дефинише колективне компетенције, систем симбола који се деле у сврху разумевања аспеката заједничког радног искуства. Импликације интерпретативне, културолошке перспективе за сагледавање компетенција видимо у посебним знањима и вештинама које се сматрају специфичним разумевањем тржишта рада. Развој тих компетенција не фокусира се на трансфер знања и вештина код појединаца већ на промену у разумевању самог рада (Sandberg, 2000:63).

Методологија истраживања

За потребе примарног истраживања коришћен је намерни узорак, који је обухватио укупно 500 ученика средњих медицинских школа (валидно враћених упитника који су узети у обзир приликом обраде података било је 475) и 50 главних сестара у предшколским установама и установама примарне, секундарне и терцијарне здравствене заштите (валидно враћених упитника који су узети у обзир приликом обраде података било је 45).

у периоду од маја 2015. до маја 2016. године. Ученици завршне, четврте године средњих медицинских школа у Београду, Шапцу, Сремској Митровици и Ђуприји одговарали су на ауторски упитник који је подељен у две целине:

прва целина обухвата основне социо-демографске маркере (пол и место школовања), као и основна питања везана за ставове о школовању (успех у школовању, разлог уписа у одабрану школу,

квалитет предавања и уџбеника, однос теоријске и практичне наставе, опремљеност кабинета и болничких одељења за стицање практичних знања о свом будућем занимању);

у другој целини од ученика је тражено да оцене оценама од 1 до 5 ниво теоријског знања стеченог у току школовања за наведене (основне) наставне јединице, али и да

процене истом скалом ниво сопствене самосталности у практичној примени наведених (основних) медицинских техника и процедура (самопроцена). У овом делу упитника коришћена је модификована (прилагођена) Ликертова скала ставова.

Анкета је била анонимна, што је ученицима оставило пуну слободу да изразе своје мишљење.

Упитник који су попуњавале медицинске сестре које врше обуку и супервизију ученика завршне године средњих медицинских школа такође је структурисан у две целине:

социо-демографски маркери (пол, степен образовања, године стажа у струци), и

део упитника у коме је било потребно обележити оценама од 1 до 5 ниво самосталности ученика четвртог разреда на часовима практичне наставе на болничким одељењима. И овај део упитника представљала је модификована Ликертова скала ставова.

Подаци су обрађени апликативним СПСС 18 системом за обраду података као и дескриптивном и компаративном статистиком.

Предмет истраживања је утврђивање процене ставова о квалитету образовања у анализираним средњим медицинским школама у Србији и ставова о самовредновању стечених компетенција ученика.

Из предмета и циља истраживања проистекле су следеће хипотезе, како следи. Основна истраживачка хипотеза гласи: Постоје значајне разлике у оценама практичних вештина ученика, процењивано од самих ученика и сестара/техничара где се пракса обавља.

Поред основне дефинисана је и помоћна хипотеза: **X1:** Не постоји довољна усклађеност између средње медицинских школа и здравствених институција у погледу организовања стручне праксе ученика.

У раду су коришћене следеће методе:

анализа садржаја – ова метода ће бити коришћена за обраду

литературе о образовању и факторима који детерминишу развој компетенција код ученичке популације, као и за анализу материјала попут релевантних стратешких докумената)

метод испитивања - стандардизованим упитником испитаће се две групе: ученици средњих медицинских школа и главне сестре у медицинским установама као представници послодаваца за овај образовни профил. Упитник је структурисан по следећим областима: социјално демографске карактеристика испитаника; претходно образовање; мотив за упис средње медицинске школе; следи скала ставова о самосталном и практичном раду у оквиру школских курикулума.

Истраживање се спровело у неколико фаза. Прва фаза истраживања садржала је претраживање и избор релевантне литературе за одабрану тему; израду теоријско-методолошког оквира рада; састављење плана истраживања и временски распоред активности, као и пријаву истраживачког пројекта.

У другој етапи анализирани су прикупљени подаци и објављени радови из дате области и постојећа емпиријска истраживања.

Након израде методолошког оквира спроведено је емпиријско истраживање, обрађени и анализирани подаци, а затим тумачени резултати истраживања и извођени закључци.

У последњој етапи написан је извештај о резултатима рада и импликације за праксу или даљи истраживачки рад.

Резултати истраживања и дискусија

У посматраном узорку ученика средњих медицинских школа, заступљено је 357 (75,2%) испитаника женског, а 118 (24,8%) испитаника мушког пола. **Највише је** испитаника који се школују у Београду укупно 232 (48,8%) испитаника, исти проценат је испитаника који се школују у Шапцу и Сремској Митровици 89 (18,7%), а најмање испитаника је из Ћуприје, њих 65 (13,7%). Највећи број испитаника 220 (46,3%) има врло добар успех, 193 (40,6%) испитаника одличан успех, добар успех има 60 (12,6%) испитаника, док довољан успех има 2 (0,4%) испитаника у укупном узорку. Највећи број испитаника, чак њих 351 (73,9%) одговорило је, да је разлог уписа то што воле позив

медицинске сестре-техничара, 67 (14,1%) није имало други избор, док је 57 (12%) испитаника одговорило да је уписао школу по жељи родитеља.

Сестре/техничари који су обухваћени узорком раде у медицинским институцијама у којима ученици обављају стручну праксу и упознати су са практичним знањима испитаника.

Узорак који је обухватао сестре/техничаре на одељењима на којима ученици обављају стручну праксу према полу састојао се од 91% сестра (женски пол) и 9% техничара (мушки пол).

Према степену образовања у узорку је највише сестара/техничара који имају завршену вишу школу (36%) и средњу школу (33%). Са високом школом их је 24% и са мастер студијама 7%. У посматраном узорку највећи број сестара/техничара имају од 11 до 20 година радног стажа (45%), од 21 до 30 година радног стажа има 31% испитаника, док од 5 до 10 година радног стажа има 24% испитаника. **У посматраном узорку највише је сестара/техничара из Београда (51%), затим из Ђуприје (18%), из Сремске Митровице и Шапца по 15.5%.**

Ниво практичног знања ученика који су на пракси у болницама/домовима здравља, сестре/техничари са одељења где су ученици на пракси оцењивали су оценама од 1 до 5, при чему је 1 најмања, а 5 највиша цена. **У наставку ће бити приказан упоредни преглед оцена ученика и медицинских сестара/техничара.**

Упоредни преглед оцена ученика и сестара/техничара

Уколико се погледају средње вредности оцена практичних знања медицинских техника ученика, при чему су ученици оцењивали своје знање, а сестре/техничари знање ученика које показују на часовима практичне наставе, **уочава се значајно одступање средњих вредности оцена. Оцене су биле од 1 до 5 при чему 1 показује да ученици нису савладали технику, а 5 да раде потпуно самостално. Резултати су показали да се неке технике и процедуре којима ученици владају заиста налазе на изузетно ниском нивоу.** (Табела 1)

Међутим, кардиореспираторна реанимација, анафилактички шок, пункција-припрема болесника и материјала, оцењена је од

стране ученика просечним оценама од 2,89-2,95 између делимичног савладавања и рада уз асистенцију, док су исте технике од стране сестара/техничара оцењене просечним оценама од 1,33 до 1,89 а то је између не савладавања технике до делимичног савладавања (кардиореспираторна реанимација и анафилактички шок се налази ближе несавладавања технике). Такође се види да су ученици боље оценили своје знање, него што је њихово знање оцењено до стране сестара/техничара. Поједине технике су оцењене чак и до целе оцене разлике између ученика и сестара/техничара. Најбољу средњу вредност има мерење виталних функција коју су ученици оценили са 4,68, док сестре техничари средњом оценом 3,76.

ПРАКТИЧНА ЗНАЊА КОЈА СУ СЕ ОЦЕЊИВАЛА	ПРОСЕЧНЕ ОЦЕНЕ УЧЕНИКА	ПРОСЕЧНЕ ОЦЕНЕ СЕСТАРА/ТЕХНИЧАРА
Стерилизација - припремање медицинског инструмента и другог материјала за стерилизацију; укључивање стерилизатора	3,23	2,27
Постављање пацијента у положај за искашљавање	3,86	2,73
Постављање пацијента у бочни положај за спречавање аспирације	3,93	2,80
Намештање помагала за лежање и оптерећење појединих делова тела	3,45	2,40
Превијање ране	3,60	2,29
Примарна обрада ране	3,55	2,11
Мерење виталних функција	4,68	3,76
Посматрање и прикупљање излучевина болесника	3,75	3,00
Орална примена лека	4,56	3,67
Парентерална примена лека	4,23	2,53
Кардиореспираторна реанимација	2,99	1,33
Анафилактички шок	2,89	1,38

Узимање крви за лабораторијске анализе	4,16	2,62
Пункција-припрема болесника и материјала	2,95	1,89
Исхрана болесника преко назогастричне сонде	3,23	2,18
Терапија кисеоником преко маске и назалног катетера	3,47	2,29
Процена способности пацијента у самозбрињавању	3,65	2,22
Купање пацијента у постељи и кади	3,49	3,00
Вођење медицинске документације	3,37	2,40

Табела 1. Упоредни преглед просечних оцена практичних знања медицинских техника. Извор: Аутор

Већ у овом делу, на основу упоредног приказа самовредновања и оцена које су медицинске сестре односно техничари дали ученицима, и на основу средњих вредности доказује се о основна истраживачка хипотеза гласи: Постоје значајне разлике у оценама практичних вештина ученика, процењивано од самих ученика и сестара/техничара где се пракса обавља. Ова хипотеза се даље у раду, додатно потврђује различитим двофакторским анализама.

Двофакторска анализа оцена практичних знања техника и процедура којима су ученици овладали

Двофакторском анализом представиће се разлике оцена практичних знања техника и процедура којима су ученици овладали, узимајући у обзир да ли су оцењивали своја знања ученици или сестре/техничари код којих су ученици били на пракси, као и место школовања ученика, односно место где се обавља пракса.

Двофакторска анализа практичних знања стерилизације – припремања медицинског инструмента и другог материјала за стерилизацију

Анализом средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици као и стандардне девијације уочава се да је практично знање стерилизације од стране сестара/техничара најгоре оцењено у Сремској Митровици, док су ученици у Ђуприји најгоре оценили своје знање из области стерилизације. Укупно посматрано стерилизација је најгоре оцењена у Београду - средњом вредношћу 3,03, а одмах затим и у Ђуприји - средњом вредношћу 3,04.

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену стерилизације – припремања медицинског инструмента и другог материјала за стерилизацију забележен је иво значајности разлике sig. за групу вредности 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада ниво значајности разлике sig.=0,907 што значи да место рада/школовања не утиче значајно на разлике у оценама јер је вредност већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада -школовања читава се вредност 0,306, што значи да посматран заједнички утицај варијабли група испитаника и места рада/школовања, не утиче значајно на разлике у оценама.

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о стерилизацији, уочено је се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Сремској Митровици, а у истом граду су сестре/техничари дали најниже оцене.

Двофакторска анализа практичних знања постављање пацијента у положај за искашљавање

Анализом средњих вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање у погледу постављање пацијента у положај за искашљавање уочено је да је практично знање постављања пацијента у положај за искашљавање најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара,

док су ученици најгоре оцене себи дали у Београду. Укупно посматрано, најгоре је постављање пацијента у положај за искашљавање оцењено у Београду и Сремској Митровици са просечном оценом 3,68.

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о постављању пацијента у положај за искашљавање забележен је **ниво значајности разлике sig.** за групу вредности 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике $\text{sig.} = 0,223$ што значи да место рада/школовањане утиче значајно на разлике у оценама јер је вредност већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања очитава се вредност 0,573. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу постављања пацијента у положај за искашљавање.

На основу упоредног преглед оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о постављању пацијента у положај за искашљавање уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, док су сестре/техничари најбоље оцене дали у Ћуприји.

Двофакторска анализа практичних знања постављања пацијента у бочни положај за спречавање аспирације

На основу средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање постављања пацијента у бочни положај за спречавање аспирације уочено је да је практично знање постављања пацијента у бочни положај за спречавање аспирације најгоре оцењено у Сремској Митровици и Шапцу од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене самима себи дали у Београду. Укупно посматрано, најгоре је

постављање пацијента у бочни положај за спречавање аспирације оцењено је у Београду просечном оценом 3,72.

Поводом утицаја у интеракцији променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о постављању пацијента у бочни положај за спречавање аспирације **ниво значајности разлике Sig.** за групу може има вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања **ниво значајности разлике Sig.** = 0,857 што значи да место рада/школовањане утиче значајно на разлике у оценама јер је вредност већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. **Ниво значајности разлике Sig** за Група/Место рада-школовања очитава се вредност 0,524. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу постављања пацијента у **бочни положај за спречавање аспирације.**

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о постављању пацијента у бочни положај за спречавање аспирације уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, док су сестре/техничари најбоље оцене дали у Ћуприји.

Двофакторска анализа практичних знања намештања помагала за лежање и оптерећење појединих делова тела

На основу анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање намештања помагала за лежање и оптерећење појединих делова тела, на основу стандардног одступања (Std. Deviation) које представља одступање средње вредности оцене, уочено је да је практично знање **намештања помагала за лежање и оптерећење појединих делова теланајгоре** оцењено у Сремској Митровици и Ћуприји од стране

сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано најгоре је **намештања помагала за лежање и оптерећење појединих делова тела** оцењено је у Ћуприји просечном оценом 3,01.

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о **намештању помагала за лежање и оптерећење појединих делова тела ниво значајности разлике Sig.** за групу приказује вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања **ниво значајности разлике Sig.** = 0,234 што значи да место рада/школовањане утиче значајно на разлике у оценама јер је вредност већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. **Ниво значајности разлике Sig** за Групу/Место рада-школовања читава се вредност 0,225. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **намештања помагала за лежање и оптерећење појединих делова тела.**

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о **намештању помагала за лежање и оптерећење појединих делова тела** уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, док су сестре/техничари најбоље оцене дали у Београду.

Двофакторска анализа практичних знања превијања ране

На основу анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање превијања ране на основу стандардног одступања односно стандардне девијације која представља одступање средње вредности оцене, уочава се да је практично знање **превијања ране** најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара,

док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано најгоре је **превијање ране** оцењено у Ћуприји просечном оценом 3,05.

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о превијању ране **ниво значајности разлике Sig.** за групу показује вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања **ниво значајности разлике Sig.** = 0,753 што значи да место рада/школовањане утиче значајно на разлике у оценама јер је вредност већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. **Ниво значајности разлике Sig** за Групу/Место рада-школовања читава се вредност 0,021, што је мање од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **превијања ране.**

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о **превијању ране** уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Сремској Митровици, док су сестре/техничари најбоље оцене дали у Шапцу.

Двофакторска анализа практичних знања примарне обраде ране

Уколико анализирамо средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање примарне обраде ране и стандардног одступања уочава се да је практично знање **примарне обраде ране** најгоре оцењено у Београду од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано најгоре је **примарна обрада ране** оцењена у Ћуприји - просечном оценом 3,11.

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика

о примарној обради ране **ниво значајности разлике** Sig. за групу има вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања **ниво значајности разлике** Sig.= 0,242 (што значи да место рада/школовање утиче значајно на разлике у оценама јер је вредност већа од 0,05) се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. **Ниво значајности разлике** Sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,100, што је веће од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **примарне обраде ране**.

Упоредним прегледом оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о примарној обради рана уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Сремској Митровици, док су сестре/техничари најбоље оцене дали у Шапцу.

Двофакторска анализа практичних знања мерења виталних функција

Мерењем средњих вредности оцена пактичног знања мерења виталних функција од стране сестара и ученика који су из различитих места рада/образовања средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање мерења виталних функција показују да је практично знање мерења виталних функција најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Београду. Укупно посматрано најгоре је мерење виталних функција оцењено у Београду.

У случају интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о мерењу виталних функција **ниво значајности разлике** Sig. за групу може се видети вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За

место рада-школовања **ниво значајности разлике** Sig.= 0,037<0,05 што значи да место рада/школовања утиче значајно на разлике у оценама, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. **Ниво значајности разлике** Sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,079, што је веће од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу мерења виталних функција.

Упоредним прегледом оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о мерењу виталних функција уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Ђуприји, где су најбоље оцене дале и сестре/техничари.

Двофакторска анализа практичних знања посматрања и прикупљања излучевина болесника

Приликом анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање посматрања и прикупљања излучевина болесника на основу стандардног одступања уочено је да је практично знање посматрања и прикупљања излучевина болесника најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Београду. Укупно посматрано најгоре је оцењено **посматрање и прикупљање излучевина болесника** у Београду.

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о **посматрању и прикупљању излучевина болесника** **ниво значајности разлике** Sig. за групу има вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања **ниво значајности разлике** Sig.= 0,213 што значи да место рада/школовање утиче значајно на разлике у оценама јер је сигнификантност разлике већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља

не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. **Ниво значајности разлике Sig** за Група/Место рада-школовања читава вредност 0,411, што је веће од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **посматрања и прикупљања излучевина болесника**.

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о посматрању и прикупљању излучевина болесника уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Сремској Митровици, док су сестре/техничари најбоље оцене дали у Шапцу.

Двофакторска анализа практичних знања оралне примене лека

Анализом средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање оралне примене лека на основу стандардне девијације уочава се да је практично знање **оралне примене лека** најгоре оцењено у Сремској Митровици и од стране сестара/техничара, и од ученика. Укупно посматрано најгоре је **орална примена лека оцењена у Сремској Митровици**.

Мерењем утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о **оралној примени лека** ниво значајности разлике Sig. за групу има вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике има вредност sig.= 0,079, што значи да место рада/школовања утиче значајно на разлике у оценама јер је сигнификантност разлике већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. Ниво значајности разлике има вредност sig за Група/Место рада-школовања читава вредност 0,210, што је већи **ниво значајности разлике** од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места

рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **оралне примене лека**.

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање ученика о **оралној примени лека** уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Београду и Ћуприји, сестре/техничари су најбоље оцене дали у Ћуприји.

Двофакторска анализа практичних знања парентералне примене лека

На основу средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање парентералне примене лека, анализом стандардне девијације уочава се да је практично знање парентералне примене лека најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано најгоре је орална примена лека оцењена такође у Ћуприји.

На основу анализе утицаја у интеракцији променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о **парентералној примени лека** уочено је да је **ниво значајности разлике sig.** за групу вредности 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,305 што значи да место рада/школовања утиче значајно на разлике у оценама јер је сигнификантност разлике већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,134, што је веће од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **парентералне примене лека**.

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари везано за практично знање

ученика о парентералној примени лека уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене обе групе испитаника дале су у Шапцу.

Двофакторска анализа практичних знања кардиореспираторне реанимације

На основу анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање кардиореспираторне реанимације стандардно одступање показује да је практично знање **кардиореспираторне реанимације** најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Београду. Укупно посматрано најгоре је **кардиореспираторна реанимација оцењена у Београду и Ћуприји**.

Анализиран утицај интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о **кардиореспираторној реанимацији** показује **ниво значајности разлике sig.** за групу 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике $sig.= 0,083$ што значи да место рада/школовања не утиче значајно на разлике у оценама јер је сигнификантност разлике већа од 0,05, па се закључује да место школовања и праксе где се обавља не утиче значајно на разлике у практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,491, што је веће од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **кардиореспираторне реанимације**.

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о кардиореспираторној реанимацији. Уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене обе групе испитаника дале су у Шапцу.

Двофакторска анализа практичних знања анафилатичког шока

На основу средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање анафилатичког шока те на бази стандардне девијације, уочава се да је практично знање **анафилатичког шока** најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара (сви у узорку су дали најмању оцену 1), док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано најгоре је **анафилатички шок оцењен у Ћуприји**.

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о **анафилатичком шоку ниво значајности разлике sig.** за групу има вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике $sig.= 0,026$ што је мање од 0,05, па се закључује да место рада/школовања утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,162, што је веће од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу анафилатичког шока.

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о анафилатичком шоку уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, такође - у Шапцу су најбоље оцене дали сестре/техничари.

Двофакторска анализа практичних знања узимања крви за лабораторијске анализе

Анализом средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање узимања крви за лабораторијске анализе стандардне девијације закључено је да је практично знање **узимања крви за лабораторијске**

анализе најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Београду. Укупно посматрано најгоре је **узимања крви за лабораторијске анализе оцењено у Београду.**

На основу анализе утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о **узимању крви за лабораторијске анализе, утврђени ниво значајности разлике sig.** за групу има вредност 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,542 што је веће од 0,05, па се закључује да место рада/школовањане утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,028, што је мање од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **узимања крви за лабораторијске анализе.**

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о узимању крви за лабораторијске анализе уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Сремској Митровици, а сестре/техничари у Београду су најбоље оценили практично знање ученика везано за узимања крви за лабораторијске анализе.

Двофакторска анализа практичних знања пункције – припрема болесника и материјала

На основу анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање пункције – припрема болесника и материјала и стандардне девијације, увиђа се да је практично знање **пункције – припрема болесника и материјала** најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано најгоре је **пункција – припрема болесника и материјала оцењена у Ћуприји.**

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о **пункцији – припрема болесника и материјала** уочен је **ниво значајности разлике sig.** за групу може 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,326 што је веће од 0,05, па се закључује да место рада/школовањане утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,106, што је више од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **пункције – припрема болесника и материјала.**

Упоредним прегледом оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о **пункцији – припрема болесника и материјала** уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, а сестре/техничари у Београду су најбоље оценили практично знање ученика везано за **пункцију – припрема болесника и материјала.**

Двофакторска анализа практичних знања исхране болесника преко назогастричне сонде

Анализом средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање исхране болесника преко назогастричне сонде као и стандардне девијације уочава се да је практично знање **исхране болесника преко назогастричне сонде** најгоре оцењено у Сремској Митровици и Шапцу од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Сремској Митровици. Укупно посматрано, **исхрана болесника преко назогастричне сонде најгоре је оцењена у Сремској Митровици.**

На основу анализе утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о **исхрани болесника преко назогастричне сонде**

уочен је **ниво значајности разлике sig.** за групу 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,007 што је мање од 0,05, па се закључује да место рада/школовања утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,204, што је више од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **исхране болесника преко назогастричне сонде.**

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о исхрани болесника преко назогастричне сонде уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Београду, а у Београду су такође сестре/техничари најбоље оценили практично знање ученика везано за исхрану болесника преко назогастричне сонде.

Двофакторска анализа практичних знања терапије кисеоником преко маске и назалног катетера

Анализом средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање терапије кисеоником преко маске и назалног катетера као и стандардне девијације уочава се да је практично знање **терапије кисеоником преко маске и назалног катетера** од стране обе групе испитаника, чиме је, укупно посматрано, **терапија кисеоником преко маске и назалног катетера најгоре оцењена у Сремској Митровици.**

Анализом утицаја интеракцији променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о **терапији кисеоником преко маске и назалног катетера** откривен је ниво **значајности разлике sig.** за групу вредности 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,010 што је мање од 0,05, па се закључује

да место рада/школовања утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,082, што је више од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу **терапије кисеоником преко маске и назалног катетера.**

Упоредним прегледом оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о терапији кисеоником преко маске и назалног катетера уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, док су практично знање ученика у погледу терапије кисеоником преко маске и назалног катетера сестре/техничари најбоље оценили у Београду.

Двофакторска анализа практичних знања процене способности пацијента у самозбрињавању

На основу анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање процене способности пацијента у самозбрињавању **као и стандардне девијације уочава се** да је практично знање процене способности пацијента у самозбрињавању најгоре оцењено у Шапцу од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Београду. Укупно посматрано процена способности пацијента у самозбрињавању **најгоре је оцењена у Београду.**

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и место рада на оцену практичног знања ученика о процени способности пацијента у самозбрињавању евидентиран је ниво **значајности разлике sig.** за групу вредности 0,000 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) значајно утичу на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,830 што је веће од 0,05, па се закључује да место рада/школовања утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,760, што је више од 0,05. Ово

указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу процене способности пацијента у самозбрињавању.

На основу упоредног прегледа оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о процени способности пацијента у самозбрињавању **уочено је да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, док су практично знање ученика у погледу процене способности пацијента у самозбрињавању сестре/техничари најбоље оценили у Ћуприји.**

Двофакторска анализа практичних знања купања пацијента у постељи и кади

На основу анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање купања пацијента у постељи и кади **као и стандардне девијације уочава се** да је практично знање купања пацијента у постељи и кади најгоре оцењено у Београду од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано купање пацијента у постељи и кади **најгоре је оцењено у Ћуприји.**

На основу анализе утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о купању пацијента у постељи и кади евидентиран је **ниво значајности разлике sig.** за групу вредности 0,076 што је веће од 0,05 што указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) не утичу значајно на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,229 што је веће од 0,05, па се закључује да место рада/школовање утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,414, што је више од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу купања пацијента у постељи и кади.

Упоредним прегледом оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о купању пацијента у постељи и кади **уочава се да су ученици у свим градовима, осим у Ћуприји боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Сремској Митровици, док су практично знање ученика у погледу купања пацијента у постељи и кади сестре/техничари најбоље оценили у Шапцу.**

Двофакторска анализа практичних знања вођења медицинске документације

На основу анализе средње вредности оцена које су дале сестре/техничари у сваком месту као и оцене које су дали ученици за практично знање вођења медицинске документације **као и стандардне девијације уочава се** да је практично знање вођења медицинске документације најгоре оцењено у Сремској Митровици од стране сестара/техничара, док су ученици најгоре оцене дали у Ћуприји. Укупно посматрано вођење медицинске документације **најгоре је оцењено у Ћуприји.**

Анализом утицаја интеракције променљивих група (сестре/техничари и ученици) и места рада на оцену практичног знања ученика о вођењу медицинске документације забележен је **ниво значајности разлике sig.** за групу вредности 0,000 што је мање од 0,05, а то указује да групе испитаника (сестре/техничари или ученици) утичу значајно на разлике у оценама. За место рада-школовања ниво значајности разлике sig.= 0,653 што је веће од 0,05, па се закључује да место рада/школовање утиче значајно на разлике у оценама о практичном знању ученика. Ниво значајности разлике sig за Група/Место рада-школовања читава се вредност 0,116, што је веће од 0,05. Ово указује да заједнички утицај независних варијабли групе испитаника и места рада-школовања не утиче значајно на разлике у оценама практичног знања ученика у погледу вођења медицинске документације.

Упоредним прегледом оцена по градовима које су дали ученици и сестре/техничари у погледу практичног знања ученика о вођењу медицинске документације **уочава се да су ученици у свим градовима боље оценили своје практично знање од сестара/техничара. Најбоље оцене ученици су дали у Шапцу, док су практично знање ученика**

у погледу вођења медицинске документације сестре/техничари најбоље оценили у Београду.

Закључак

Резултат овог истраживања је детаљна емпиријска анализа тренутног стања усредњем медицинском образовању у Србији са аспекта професионализације курикулума и метода наставе (односно теоријског и практичног) у циљу стицања компетенција и вештина потребних за тржиште рада. Анализом и интеграцијом досадашњих домаћих, веома оскудних теоријских извора и емпиријских истраживања, као и резултатима анализе непосредне образовне праксе, овај рад је поставио емпиријску и теоријску базу у виду закључака који се могу користити као основа за озбиљну и свеобухватну реформу образовног модела овог нивоа школовања и који може да служи као основа за израду нових, примјењивих стратегија у области средњег образовања. Истраживање, тако, даје значајан научни и друштвени допринос.

Научни допринос огледа се у испитивању релација између сазнања које дају научни радови, односно планови за реформу образовања и сазнања која проистичу из истраживања. Посебан допринос рада је анализа самоперцепције и самоевалуације свршених ученика средњих медицинских школа у делу извођења медицинских техника и процедура које представљају темељ на захтеве будућег практичног рада овог профила медицинских радника у реалним, радним условима.

Друштвени допринос се огледа у исказивању реалног стања припремљености младих медицинских кадрова за тржиште рада, односно реалних потреба у њиховом образовању и припреми за конкурентност при будућем запошљавању, што укључује и питања људских ресурса, компатибилности са захтевима посла и професионализације образовања у Србији.

Acquired competences of medical vocational schools pupils in Serbia, comparison of mentors' and pupils' attitudes

Abstract: *The importance of medical education and its implications for faster staff recruitment lies in the fact that it encourages individuals to face the opportunities that are around them proactively. Practice and practical thinking are not sufficiently integrated into the system of secondary vocational medical education in Serbia. The subject of research is the influence of the practice to the education in secondary vocational schools and employment upon obtaining a diploma. The research on a sample of 475 students and 45 nurses / technicians working in medical institutions in which students do a practice has an aim to assess the quality of theoretical instruction in secondary medical schools, as well as the practice that students do in healthcare institutions. The results showed that it often happens in schools that teachers hold lectures with the oral presentation method without using teaching materials, textbooks are rated mostly as outdated, there is a need for more practical lessons, while the equipment of the cabinet for practical teaching is only partial (depends on the city where the research was conducted). The results show differences in the estimations on the application of theoretical knowledge between students and nurses / technicians on teaching bases. In order to improve professionalism, it is necessary to make a better organisation of practical lessons with smaller groups of students, which involves teaching plans and curriculum reforming in secondary vocational schools. It is necessary to execute the optimisation of teaching staff and time spent on the teaching base, and that mentoring is adequately rewarded, to recruit personnel that can be mentors. The 21st Century School implies integrated contemporary academic learning, which requires an organised continuous dialogue between business people and experts for education about what students need to know to be able to work.*

Keywords: *practice, quality, medical education, competences*

Литература:

- Aggarwal R, Darzi A. (2006): Technical-skills training in the 21st century. *N Engl J Med* 355(25):2695–2696.
- Barrows, Howard S. Tamblyn, B. (1980): *Problem-Based Learning, An Approach to Medical Education*, SPRINGER PUBLISHING COMPANY, New York.
- Bloom, B., Englehart, M., Furst, E., Hill, W., Krathwohl, D. (1956) *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. u: Handbook I: Cognitive domain*, New York: Longmans
- Collin, A. (1997): *Learning and development*. In Beardwell, I.; Holden, L. (eds). *Human resource management: a contemporary perspective*. 2nd ed. London: Pitman, p. 282-344.
- Davis R. G. (1980): *Planning Education For Development*, Center for Studies in Education and Development Harvard University Cambridge, Massachusetts.
- Delamare Le Deist, F.; Winterton, J. (2004): *What is competence and does it matter? Fifth Conference on HRD Research and Practice: International Comparative and Cross Cultural Dimensions of HRD*, Limerick, 27-28 May.
- Jovčić Lj, *Integracije profesionalizma u srednje medicinsko obrazovanje, od teorije do prakse, doktorska disertacija*, Univerzitet Privredna akademija u Novom sadu, 2017
- Mager RF. (1997): *Preparing instructional objectives: A critical tool in the development of effective instruction*. 3rd ed. Atlanta (GA): Center for Effective Performance.
- Marinković, S. [2014]. *Ocenjivanje i razvoj kompetencija učenika. Nastava i vaspitanje*, 63(3), 437-450.
- Nikolić, M. M., Grandić, R. B., & Pavlović, M. R. [2017]. *Kompetencije vaspitača za rad sa darovitom decom. Inovacije u nastavi - časopis za savremenu nastavu*, 30(1), 43-54.
- Popov, Ž. [2013]. *From law to reality: Why students in Serbia quit the mandatory level of education before completing it. Nastava i vaspitanje*, 62(3), 383-406.

- Riegler, K. (2010): *Qualitätssicherung: Unde venis et quo vadis? Zur Genese und zukünftigen Entwicklung eines Leitmotivs der europäischen Hochschulreformen. Zeitschrift für Hochschulrecht, Hochschulmanagement und Hochschulpolitik*, 9(6), 157-167.
- Tijanić, M. i dr. (2001): *Zdravstvena nega i savremeno sestrinstvo*, Beograd: Naučna KMD
- Tyle R, *Basic Principles of Curriculum and Instruction*, University of Chicago Press, Chicago, 2010
- VoorheesRA. 2001a. *Competency-based learning models: A necessary future. New Dir Inst Res* 110:5–13. на <http://www.medbev.umontreal.ca/gtea/Competency-Based%20Learning%20Models.pdf> приступљено 12.06.2017.

Muzika u Team Building-u

Mirjana Maksimović¹

Sažetak: *Muzika je moćan medijum i sve se više primenjuje u programima obuke u menadžmentu. Muzika je uvek bila sastavni deo kulture i tradicije primitivnih ljudi predstavljajući oblik društvene komunikacije. Jednostavni model koji ćemo ovde prikazati može biti koristan u odabiru muzike za trening menadžment timova. Pridržavajući se osnovnih principa, ovaj model možemo koristiti uz primene bilo koje vrste muzike, u zavisnosti od učesnika u radionici koja se sprovodi.*

Ključne reči: *Timski rad, muzika*

Muzika je moćan medijum i sve se više primenjuje u programima obuke u menadžmentu. Muzika je uvek bila sastavni deo kulture i tradicije primitivnih ljudi. Mnoga plemena koriste muziku da inspirišu svoje ratnike, slave pobeđe, venčanja, rođenja i žale svoje mrtve.

U našoj kulturi muzika se koristi na sličan način. Sve nacije imaju himne koje sviraju u vremenima proslava i koje inspirišu nacionalni ponos. Trupe se ispraćaju u rat muzikom i dočekuju muzikom. Mnogi sportski timovi imaju himne koje njihovi obožavaoci pevaju inspirišući ih na pobeđu. Mi smo se odlučili da koncept muzike primenimo u obuci za timski rad.

Aplikativna muzika nije novijeg datuma. Danas poznajemo više tipova aplikativne muzike, a u zavisnosti od učinka koji želimo postići odlučujemo se za neki od mogućih tipova. Poznato je da muzika na radnom mestu,

---

¹ Mir@gg

nesumnjivo, podstiče produktivnost, smanjuje stres, minimizira buku i doprinosi osećaju privatnosti. Kao primer možemo izdvojiti američki Pentagon na primer, koji je potvrdio da muzika povećava pažnju i efikasnost. Oni tvrde da su operateri na položajima za ispaljivanje raketa za vreme hladnog rata za 29% brže i preciznije ispaljivali rakete kada su slušali specijalno za te svrhe snimljenu muziku. Neke kompanije su u svoje programe obuke zaposlenih uvele muziku i na taj način i do 50 % skratili vreme obuke. Poznato je da muzika utiče na obnavljanje sinapsi u mozgu te i naj način doprinosi boljem pamćenju.

U svom radu "Aplikativnost muzike u radnom okruženju menadžera", Dušan Smiljanić² prenosi iskustva o tome koju vrstu muzike slušati u zavisnosti od učinka koji želimo postići. Praktično, to izgleda ovako:

Gregorijansko pevanje relaksira jer koristi prirodni ritam disanja.

Muzika Baha, Hendla, Vivaldija i Korelija podstiče na učenje i rad.

Muzika Hajdna i Mocarta poboljšava koncentraciju, memoriju i precepciju prostora.

Muzika romantizma podstiče empatiju.

Muzika impresionizma (Debisi, Ravel, Skrjabin) podstiče kreativnost.

Džez podstiče snažne emocije i kreativnost.

Rok i pop muzika podstiču na akciju.

Ambijentalna muzika podstiče relaksacionu usredsređenost.

Hevi metal, grandž, hip-hop, rep utiču na aktivnije ispoljavanje sopstvene ličnosti.

Klasična muzika povećava produktivnost.

Sprovedena su mnoga istraživanja muzike kao procedure za uvođenje u raspoloženje. Znamo da muzika nekada može poboljšati naše raspoloženje, a nekada će nas deprimirati.

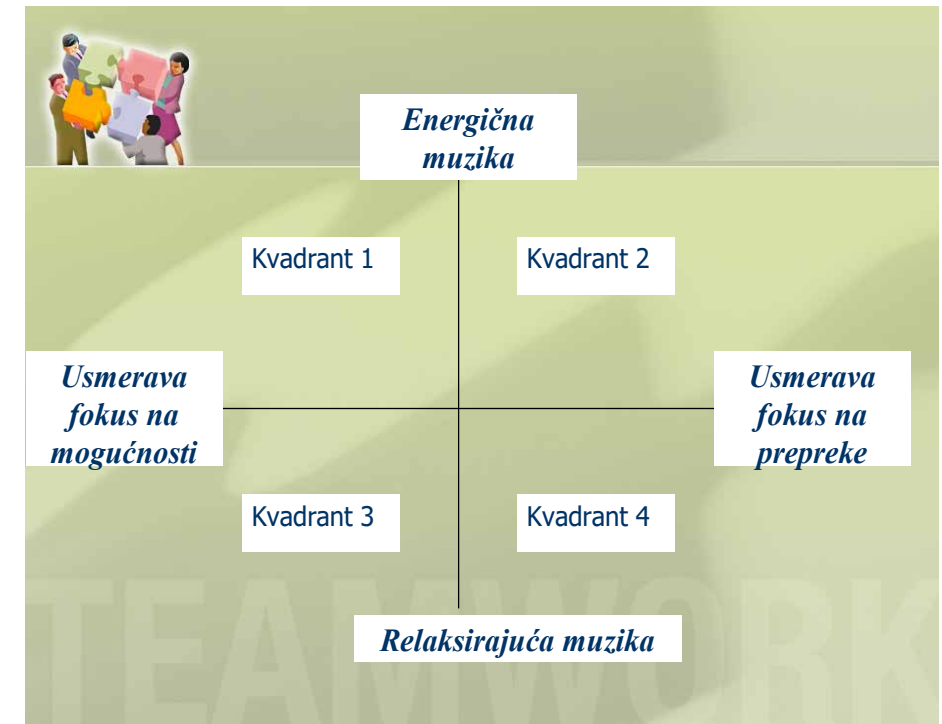
Jednostavni model, koji ovom prilikom želimo da predstavimo, a koji su postavili Margerison i McCann³, može biti koristan u odabiru muzike za trening menadžment timova. Opredelili smo se za izbor klasične muzike jer je to upravo ona vrsta muzike čije kvalitete prepoznaju i prihvataju sve

² Smiljanić, D.: Aplikativnost muzike u radnom okruženju menadžera; magistarski rad, Fakultet za menadžment, Novi Sad, 2007.

³ Izvor: www.tms.com.au

kulture. Pridržavajući se osnovnih principa, ovaj model možemo koristiti i uz primene neke druge vrste muzike, u zavisnosti od učesnika u radionici koja se sprovodi.

Ovaj model, muziku deli na dve kategorije: energičnu ili relaksirajuću i u zavisnosti od toga da li fokus usmerava na mogućnosti ili na prepreke.

Muzika iz **Kvadranta 1** je muzika sa bržim ritmom (većim od 100 otkucaja u minuti). Pomaže nam da se fokusiramo na mogućnosti i izaziva dobro raspoloženje. Često se osećamo energično, pozitivno i optimistično bar za neko vreme kada slušamo ovu vrstu muzike. Lični ukusi u većini slučajeva variraju u zavisnosti od godina ali primeri muzike predložene od strane ljudi koji su učestvovali na nekoj od ovakvih radionica su:

Four Seasons – Aleagro Movement (Vivaldi)

Brandenburg Concerto No 2 (Bach)

Tocatta and Fugue in D Minor (Bach)

Muzika iz **Kvadranta 2**, ima sporiji ritam od muzike iz prethodnog

kvadranta (80-100 otkucaja u minuti) i u suštini je složenija muzika. Ponekad se opisuje kao moćna, dramatična, duševna i veličanstvena muzika. Dozvoljava nam da osetimo sve probleme ovoga sveta i postanemo introspektivni. U moru dobrih primera klasične muzike koja odgovara odgovara ovom kvadrantu izdvajamo:

Ride of the Valkyries (Wagner)

Arrival of the Queen of Sheba (Handel),

i uključujemo i neka dela popularne muzike kao što su *Yesterday* (The Beatles) i većina pesama Ray Charles-a.

Muzika **Kvadranta 3**, fokusira se na relaksirajuću muziku koja pomaže u stvaranju mogućnosti ili ih barem čini jasnijim. Ovaj tip muzike se koristi u sakupljanju unutrašnjih slika u procesu koji zovemo mašta. Mašta je pridružena moždanom talasu frekvencijom u rasponu od 8 do 13 Hz i ovo stanje je poznato kao Alfa stanje. Određeni tipovi muzike, zapravo pomažu generisanju alfa ritmova i stanju dnevnog sanjarenja ili podsticanju unutrašnje vizuelizacije. Muzika ovog kvadranta ohrabruje misaono ili sanjivo raspoloženje.

Čini se da ova muzika proizvodi dugotrajne uspomene i njeno puštanje dok sakupljamo informacije ili učimo može doprineti pamćenju ključnih informacija. Ova tehnika se koristi i u ubrzanom učenju. Na tržištu postoji mnogo CD-ova sa muzikom ovog kvadranta od kojih izdvajamo: *The Best of Enya*, *Realm of the River King* (David Pickvance) i *Collection of Romantic Themes* (Yanni).

Adagio i andante ritmovi barokne ere su takođe veoma efikasni. Neki od njih su:

Andante from Sinfonia in G, RV 149 (Vivaldi)

Piano Sonata in C# minor Opus 27 No.2 (Beethoven)

Muzika **Kvadranta 4**, ima sporiji otkucaj (50-60 otkucaja u minuti) u odnosu na muziku trećeg kvadranta. Ton može imati i kvalitetne zvukove često pojačane upotrebom nižih frekvencija koje proizvode instrumenti kao što je čelo. Za neke ljude čisto "zujanje" muzike ili crkveno pevanje pomaže u stvaranju stanja relaksacije gde se pažnja usmerava na prepreke. Primeri muzike koji odgovaraju ovom kvadrantu su:

Andante from Piano Concerto No.21 (Mozart)

Adagio for Strings in G-minor (Albinoni)

Largo Sostenuto from String Quartet No.1 (Smetana)

Muzika može biti veoma efektivno sredstvo koje koristimo u kreativnim radionicama. Možete stvoriti neophodno raspoloženje za sve: od motivacije do kreativnosti. Samo zato što je važna i ozbiljna obuka, ne mora da znači da uz nju ne možemo i uživati. Šolja kafe ili čaja i malo "*Always looks on the bright side of life*" podiže raspoloženje učesnika, postavlja ih u lake mentalne okvire spremne da usvoje predviđene koncepte.

Dole data lista praktičnih predloga može nam pomoći u uvođenju muzike u naše kreativne radionice⁴:

muzika koju puštamo dok učesnici ulaze u prostoriju obezbeđuje raspoloženje za taj dan. Treba uzeti u obzir tip učesnika i razloge zbog kojih pohađaju radionicu

muzika za grupne aktivnosti je efektivnija ako je instrumentalna, dok lirična muzika odvlači pažnju učesnika sa zadatka

ako program radionice sadrži veliki broj različitih koncepata treba izabrati različitu melodiju za svaki koncept. To pomaže učesnicima da lakše zapamte teoriju, zato što imaju muzičku asocijaciju za dozivanje sećanja

uvek treba koristiti širok raspon muzičkih stilova jer su ukusi različiti. Kretanje od lako slušljive do klasične i popularne muzike će osigurati pokrivenost muzičkih ukusa većine ljudi. Naslovi i tekstovi su veoma važni jer se koriste radi naglašavanja određene tačke, poente ili nečeg drugog u teoriji.

Kao što možemo videti iz svega napisanog u ovom poglavlju, stalno učenje (kako privatno, tako i na poslu) je suština života svakog pojedinca. "U našoj novoj ekonomiji znanja, teško onima koji nisu naučili kako učiti", kaže Peter Drucker, a mi smo se ovde potrudili da damo samo par predloga.

• **Literatura:**

- Maksimović, M. i Smiljanić, D.: *Primena muzike u obuci za timski rad*, Naučni skup "Nove tendencije u menadžmentu", Univerzitet Singidunum, Beograd, 2007.
- Maksimović, M.: *Timski rad u novom milenijumu*, Fakultet za menadžment & Cekom books, Novi Sad, 2006.

⁴ Maksimović, M.: *Timski rad u novom milenijumu*, Cekom books & Fakultet za menadžment, Novi Sad, 2006.

- Smiljanić, D.: Teorijski pristup problemu aplikativnosti muzike u radnom okruženju menadžera, magistarski rad, Fakultet za menadžment, Novi Sad, 2007.

Abstrakt: *The music is a powerful medium and it's applied in management training program more and more every day. Music has always been a part of culture and traditions of primitive people presenting very useful mode of social communications. The simple model that we will present here could be useful in selecting music for team building. As we hold on to this basic principles, we can use this model and apply it to any kind of music, depending on the workshop participants.*

Key words: *Team work, music*

Božja revolucionarna kvirnost

Razgovarao: Mirza Halilčević

Alen Kristić je teolog, publicist, prevoditelj i mirovni aktivist. Jedan je od pokretača regionalnog izdanja Međunarodnog teološkog časopisa "Concilium". Pored toga što je uredio niz publikacija posvećenih svjetskom etosu, čiji je regionalni promotor već više od jednog desetljeća, objavio je: „Religija i moć“ (Rabic, Sarajevo, 2009), „Graditeljice mira – društveno-politički angažman dobitnica Nobelove nagrade za mir“ (TPO Fondacija, Sarajevo, 2012), „Tiranija religijskog – Ogledi o religijskom bezboštvu“ (Rabic, Sarajevo 2014), „Prognani u zaborav – Fragmenti o pozitivnom potencijalu religioznog“ (Synopsis, Zagreb & Sarajevo, 2015), "Gravitacije" (Shura Publikacije, Rijeka, 2017). U pripremi su njegova zbirka poezije "Agonije. Poetika tjelesno-političkog" i zbirka eseja "Religiološki ogledi. Rat - pamćenje - blasfemija".

Mirza Halilčević: Sjećam se da je u svojoj knjizi „Put kojim se rjeđe ide“, Skot Pek, pišući o svom psihoterapeutskom iskustvu i radu sa ljudima, napisao kako ga Katolička crkva snabdijeva klijentima, pritom opisujući dogmatske dileme sa kojima se sreću vjernici, izazove i nedostatak intelektualno-religijskog koncepta. Da li bismo se mogli usuditi i reći da se i mi suočavamo sa sličnim kulturno-religijskim konfliktom, nikada do kraja integrisanim ili potpuno skrajnutim i ignorisanim?

Alen Kristić: Nepobitno je da su religije sakatile i sakate ljudska tijela i duše. Pregršt je primjera za to u iskustvu M. Scotta Pecka. No, njegovo nas iskustvo opominje da religije, uz umjetnost, raspolažu najraznovrsnijim i najsnažnijim resursima za čovjekovo ozdravljenje. Ključno je razumjeti zašto se religije, potencijalno bitne za ljudsko zrenje, prečesto izobličuju u polugu sputavanja ljudske slobode. U tu bih svrhu podsjetio na rodno mjesto kršćanstva, koje u biti u većoj ili manjoj mjeri dijele sve religije. Riječ je o Tijelu stigmatiziranom trostrukom osudom – za rušenje društvenih normi pristojnosti, oskvrnuće religijskog pravovjerja i podrivanje političkog

ustroja – i zato razapetom na smetlišću izvan gradskih zidina. Dakle, rodno mjesto kršćanstva, a stoga i mjesto njegovog trajnog začinjanja, bila bi društvena margina, na kojoj se okupljaju devijantni, neovisno o tome po kojoj su osnovi stekli etiketu devijantnosti od čuvara društvene ortodoksije – političkoj, ekonomskoj, nacionalnoj, religijskoj ili seksualnoj.

Premda je, reducirano na vlastitu karikaturu, stoljećima služilo za to, kršćanstvo nije pozvano na očuvanje društvenih konstrukta pristojnosti. Naprotiv, polazeći od iskustva devijantnih i solidarnog hoda s njima, kršćanstvo bi uvijek iznova trebalo dinamizirati i proširivati društvene konstrukte pristojnog zbog njima svojstvene kušnje fosiliziranja, pretendiranja na posjedovanje božanske legitimacije, zahtijevanja apsolutnog poslušanja i isključivanja svega što se ne uklapa.

Dakle, s obzirom na rodno mjesto, religije bi, umjesto statike moći, u svojim njedrima morale njegovati izvorni revolucionarni naboj. Da ne bi sakatile ljude, moraju neprestano hodočastiti na društvenu marginu kako bi, na osnovi iskustva devijantnih i konkretnih zahtjeva solidarnosti s njima, bespoštedno propitivale ne samo društvene nego i religijske normative. Štoviše, dostojanstvo religija položeno je u ruke devijantnih, a ne u ruke struktura naviknutih na lagodnu jalovost i diskriminacijsku samodostatnost centra.

Sve to znači da je krajnje vrijeme da religije solidarno stanu i uz bok seksualnih manjina – osoba koje se ne uklapaju u binarno-heteroseksualnu matricu – tim više, jer su upravo religije odigrale bitnu ulogu u ustrojavanju heteronormativnosti, prisvojivši monopolistički božansku legitimaciju heteroseksualnim normama seksualnog ponašanja i rodnog identiteta.

Na putu iskupljenja, religije bi u središte teološkog promišljanja morale integrirati i iskustva seksualno „devijantnih“ i, polazeći od njihovog usuda, ponovno kritički propitati kategorije teološkog mišljenja i s njima povezane religijske prakse, o čemu ne ovise samo, kako bi se naivno moglo pomisliti, zbivanja u spavaćoj sobi nego i društveni odnosi moći općenito.

Halilčević: No, religija je tu i kao kulturno naslijeđe i kao duhovni putokaz i kao resurs. Teško da se sve to može izignorirati, a pravo pitanje bi moglo biti kako i na koji način sintetizirati i integrisati religiju u moderne pokrete, kako je učiniti saveznicom u borbi protiv patrijarhalne hegemonije?

Kristić: Ključna prepreka za to je neprijateljska konstelacija sekularnog i religijskog odnosno teizma i ateizma u našem društvu. Daleko smo od

savezništva sekularnog i religijskog u humanizaciji društva, čega je bitna sastavnica rušenje patrijarhalne hegemonije. Krivnju za to snose i religiozni i nereligiozni, jer u svom svjetonazoru nisu prerasli djetinje koncepte, koje obilježava isključivost.

Za većinu nereligioznih, uznika sekularnog fundamentalizma, religija je nasilna i nazadna, a religiozni zatucani fanatici. U njihovoj ideološkoj redukciji nema mjesta za složenost religijskog i doprinos religija humanizacijskim procesima. Za većinu religioznih, uznika religijskog fundamentalizma, nereligiozni ne mogu biti moralni, a sekularizacija je smrtni neprijatelj religije. U njihovoj ideološkoj redukciji nema mjesta za moralnu veličinu nereligioznih i blagotvorne efekte sekularizacije na autentičnost religija.

Osnažujući se uzajamno, te fundamentalističke vizure potiru činjenicu da je većina sekularnih koncepta sekularizirana verzija religijskih predodžbi, do čije je sekularizacije uglavnom dolazilo, jer su religiozni iznevjeravali plemenita religijska učenja. U duhu potisnute srodnosti, danas bi sekularne koncepte i religijske predodžbe morali konstelirati tako da se uzajamno osnažuju i korigiraju, primjerice židovsko-kršćansku predodžbu „kćeri i sina Božjeg“ i islamsku „namjesnice i namjesnika Božjeg“ na jednoj strani i njihov sekularni korelat „nepovredivog ljudskog dostojanstva“ ili Dekalog i Deklaraciju o ljudskim pravima.

Dakle, uključivanje religijskih resursa u suvremene sekularne pokrete prije svega pretpostavlja oproštaj od religijskog i sekularnog fundamentalizma, a potom i oproštaj od mita o vlastitoj nedužnosti. Krivnju za uspon patrijarhalne hegemonije ne snose samo religije nego i sekularne tradicije, o čemu zorno može posvjedočiti već i rodno senzitivno čitanje Aristotela ili Platona.

Štoviše, premda su religije po sebi poprište sukoba sila sklonih i protivnih patrijarhalnoj hegemoniji, većini patrijarhalnih tumačenja religijskih izvora put je prokrcilo usvajanje patrijarhalizmu odanih stavova filozofa poput Aristotela i Platona.

Na koncu, bitna je spremnost trajnog učenja o drugom. Koliko nereligioznih poznaje feminističke teološke pokrete? Koliko je religioznih upoznato s rodnim studijama ili postkolonijalnim teorijama?

Budući da patrijarhalna hegemonija opstaje vještijim kombiniranjem sekularnih i religijskih oblika legitimacije, nije li krajnje vrijeme za

savezništvo sekularnog i religijskog u njezinom rušenju? Zašto dopuštamo da religijsko bude učinkovit monopol radikalne desnice? Ako je Marx učio i crpio nadahnuće od Luthera, prvog kritičara ranog kapitalizma, zašto suvremeni ljevičari i liberali, sučeljeni s krizom političke imaginacije, zaziru od religijskog premda mu duguju izvorne postavke i poticaje?

Nije li krajnje vrijeme da se, svim svjetonazorskim razlikama unatoč, okupimo zajedno oko Marxovog kategoričkog imperativa, kao zajedničkog polazišta u humanističkoj preobrazbi društva: "Dokinuti sve odnose, u kojima je čovjek poniženo, potlačeno, zapušteno i prezreno biće..."

Halilčević: Čini li se i Vama ponekad da se moderni pokreti, poput recimo LGBTIQa pokreta u regiji, pokušavaju kretati izolovano i distancirano od kulturnog naslijeđa, pa samim tim i od religijskog? Šta je moglo prethoditi tome? Je li tu ključna zapravo dogmatska, fabricirana interpretacija religije kao društvenog koncepta i ta nemogućnost uviđanja prostora za zajednički rad?

Kristić: Pored sekularnog fundamentalizma, niz je usko povezanih uzroka, koji zaziranje od religije u regiji čini razumljivim. Religije nisu očuvale kredibilitet ni sučelice ratnih ni sučelice tranzicijskih aveti. Smokvin list za to je savezništvo s nacionalističkim politikama, a njegova je cijena, kao i svakog religijskog savezništva s političkim, unatoč prividnim probitcima previsoka – nutarnja barbarizacija, koja se očituje u dominantnim religijskim narativima, iz kojih ne zaudara samo fundamentalizam nego sve češće i fašizam.

U slučaju LGBTIQa pokreta, to je zaziranje još razumljivije. U nastojanju da postanu tutori društvenog uz pomoć nacionalističkih politika, religije osnažuju homofobiju, stvarajući ponekad i ozračje linča. To mi je naročito potresno, jer takvo ozračje redovito sili religiozne LGBTIQa osobe na amputaciju njihovog religioznog identiteta, a stekao sam dojam – nadam se pogrešan – da nereligiozne LGBTIQa osobe u pravilu nisu senzibilizirane za tu dramu i ne pokazuju dostatnu solidarnost s religioznim LGBTIQa osobama, a upravo je to povlaštena prilika da u svom okruženju demonstriraju solidarno prihvaćanje različitog, za što se na koncu zalažu u društvu općenito.

No, koliko god razumio zaziranje od religije, posebice kod osoba, koje su religije traumatizirale, uvjeren sam da uspjeh suvremenih slobodarskih pokreta, pa i LGBTIQa pokreta, ovisi i o sposobnosti prevladavanja zaziranja

od religije, i to u smjeru smjelog upuštanja u otkrivanje slobodarskih narativa u samim religijama i sklapanja savezništva s religioznim skupinama, koje, i same protjerane na marginu, razvijaju i baštine dotične narative.

Kao i u slučaju patrijarhalne hegemonije, protiv homofobije nemamo izgleda dok joj korištenjem religijskih resursa ne strgnemo krinku božanske legitimacije, a tim bi resursima trebale ovladati ne samo religiozne nego i nereligiozne LGBTIQa osobe. Bez tog ćemo se zaokreta u regiji teško izboriti protiv zakona, koji diskriminiraju seksualne manjine, a kamoli za zaokret u području kulture i mentaliteta, a tek to osigurava funkcioniranje zakona i zbiljsku slobodu. Dakako, to jednako vrijedi i kad je u pitanju borba za ženska prava, socijalnu pravdu ili očuvanje okoliša.

Na koncu, kad je riječ o LGBTIQa pokretu, važno je uzeti u obzir i krajnje specifičnu situaciju LGBTIQa osoba, koja se nerijetko, svjesno ili nesvjesno, zloupotrebljava. Nepobitno je da neke LGBTIQa osobe pripadaju ekonomskim i kulturnim elitama, uživajući izniman pristup moći i povlasticama, koje uz to idu, primjerice u SAD-u. No, većina je LGBTIQa osoba, naročito u društvenim krajolicima, kakvi prevladavaju u Latinskoj Americi, Africi, Bliskom istoku ili jugoistočnoj Europi, izložena istodobno višestrukim oblicima diskriminacije. Zastrašujući oblici nasilja, progona, zlostavljanja i izopćavanja od strane hegemonijske većine u tolikoj su mjeri rasprostranjeni i ukorijenjeni da sežu sve do obiteljskog konteksta. U svijetu više od 70 država kriminalizira osobe na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, a u njih 7 homoseksualni odnosi su kažnjivi čak i smrću.

Nažalost, često se i sam pokušaj govora o zločinima iz mržnje spram LGBTIQa osoba, koje su u pravilu, ponovit ću to još jednom, nezaštićena meta ne samo seksualne nego i ekonomske, političke, rasne, nacionalne i religiozne diskriminacije, diskreditira upiranjem prsta na LGBTIQa osobe, koje su postale dio ekonomske i kulturne elite – ne samo na njihov način života općenito nego i na način manifestiranja njihove seksualne orijentacije u javnoj sferi – premda su one u cjelokupnoj LGBTIQa populaciji posvuda, a naročito u društvenim krajolicima sličnim našem, manjina.

Halilčević: Alene, koji bi to bili konkretni koraci i smjernice za djelovanje u pravcu kretanja otkrivanja novih pokvirenih religijskih vizura, odakle bismo mogli početi obzirom da je na ovom polju urađeno jako malo?

Kristić: Budući da kod nas tek treba poduzeti prve ozbiljne korake, osjećam potrebu podsjetiti na to što znači kvir u kontekstu kvir teorije

kako bih potom pojasnio što bi to bila kvir teologija, polazeći od kršćanske tradicije.

Dakle, u kontekstu kvir teorije, kvir se tiče teorijskog zanimanja za raskrinkavanje konstruiranosti tobože prirodnih kategorija rodnog identiteta (muško – žensko) i na taj način normi, koje se odnose na seksualno ponašanje (heteroseksualnost). Riječ je o propitivanju zapadnjačkog načina mišljenja u binarnostima, koje obilježava nasilna logika ili – ili, počevši od izvorne binarnosti muškarac ili žena, i hijerarhija, na kojima to mišljenje počiva, producirajući nepromjenjive i nesavladive granice (čisto – nečisto, ljudsko – božansko, tijelo – duh, bijelo – crno, heteroseksualno – homoseksualno...). To je bitno, jer se fiksirane kategorije koriste za konstrukciju drugačijosti i legitimizaciju isključivanja. Iz tog je razloga krajnji cilj kvir teorije uspostava veće pravednosti.

Prihvatajući kritičko značenje pojma kvir, kvir teologija je usmjerena kritici binarno-hijerarhijskih kategorija teološkog mišljenja i privilegiranja povlaštene vrste iskustva u religijskoj tradiciji (bjelačke, muške, heteroseksualne...). Njezin je krajnji cilj raskrivanje načina na koje je teologija osiguravala božansku legitimaciju različitim strukturama dominacije kroz povijest do danas. U raskrinkavanju prikrivene ili zanijekane sukrivne teologije za političke, ekonomske i seksualne oblike izrabljivanja od presudnog su joj značenja iskustva marginaliziranih skupina – žena, homoseksualaca, kvir osoba... – koje su često izložene različitim oblicima izrabljivanja istodobno.

Pored toga, za kvir teologiju je važno rekonstruirati na koji je način teologija pridonijela razvoju heteroseksualne normativnosti i s kojim je to devijacijama izvorne religiozne poruke povezano, počevši od isključivanja seksualnosti i tijela iz teologije do posvemašnjeg sunovrata teologije u totalitarizam. Bilo da teologiziraju polazeći od iskustva kvir osoba ili kao kvir osobe, kvir teolozi u teološka promišljanja unose "perverzna" ili "devijantna" iskustva osoba s margine. Na taj način teologiju otimaju lagodnoj usidrenosti u kulturno dominantno i podsjećaju na to da je izvorno područje teologiziranja susret s onima na društvenoj margini, bilo da je riječ o gubavcu, cariniku, migrantu, prostitutki, lezbijki ili transvestitu, jer glas marginaliziranih, ukoliko mu se izložimo, proročkom oštricom raskida zastore ravnodušnosti oko nas i otvara nam oči za područja od kojih smo, zakazujući u solidarnosti i pravednosti, čistunsko pobožnjački okretali

glavu, a na kojima nas božanski Duh s marginaliziranima očekuje da mu se pridružimo u osmišljavanju dobrog života za sve.

Na koncu, kvir teologija vraća svijest teologiji o tome da je njezin temeljni preduvjet i poziv biti kvir - biti nastrana, na krivom mjestu i strana u suvremenom materijalističkom, komodificiranom i empirističkom neoliberalnom svijetu, kako to zamjećuje Gerard Loughlin. Štoviše, i pozicija teologije je krajnje kvir, jer pokušava razumjeti ono što je s onu stranu spoznaje - Boga.

U konačnici, temeljna su kršćanska učenja, ništa manje od kršćanskog simboličkog imaginarija, izrazito oprečna binarnim kategorijama mišljenja, pa tako, primjerice, utjelovljenje satire granicu ljudskog i božanskog, uskrsnuće dokida razlikovanje života i smrti, Trojstvo govori o tri osobe u jednom biću, čija rodna obilježja nisu fiksirana, sam je Isus Krist - može li se biti korjenitije protivan prisili binarnog - Bogočovjek...

Zapravo, poziv kvir teologije i jest prizvati nam sve to iznova u svijest kviringom kršćanskih izvora i tradicije, a to i jest u konačnici ključni preduvjet oprostaja teologije od heteroseksualne logike ili - ili i njoj svojstvene opsesije kategorizacijom i isključivim granicama u prostoru kršćanske misli i prakse.

Na dugoj stazi dosezanja kontekstualne kvir teologije kršćanskog i islamskog formata, prvi bi korak bio omogućiti regionalnu recepciju ključnih djela kvir teologije na globalnoj razini sustavnim i kvalitetnim prijevodima, što je po meni silan i za budućnost presudan izazov i za regionalne LGBTIQ pokrete, a to bi potom omogućilo pokretanje utemeljenog i otvorenog dijaloga o kvir temama i s religioznog stajališta i s osvrtom na regionalne posebnosti.

Pogubno je budemo li i dalje dopuštali da to bude tabu i ne stvorimo li slobodne prostore govora, u kojima će stasati regionalni kvir teolozi. Bez tog će se, ponavljam svoje duboko uvjerenje, u konačnici jalovim pokazati i sekularna nastojanja razgradnje patrijarhalne hegemonije i homofobije.

Halilčević: Sjećam se, Drago Bojić je jednom prilikom rekao i čini mi se negdje zapisao kako Boga treba zaštititi, stati u njegovu odbranu, jer se njegovo ime sve više zloupotrebljava. Je li s tim u vezi došlo vrijeme i da oni, kojima se možda ponajviše osporava korištenje Božjeg imena, stanu u odbranu Boga, a kad kažem oni – pritom uglavnom mislim na LGBTI populaciju?

Kristić: Prepustiti neko područje isključivo ekspertima u biti neizbježno znači prepustiti ga pogubnim izobličenjima. Premda nisam ekonomist, silno me se tiče, koja je ekonomska paradigma na snazi u mom društvu. Premda nisam političar, silno me se tiče, koja je politička kultura dominantna u mom društvu. Slično tomu, čak i ako nisam religiozan ili teolog, na moj život u svima njegovim aspektima utječe i to što vjerovanje u Boga znači u mom društvu, a, nerijetko, što je taj utjecaj suptilniji, to je dalekosežniji. U pravu je moj prijatelj, koji je jednom prigodom istaknuo da se čak i onda kad ne znamo tko je Bog ili u njega uopće ne vjerujemo moramo, ulažući sav svoj trud i sve svoje kritičke potencijale, proročki uplesti u otkrivanje toga tko Bog zasigurno nije i što vjera nikako ne bi smjela značiti u društvu.

Dakle, ni Bog ni promišljanje o Bogu nije ničiji monopol – ni religioznih, ni teologa ni vjerskih poglavara – jer u protivnom više ne bi bio Bog nego plemenski, strukovni ili religijski totem. Nije slučajno Isus jednoć upitao učenike što ljudi kažu tko sam ja, sugerirajući da pitanje o Bogu mora ostati otvoreno, jer je svaki odgovor na to pitanje provizoran, a doslovce ubilački od trena, u kojem se, potirući vlastitu kontigentnost, proglasi apsolutnom spoznajom.

Štoviše, kroz kršćanske se svete spise kao crvena nit provlači paradoks da su donositelji revolucionarnih uvida o Bogu i nositelji autentične vjere redovito bili upravo proskribirani i otpisani od okorjelog pravovjernog centra – stranci, gubavci, carinici, pogani, prostitutke, proroci... – rekli bismo danas s punim pravom kvir osobe. Ponavlja se taj paradoks i kroz povijest kršćanske tradicije. Ostavljajući za sobom razdoblja stagnacije i sterilnosti, teologija je doživljavala revolucionarne uspone jedino onda kad se bez straha izlagala stranom – iznova bismo mogli reći kvir zbiljama – neovisno o tome jesu li to bile nove filozofske koncepcije, nove znanstvene spoznaje ili novi umjetnički pravci.

U tom je smislu krajnje vrijeme da se i u našem društvu ne samo religiozne nego i nereligiozne LGBTQA osobe smjelo uključe u hrvanje oko pitanja što vjerovanje u Boga ni u kojem slučaju ne bi smjelo biti i kakav bi to Bog doista mogao biti.

No, kad je riječ o religioznim LGBTQA osobama to je dodatno važno, jer nam upravo njihova religioznost i njihova teološka promišljanja mogu na presudan način pomoći da s Božjeg lica strgnemo heteroseksualne zastore, koje je isključivo heteroseksualna teologija tkala stoljećima, izobličivši

mnoge crte na Božjem licu. Naravno, „izaći iz ormara“ i biti „autovana“ kvir osoba, a uz to i „autovan“ kvir teolog ili teologinja, uključuje iznimnu odvažnost u našem kontekstu, na koju možda može potaknuti spoznaja da je zapravo i sama Božja objava čin kvir autovanja, kako to s pravom sugerira azijsko-američki kvir teolog Patrick Cheng.

Satirući apsolutnu granicu božanskog i ljudskog, i sam se Bog „autovao“ pred ljudima u tolikoj mjeri – tako se vjeruje u horizontu kršćanske tradicije – da je postao ljudsko biće, i to marginalizirano ljudsko biće, ističući da su upravo marginalizirani povlašteno mjesto Božje nazočnosti. Iz tog je razloga i sama Božja ljubav radikalno kvir, jer dokida granice i stvara nove mogućnosti. Religiozna iskustva kvir osoba mogu nam pomoći da povratimo svijest o tome da je istinska narav božanske ljubavi kvir, doslovce protivna društveno propisanim granicama i normama, pa u tom smislu i radikalno prestupnička.

Na koncu bih istakao i svoje duboko uvjerenje da bi nam religiozna iskustva i teološka promišljanja LGBTQA osoba u našem kontekstu pomogla u dekonstrukciji dominantne teološke paradigme, koja je smrtno zaražena virusom nacionalizma i militarizma, a poznato je u kojoj su mjeri upravo nacionalizam i militarizam homofobni.

Halilčević: Termin kvir je svojevremeno označavao vrlo pogrdan naziv u LGBTQA krugovima. Koristio se s ciljem vrijeđanja i diskreditiranja. Poslije je reclaimingom taj pojam prihvaćen, obgrljen, te mu je upisana nova simbolička, plemenita vrijednost. Vjeruješ li da bismo možda nešto slično mogli uraditi i sa religijom i njenim tumačenjima? Vjeruješ li da bismo u religiju mogli učitati nove vrijednosti univerzalne ljubavi ili jednostavno obnoviti neke zaboravljene i skrajnute?

Kristić: Zanimljivo je da je upravo križ, kao temeljni kršćanski simbol, doživio sličnu preobrazbu kao i pojam kvir – od sprave za likvidaciju društveno i religijski prokletih do znaka Božje sveobuhvatne ljubavi i spasenja – što iznova aludira na to da je izvorna narav religijskog kvir.

Naravno da je moguće preoblikovati religijska učenja i tumačenja u smjeru zornijeg svjedočenja univerzalne ili, kako bi to rekao P. Cheng, radikalne ljubavi. Štoviše, tragove borbe za takva preoblikovanja nalazimo i u samim svetim spisima - primjerice, Filip, protivno propisima Tore (Pnz 23,2), krsti etiopskog eunuha (Dj 8,26-40), nadahnut po svoj prilici krsnim obrascem, kojeg nam je posredovao Pavao (Gal 3,28) - a naš poziv nije poput

statista zadivljeno stajati nad tim revolucionarnim pomacima u shvaćanju Božje objave nego odvažiti se na to da postanemo dovrtljivim nastavljajcima tog dinamizma u svom kontekstu.

Vjernost religijskim izvorima i tradiciji ne očituje se u njihovom pasivnom čuvanju pod staklenim zvonom nego – shvatimo li tradiciju kao lanac – u smjelom i kreativnom kovanju nove karike u tom lancu, a to često zahtijeva kritiku tradicijskih pretpostavki i njihovog okretanja naglavce, ono do čega je, putem kviringa, naročito stalo kvir teologiji. A predmetom kviringa u području religijskog može i treba postati baš sve, u slučaju kršćanstva, primjerice, Bog i Trojstvo, Isusa i Marija, Crkva i sakramenti.

Da je to moguće i neke od načina kako se to čini krajnje uspješno i blagotvorno, zorno pokazuje monumentalni zbornik „Kvir teologija. Ponovno promišljanje zapadnjačkog tijela“ [„Queer Theology. Rethinking the Western Body“], koji je uredio već spomenuti Gerard Loughlin, a izdala izdavačka kuća Blackwell još 2007. Bilo bi čudesno dobiti tu, koliko obimnu toliko i uspješnu, laboratoriju teološkog kviringa kršćanskog tradicijskog blaga na našem jeziku. No, dopustite mi pojasniti dodatno zašto baš kviring kao teološka metoda, počevši od kviringa Boga.

Baštinjene predodžbe o Bogu nisu nevine. Naprotiv, autoritarna i isključiva dominacija bjelačkog, muškog i heteroseksualnog u procesu tradicijskog razvoja predodžbe Boga izazvala je njezina brojna izobličenja, uključujući i ukotvljavanje nasilja u samu predodžbu Boga, koje potire različitost i mnogostrukost. Ne treba zaboraviti da dominantna predodžba o Bogu služi ne samo kao matrica za oblikovanje ljudskog subjekta nego i za discipliniranje društva, posebice isključivanje onih, koji se ne uklapaju u predodžbu Boga, za koju „mi“ vjerujemo da je jedina ispravna. Ponavljam, kroz kršćansku povijest, baš kao i islamsku, to „mi“ bili su gotovo bez iznimke bijelci, muškarci i heteroseksualci.

Dakle, kviring Boga, naročito predodžbi Boga, poput patrijarhalne glave njegove zaručnice Crkve ili nepromjenjivog, homogenog, svemoćnog i suverenog entiteta nesposobnog za patnju, potreban nam je da bismo Boga konačno oslobodili steznika stoljećima dominantne bjelačke, muške i heteroseksualne teologije. Naravno, heteroseksualno nije po sebi problem, ni općenito ni u teologiji, ali jest njegova društvena ili teološka apsolutizacija i na taj način izobličavanje u prikrivenu rodnu ideologiju u srcu same teologije ili samog društva. Naprosto, da bismo se približili

istinitijoj predodžbi o Bogu, konačno moramo čuti i glasove onih stoljećima ušutkavanih!

Iz tog nam je razloga potreban i kviring Trojstva. Višestoljetna dominacija strejt teologije izobličila je predodžbu o unutarnjim odnosima u Trojstvu – Oca, Sina i Duha – i to ne samo njihovim fosiliziranjem i umetanjem u binarnu matricu muškog i ženskog subjekta, zajedno s njihovim cementiranim pozicijama sukladno njihovoj „prirodi“ i heteroseksualnosti. Pored toga, strejt teologija je u Trojstvu umetnula hijerarhije (prvenstvo Oca), što je oprečno izvornoj kršćanskoj postavci o Trojstvu, koje čine tri apsolutno jednake osobe. A onda su tako izobličeni odnosi u Trojstvu postali društvenom normom, pružajući božansku legitimaciju dominantnosti i prvenstvu muškog na jednoj strani i pokornosti i pasivnosti ženskog na drugoj strani (penetracijski odnos Oca i primateljskog Sina ili aktivnost trojedinog Boga i pasivnost zaručnice Crkve). Dakako, sve to i uz cementiranje rodni uloga unutar Trojstva, dok nas kviring Trojstva, s druge strane, podsjeća na to da je Trojstvo „ménage-à-trois“, u kojem je „svaka osoba strastveno povezana s drugom, a i odnos Boga i ljudskih bića promiskuitetan i poliamoran, jer božansko biće strastveno želi sve ljude, muškarce i žene“, premda se mnogi od njih ne uklapaju u društvene norme, kako to ističe Stefanie Knauss.

Slično se zbilo i s Isusom Kristom, koji se, promatran isključivo kroz heteroseksualnu optiku, izobličio u „Mesiju sistema“, „Krista jasnih ograničenja i granica“, „potentnog muškog ljubavnika svoje pobožne zaručnice Crkve“, legitimirajući na taj način hijerarhijski odnos subjekata, kako to opaža sjajna kvir teologinja M. Althaus-Reid. Jednostranost heteroseksualne optike gurnula je u zaborav „Isusovu neuhvatljivu fluidnost“, činjenicu da je Isus bio „izuzetan prekoračitelj granica, neovisno o tome je li riječ o božanskim, društvenim, seksualnim ili rodnim granicama“, kako to dojmljivo formulira P. Cheng. Zato je M. Althaus-Reid, koristeći kviring metodu, razvila biseksualnu kristologiju. Riječ je o biseksualnosti utjelovljenoj u Isusu ne u smislu seksualnih čina nego u smislu načina mišljenja i egzistiranja, koji je utemeljen na logici i – i, a ne na heteroseksualnoj logici ili – ili. Kao i za samog Isusa, za biseksualnu kristologiju polazište nisu apstraktne kategorije ili načela nego solidarno ponašanje, za koje poticaj pronalazi u marginaliziranim, u prvom redu kod onih, koji ne udovoljavaju heteroseksualnoj logici. Iz tog razloga

biseksualnoj kristologiji i polazi za rukom kritički propitivati postojeće hijerarhije, stabilnosti i zatvorenosti u prilog veće otvorenosti, kreativnosti i diskontinuiteta.

Za kršćanstvo je, naročito katoličku tradiciju, iznimno važan kviring Marije. Budući da su upravo mnoga teološka promišljanja o Mariji i marijanske pobožnosti izuzetno pervertirano i vrlo snažno sredstvo discipliniranja žena i njihovih tijela, kviring Marije je preduvjet ponovnog dosezanja njezinih slobodarskih potencijala, i to ne samo za žene nego za društvo općenito. Simbolički kazano, često se pod Marijinim skutima u Crkvi još uvijek krije falus muške represije.

Nadalje, bitan je i kviring predodžbe Crkve kako bi Crkva konačno postala zajednica drugačijih, u kojoj se razlike cijene, jer će jedino tako LGBTIQ osobe u Crkvi pronaći svoje mjesto bez nasilnog podvrgavanja heteronormativnom idealu. A to je preduvjet da u Crkvi konačno nesmetano procvjetaju darovi božanskog Duha, koji su položeni u LGBTIQ osobe - i na dobro Crkve i na dobro društva općenito.

Na koncu, nužno je istaknuti da, uz razvoj kviringa kao teološke metode, u našem kontekstu treba pod hitno stati u kraj i zloupotrebi biblijskih i paralelnih kuranskih mjesta kao dokaza božanske osude LGBTIQ osoba, a u duhu vulgarno-fundamentalističkog tumačenja svetih spisa. Suvremene metode tumačenja svetih spisa, i u slučaju kršćanstva i u slučaju islama, koje, uz ostalo, u obzir uzimaju cjelinu svetopisamske poruke i povijesni kontekst, više su nego jasno dokazale da biblijska i kuranska mjesta, za kojima se u tu svrhu tradicionalno poseže, razrješuju i govore o posve drugim životnim izazovima. Te bi spoznaje morale doprijeti i do svijesti regionalnih vjerskih poglavara, teologa i vjernika. I na regionalnim LGBTIQ pokretima je da nešto konkretno i sustavno učine u tom pogledu.

Halilčević: Primjer reclaiminga vjere se zapravo već dogodio u nekim mjestima u svijetu, a vrlo značajan instrument u tom procesu je upravo bila i umjetnost. Mnogi religijski motivi, poput lika Isusa, su vrlo često bivali izvorom nepresušne inspiracije za mnoge LGBTIQ umjetnike i događalo se naravno svašta, mišljenja i ljudi su se dijelili, ali je umjetnost nastavila svoj proces stvaranja. Šta bismo mi u tom pravu mogli uraditi, ili na šta bismo se mogli podsjetiti?

Kristić: Pomaci se zbivaju u svijetu. Mnoge su kršćanske crkve LGBTIQ

osobe prihvatile kao Božji dar i punopravne članove. Silno me raduje da je papa Franjo, potičući rasprave u duhu otvorenosti, i u Katoličkoj crkvi izazvao pravu revoluciju glede katoličkog pogleda na obitelj i LGBTIQ osobe, a ta revolucija još uvijek traje premda do nas na jugoistoku Europe malo od nje dopire.

U Njemačkoj o tome, primjerice, svjedoči izvrstan zbornik "Tko sam ja da mu sudim? Homoseksualnost i Katolička crkva" ["Wer bin ich, ihn zu verurteilen? Homosexualität und katholische Kirche], koji je uredio Stephan Goertz, a objavio ugledni katolički izdavač Herder 2015. Noseći, nipošto slučajno, kao naslov odgovor pape Franje na pitanje što misli o homoseksualcu koji traži Boga, taj zbornik zorno pokazuje u kojoj je mjeri suvremena katolička teologija iz perspektive izvorne Isusove poruke u svim svojim disciplinama razotkrila neodrživost trenutnih stavova Katoličke crkve prema LGBTIQ osobama i koliko je hitno revidiranje tih stavova kako bi Katolička crkva bila autentična s obzirom na Isusovu izvornu poruku i kako više ne bi bila izvor patnje za LGBTIQ osobe. Pred nama je borba da ti uvidi postanu svojina crkvenog učiteljstva i vjerničkog puka. A u tome veliku ulogu može odigrati upravo umjetnost.

Zapravo, umjetnost je, bilo književnost, poezija, slikarstvo ili film, i u prošlosti nerijetko krčila put teologiji na stazi ponovnog raskrivanja izvornog Isusovog učenja i prakse. I danas se kvir teologija u velikoj mjeri nadahnjuje umjetnošću.

Pred religijama je izazov, posebice u našoj regiji, naučiti se na provokativna umjetnička djela ne reagirati jeftinim etiketiranjem kako su blasfemična, prekidajući komunikaciju i s njima i s njihovim autorima. Naprotiv, bilo bi nužno da se religije izlože onom uznemirujućem i bolnom u njima ne bi li na taj način raskrile mjesta u društvu, od kojih okreću glavu, a koja bi zapravo trebale pohoditi, i to ne samo da bi solidarnošću s ljudima, koji se na tim prezrenim mjestima bore za ljudsko dostojanstvo, na uvjerljiv način posvjedočile Božju ljubav nego da bi - prije toga, a u svrhu vlastitog institucionalnog obraćenja - čule navještaj Boga od samih patnika - kroz kršćansku povijest, sve do danas, prečesto prezrenih evangelizatora.

Drugim riječima, religije se nalaze pred izazovom ponovnog otkrivanja religiozne produktivnosti blasfemijskog. Duboko sam uvjeren u to da Bog danas, baš kao nekoć preko starozavjetnih proroka, vrlo neugodnih za onodobni religijsko-politički establišment, često progovara upravo

kroz umjetnike, čija se djela iz religijskih krugova olako proglašavaju blasfemičnim.

Sila je umjetničkih djela u našoj regiji – valjda je umjetnost još jedino što u našim društvima funkcionira – kojim bi se religije trebale izložiti ne bi li uočile vlastita zakazanja u društvu i otkrile ljudske načine djelovanja. Nedavno me silno razveselila spoznaja da kod nas postoje i takva izrazito kvir djela premda od društva u cjelini nisu ni prepoznata, a kamoli priznata. Mislim na krajnje provokativnu, izuzetno smjelu i teološki vrlo produktivnu fotografiju "Blago(meni)vijesti" mlade sarajevske umjetnice Dženane Šaldić, koja predstavlja sjajan kviring slike "Blagovijest" Dantea Gabrijela Rossettija.

Halilčević: Ja sam imao priliku i da premijerno virnem u tvoju novu zbirku kvir-teološke poezije koju pripremaš i pored toga što sam oduševljen britkošću tvog jezika i sveobuhvatnošću tvojih simbola, posebno me se dojmila vrlo široka angažiranost. Ti tamo i pored brojnih kvir elemenata kojima se baviš, govoriš i o pravima radnika, o ugnjetavanju žena, o toksičnom maskulinitetu, o crkvenoj hegemoniji, čini mi se kao da nas tamo sve pozivaš i podsjećaš na sveopće antifašističke vrijednosti, važnost solidarnosti i ujedinjenja, jesam li upravu?

Riječ je o zbirci "Agonije. Teopoetika tjelesno-političkog". Poetski propitujući skandalozno izobličjenje Isusova učenja i prakse u životu kršćana, zbirka predstavlja i svojevrsni poetski putopis mog ljudskog, vjerničkog i teološkog hoda. A njegova os od samog početka do danas jesu margina i marginalizirani, kao mjesto povlaštene Božje nazočnosti. To je izvorište njezine obuhvatnosti i u smislu simbola i u smislu tema, jer je gotovo nemoguće nabrojati sve vrste marginaliziranja i marginaliziranih u suvremenom svijetu.

No, jedna od njezinih bitnih poruka je - to je i jedno od središnjih otkrića i poruka kvir teologije – da su na prvi pogled različite borbe – borba za ljudska prava, borba za ženska prava, borba za očuvanje okoliša, borba protiv obiteljskog nasilja, borba za prava LGBTIQ osoba, borba protiv patrijarhalne hegemonije, borba protiv neoliberalnog kapitalizma... – jedna te ista borba. Ukoliko to ne shvatimo i ne ujedinito se, učeći kombinirati u toj borbi i sekularne i religiozne resurse, unaprijed ćemo sami sebe osuditi na poraz!

UPUTSTVO AUTORIMA

Časopis *Humanistika* objavljuje originalne naučne radove, pregledne radove i kratka ili prethodna saopštenja iz oblasti društveno-humanističkih nauka. Pored toga Humanistika objavljuje i aktuelne stručne radove, informativne priloge, prikaze, naučne kritike i polemike koji su relevantni za razvoj naučne misli i njene implementacije u praksi.

Obzirom da pokriva širi spektar društveno-humanističkih nauka časopis je organizovan kroz posebne rubrike koje pokrivaju određene oblasti a uređuju ih referentni urednici sa naučnim i/ili nastavnim zvanjima. Časopis promovira i zastupa afirmaciju naučnog podmlatka i međunarodnu akademsku i naučnu saradnju i razmenu, posebno u zemljama Zapadnog Balkana kao kulturno, jezički i demografski srodnom okruženju.

Svi radovi se recenziraju od strane dva nezavisna recenzenta koji su referentni za datu naučnu oblast. Recenzenti nisu poznati autorima, niti su autori poznati recenzentima (*Double Blind Peer Preview*). Svi rukopisi se podvrgavaju proveru na platformama Ephorus i iThenticate a u cilju provere autentičnosti i sprečavanja plagijarizma.

Jezik rada može biti srpski, engleski, ruski ili neki od svetskih jezika raširene upotrebe u međunarodnoj komunikaciji u datoj naučnoj oblasti. Naslov i sažetak (apstrakt) obavezni su na engleskom jeziku.

Tehničke karakteristike rada

Redakcija časopisa *Humanistika* prihvata samo one radove koji su napisani prema ovde navedenim pravilima i uputstvima. Napominjemo da je posebno važno da se autori u svemu pridržavaju datih pravila, jer je to, pored metodoloških i formalnih normi, važna determinanta naučnih radova.

Ime i prezime autora: Pisati malim slovima Times New Roman, 12, **Bold** levo poravnanje. Afiliacija se piše ispod imena autora, malim slovima

– *Italic* (font 12). Ako je autor zaposlen na fakultetu, posle navođenja fakulteta, navesti i naziv univerziteta i sedište istog (npr. Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd). Ako je autor zaposlen na naučnom institutu, navodi se i grad u kome se institut nalazi (npr. Institut društvenih nauka, Beograd).

Naslov rada: Pisati malim slovima Times New Roman, 16, **Bold** levo poravnanje. Po potrebi može se staviti fusnota pored naslova radi eventualnog navođenja naziva, broja i drugih podataka o projektu u okviru koga je članak napisan.

Sažetak (apstrakt): Pisati malim slovima Times New Roman, 12, regular, obostrano poravnanje, prored 1,5. Sažetak (apstrakt) je kratak informativan prikaz sadržaja članka koji čitaocu omogućava da brzo i tačno oceni njegovu relevantnost. U interesu je časopisa i autora da sažeci sadrže termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članaka. Sastavni delovi sažetka su cilj istraživanja, metodi, rezultati i zaključak. Sažetak može biti na srpskom, engleskom, nekom od svetskih jezika ili na slovenskom u naučnoj oblasti jezika i književnosti. Ukoliko je jezik rada na srpskom, slovenskom ili nekom od svetskih jezika, a koji nije engleski, naslov ispred sažetka i sažetak obavezani su na engleskom jeziku. Sažetak obima 200 – 250 reči nalazi se ispod naslova rada dok se sažetak (abstract) zajedno sa ključnim rečima i naslovom na engleskom jeziku, nalazi na kraju rada.

Ključne reči: Pisati malim slovima Times New Roman, 12, regular, levo poravnanje, prored 1,5. Ključne reči su termini ili sintagme koje najbolje opisuju sadržaj članka za potrebe indeksiranja i pretraživanja. Treba ih dodeljivati s osloncem na neki međunarodni izvor (popis, rečnik ili tezaurus) koji je najšire prihvaćen ili unutar date naučne oblasti ili u nauci uopšte (npr. lista ključnih reči Web of Science). Broj ključnih reči ne može biti manji od pet (5) niti veći od deset (10), a u interesu je uredništva i autora da učestalost njihove upotrebe u tekstu rada bude što veća. Ključne reči daju se neposredno nakon sažetka.

Osnovni tekst rada: Pisati malim slovima Times New Roman, 12, regular, obostrano poravnanje, prored 1,5. Novi red uvučen. Obim rada ne sme biti veći od 36.000 karaktera sa razmakom uključujući sažetak na srpskom i engleskom jeziku, ključne reči, spisak literature, fusnote i priloge. Radovi treba da budu napisani jasnim i razumljivim naučnim stilom uz poštovanje logičkog poretka IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion) kriterijuma. U tom smislu potrebno je u uvodnom delu

odrediti predmet, problem i cilj/eeve rada, potom predstaviti primenjenu metodologiju rada te prikazati dobijene rezultate, dok se u diskusionom delu rezultati povezuju sa zaključcima.

Podnaslovi/međunaslovi: Pišu na sredini stranice, malim slovima - **Bold** (font 12).

Način citiranja, navođenja referenci

Reference u tekstu rada i u spisku literature navode se prema citatnom stilu APA, 6. izdanje (<http://www.apastyle.org>). Preporučujemo autorima da više informacija, kao i odgovore na druga pitanja u vezi sa APA standardima pronađu na zvaničnoj internet stranici <http://www.apastyle.org>. Ukoliko su neki radovi nastali u okviru istraživanja kojima je zahtevan neki drugi način i stil citiranja (MLA, Chicago, Harvard i dr.) redakcija Humanistike će i takve radove prihvatiti na objavljivanje, ali pod uslovom da je primenjeni citatni standard u potpunosti dosledno korišćen.

Prilikom citiranja reference unutar teksta, mora se koristiti sledeći model: (prezime autora, godina izdanja). Ako autori iz različitih referenci imaju isto prezime, koristiti i inicijale autorovog imena u citatu, npr. (Armstrong, G. M., 1994). Ako se dva ili više autora citiraju na istom mestu, treba ih navesti abecednim redom u okviru istog citata, razdvojene tačkazarezom, npr. (Gidens, 2001; Hajdeman, 2004).

Strana imena u tekstu treba pisati transkribovana na srpski jezik, a kod prvog navođenja iza imena, u zagradi staviti ime u originalu uz godinu objavljivanja rada, naprimer Bodrijar (Baudrillard, 1985) ili Pjer Burdije (Pierre Bourdieu). Kada su dva autora rada, navode se prezimena oba, dok se u slučaju većeg broja autora navodi prezime prvog i skraćenica “i sar.” ili „et al.“. Citati se ispisuju na predviđenom mesta u tekstu rada, uvek po završetku citata iza znaka navoda. Svaki citat, bez obzira na dužinu, treba da prati referenca sa brojem strane uz obavezne znakove navoda na početku i na kraju citata.

Primer: (Foucault, 1989:59) ili (Fuko, 1990)

Spisak literature koja je korišćena u radu navodi se na kraju rada i u spisak ne treba uključivati dela koja nisu navođena u referencama. Literatura se navodi po azbučnom redu prezimena autora, najpre za izvore na ćirilicom pismu a posle toga po abecednom redu prezimena autora za izvore na latinici. Kada delo nema autora, navodi se naslov dela i sortira prema prvog

reči u naslovu. Sva dela se ispisuju sa uvlačenjem drugog i narednih redova, na način kako je to prikazano u primerima, kako bi se naglasio abecedni red. Kada je u pitanju delo više autora, u slučajevima sa dva do pet autora dela, navode se prezimena i inicijali svih, dok se u slučaju šest i više autora navodi prezime i inicijali prvog i skraćeni, „i sar.“ ili „et al.“. Kada se delo jednog autora navodi više puta u literaturi, poštuje se redosled godina objavljivanja dela. Za članke iz časopisa, radove iz zbornika kao i za poglavlja iz knjiga potrebno je navesti od koje do koje strane je štampan članak ili poglavlje u zborniku/knjizi.

Primeri za navođenje pojedinačnih dela u literaturi su sledeći:

Knjiga/monografija:

Bibliografski podaci treba da sadrže: Prezime, inicijale imena autora. (godinu izdanja). *Naslov dela*. Mesto izdavanja: Izdavač.

Primeri:

Chandler, D, & Munday R. (2011). *Dictionary of Media and Communication*. New York: Oxford University Press.

Hačion, L. (1996a). *Poetika postmodernizma*. Novi Sad: Svetovi.

Hutcheon, L. (1996b). *Narcistička naracija*. Zagreb: Znanje.

Poglavlje u zborniku:

Rocco, S. (2015). *Creative Design Thinking as a Managerial Approach*. In D. Jugo, D. Verčić i L. Ciboci (eds.), *Proceedings of Communication and management Forum (pp. 175–214)*. Zagreb: Visoka škola za komunikacijski menadžment Edvard Bernajz.

Adorno, T. (1990.). *Teze za sociologiju umetnosti*. U: S. Petrović (ur.), *Sociologija književnosti (str. 164–186)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Rad iz naučnog časopisa:

Prezime, inicijali imena autora članka. (godinu izdanja). *Naslov članka*. *Naslov časopisa*, broj izdanja/volumena: brojevi strana.

Primer:

Aracki, Z. (2015). Tehnologija kao prednost i izazov komuniciranja. *CM Časopis za komunikaciju i medije*, 34/X: Str. 121-128.

Članak iz novina i magazina:

Prezime, inicijali imena autora članka. (godinu izdanja). *Naslov članka*. *Naslov časopisa*, mesto i datum objavljivanja, broj izdanja: broj/evi strane/a.

Primer:

Šimić, A. (2016). Suzbiti govor mržnje na svakom mjestu. *Oslobođenje*, Sarajevo 09.12.2016. Broj: 25159: Str. 11.

Zakoni i propisi:

Pun naziv zakona ili propisa, *Naslov glasila*, broj i godina objavljivanja.

Primer:

Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 112/2015.

Web platforma:

Za sve informacije sa elektronskih platformi navesti datum pristupanja informacijama, ime baze podataka ili tačnu web adresu (URL): Prezime, inicijali imena autora (godina). Naziv dokumenta (*Italic*). Datum kada je sajt posećen, internet adresa sajta.

Primer:

Adair, J. & Vohra, N. (2003). *The Explosion of Knowledge, References and Citations*. Posećeno 03. 01. 2017. URL: <http://www.apastyle.org/manual/related/adair-2003.pdf>

Ilustracije:

Različite vrste ilustracija (fotografije, crteži, grafikoni, tabele, mape, karte, šeme...) mogu se nalaziti u tekstu rada ali se moraju pripremiti u kvalitetnoj rezoluciji i odgovarajućem elektronskom obliku. Sve ilustracije moraju biti na odgovarajućim mestima u tekstu i njihov sadržaj mora biti u funkciji samog rada. Svaka ilustracija mora imati svoj redni broj, naslov i ako je potrebno legendu (objašnjenja znakova i sl). Redni broj i naslov ilustracije pišu se ispod ilustracije, malim slovima Times New Roman, 11, regular, centralno poravnanje, prored 1,0.

Dostavljanje radova

Radovi koje autori predaju treba da budu napisani uz poštovanje svih pravila akademskog pisanja i poštovanja prava intelektualne svojine. Prilikom dostavljanja radova autori su dužni dostaviti potpisane izjave kojim garantuju da njihovi radovi predstavljaju rezultate originalnog i samostalnog naučnog rada. Radovi se dostavljaju se u elektronskoj formi na CD-u ili elektronskom poštom.

Rokovi za dostavljanje radova su:

januar za broj koji se objavljuje u martu godine.

jul za broj koji se objavljuje u septembru.

Tekstove slati u elektronskom obliku na e-mail adresu: redakcija@humanistika.net

Izjavu autora odštampati, popuniti i potpisati i dostaviti originalan primerak redovnom poštom na adresu Redakcije a skeniranu verziju poslati na elektronsku poštu Redakcije. Obrazac izjave autora moguće je preuzeti sa internet sajta časopisa.

UPUTSTVO RECENZENTIMA

Recenzenti su samostalni u svom radu a njihov osnovni zadatak jeste da ocene svaki pojedinačni rad koji im se dostavi, čime doprinose unapređenju i održavanju visokog naučnoistraživačkog dometa i ranga samog časopisa ali i autora članaka.

Recenzenti su po pravilu višeg ili jednakog ranga (naučno ili nastavno zvanje) kao i autor rada koji se recenzira.

Proces rezensiranja je dvosmerno anoniman i sprovode ga dva nezavisna recenzenta za svaki pojedinačni rad (*Double Blind Review*). Recenzentima nije poznato ko su autori rada, niti autori rada znaju ko je recenzent njihovog rada. Anonimnost u pristupu je veoma važan preduslov za obezbeđivanje visokog stepena autonomije i objektivnosti recenzentata. Sadržaj i postupak recenzije se smatraju poverljivim i recenzent, kao ni drugi članovi redakcije, ne smeju otkrivati trećim stranama nikakve detalje iz tog postupka. Rezensenti imaju rok od tri sedmice (21 dan) da redakciji dostave recenziju u pisanoj formi na propisanom obrascu koji ima sledeće elemente:

Šifra/broj rada:

Naziv rada:

Ocena originalnosti rada:

Ocenu aktuelnosti, društvenog i naučnog značaja teme:

U kojoj meri je naveden i objašnjen teorijsko-metodološki okvir rada:

Ocenu korišćene naučne literature, savremenost i naučna relevantnost literature:

Opšta zapažanja o kvalitetu rada:

Predlog za kategorizaciju naučnog rada:

Saglasnost za objavljivanje rada.

Sugestije autoru za poboljšanje kvaliteta rada (opciono):

Odaberi jednu od preporuka za navedeni rad:

Objaviti bez izmena

Objaviti uz manje izmene

Nakon korekcije, rad poslati na novi krug recenzije

Odbiti

Napomene uredniku koje se odnose na opšte, metodološke a naročito etičke (plagijarizam) aspekte rada:

Datum ocene rada:

Ime, prezime, naučno zvanje i potpis recenzenta:

Instrukcije za kategorizaciju naučnih radova

Kategorizacija članaka obaveza je uredništva. Kategoriju članka mogu predlagati recenzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika, ali odgovornost za kategorizaciju snosi isključivo glavni urednik. Članci u časopisu se razvrstavaju u sledeće kategorije: **Naučni članci:**

- 1) Originalan naučni rad (rad u kome se iznose prethodno neobjavljivani rezultati sopstvenih istraživanja naučnim metodom);
- 2) pregledni rad (rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema ili područja u kome je autor ostvario određeni doprinos);
- 3) kratko ili prethodno saopštenje (originalni naučni rad punog formata, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera).

Izuzetno, u nekim oblastima, naučni rad u časopisu može imati oblik monografske studije, kao i kritičkog izdanja naučne građe (istorijsko-arhivske, leksikografske, bibliografske, pregleda podataka i sl.), dotad nepoznate ili nedovoljno pristupačne za naučna istraživanja.

Radovi klasifikovani kao naučni moraju imati bar dve pozitivne recenzije. U časopisu se objavljuju i prilozi vannaučnog karaktera, te se zbog toga naučni članci grupišu i štampaju jasno izdvojeni u prvom delu sveske.

Stručni članci:

- 1) Stručni rad (prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu);
- 2) Informativni prilog (uvodnik, komentar i sl.);
- 3) Prikaz (knjige, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i sl.);
- 4) naučna kritika, odnosno polemika (rasprava na određenu naučnu temu zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji) i osvrti.

AUTHOR GUIDELINES

Humanistika Journal publishes original scientific papers, review papers and short or preliminary reports in the field of social and humanistic sciences. In addition, *Humanistika* publishes actual professional papers, informative appendices, reviews, scientific critiques and polemics that are relevant for the development of the scientific thought and its implementation in practice.

Since it covers a wide range of social and humanistic sciences, the journal is organized through special sections covering certain areas and is edited by reference editors with scientific and / or teaching titles. The journal promotes and advocates the affirmation of academic youth and international academic and scientific cooperation and exchange, especially in the Western Balkans countries, as a culturally, linguistically and demographically related environment.

All manuscripts are reviewed by two independent reviewers with necessary references in the given scientific fields. The reviewers are anonymous to the authors, and the authors are also anonymous to the reviewers (*Double Blind Peer Preview*). All manuscripts are subject to verification on Ephorus and iThenticate platforms in order to verify authenticity and prevent plagiarism.

The language of the manuscript can be Serbian, English, Russian or some of the world's languages that are in widespread use in international communication in a given field of science. It is mandatory for the title and abstract to be in English.

Technical Characteristics of the Manuscript

The editorial staff of *Humanistika* Journal accepts only those papers that are written in accordance with the rules and instructions given herein. We note that it is especially important that the authors comply with the

given rules in all, because this, in addition to methodological and formal norms, is an important determinant of the scientific papers.

Author's Name and Surname: Author's name and surname should be written in lowercase Times New Roman, 12, **Bold** left alignment. The affiliation is written under the name of the author, lowercase - *Italic* (font 12). If the author is employed at the faculty, after providing the faculty name, it is necessary to provide the name of the university and its head office location (e.g. Faculty of Philology, University of Belgrade, Belgrade). If the author is employed at a scientific institute, it is necessary to provide the name of the city in which the institute is located (eg, Institute of Social Sciences, Belgrade).

Paper Title: Title is written in lowercase Times New Roman, 16, **Bold** left alignment. If necessary, a footnote may be placed next to the title for the purpose of citing the name, number, and other details of the project within which the article is written.

Summary (Abstract): Abstract is written in lowercase Times New Roman, 12, regular, double-sided, spacing 1.5. Summary (Abstract) is a brief informative overview of the article contents that allows the reader to quickly and accurately assess its relevance. It is in the interest of the journal and the authors that summaries contain terms that are often used to index and search articles. The constituent parts of the Summary are the aim of the research, the methods, the results and the conclusion. The Summary can be in Serbian, English, or some of the world's languages or in the Slovene language in the scientific field of language and literature. If the language of the paper is Serbian, Slovene or some of the world's languages, which is not English, the title preceding the abstract and the abstract must be in English. Abstract should be within 200-250 word range and is located below the title of the paper, while the Summary (abstract), along with the key words and the title in English, is located at the end of the paper.

Key words: Key words should be written in lowercase Times New Roman, 12, regular, left alignment, spacing 1.5. Keywords are terms or syntagms that best describe the content of the article for indexing and search purposes. They should be assigned with a reference to an international source (list, dictionary or thesaurus) that is most widely accepted either within a given scientific field or in science in general (for example, the list of key words Web of Science). The number of keywords cannot be less than five (5) nor greater than ten (10), and it is in the interest of the editors and the authors

that the frequency of their use in the text of the paper is as high as possible. Keywords are given immediately following the Summary.

Basic Text of the Paper: Basic text should be written in lowercase Times New Roman, 12, regular, double-sided, spacing 1.5. New line is indented. The scope of the paper should not exceed 36,000 characters with spaces, including a Summary in Serbian and English, key words, a list of literature, footnotes and attachments. The papers should be written in a clear and understandable scientific style, respecting the logical order of the IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion) criteria. In that sense, it is necessary to determine the subject, problem and the goal of the paper in the introductory part, then present the applied methodology of the paper and present the obtained results, while in the discussion part, the results should be related to the conclusions.

Subtitles / Second Line Titles: Should be written in the middle of the page in lowercase - **Bold** (font 12).

Format of Citations and References

References in the text of the paper and in the literature list are cited according to the citing APA style, edition 6 (<http://www.apastyle.org>). We recommend authors to find more information, as well as the answers to other questions regarding APA standards, on the official website <http://www.apastyle.org>. If some of the papers have been produced in the research that requires some other way and style of citation (MLA, Chicago, Harvard, etc.), *Humanistika* editorial will accept such papers for publication, provided that the applied citation standard is fully consistent.

When citing a reference within the text, the following model must be used: (author's surname, year of publication). If authors from different references have the same surname, the initials of the author's name in a quote, e.g. (Armstrong, G. M., 1994) is used. If two or more authors are quoted in the same place, they should be listed in an alphabetical order within the same quote, separated by a point-of-phrase, e.g. (Gidens, 2001; Hajdeman, 2004).

The foreign names in the text should be transcribed into the Serbian language, and in the first mention behind the name, the original name should be given, followed by the year of publication of the paper, for example, Bodrijar (Baudrillard, 1985) or Pjer Burdije (Pierre Bourdieu). In case of

two authors of the paper, the surnames of both are given, while in the case of a larger number of authors, only the surname of the first author is given, followed by "et al.". Citations are written in the designated space in the text of the paper, always after the end of the quotation, after the quotation mark. Any citation, regardless of its length, should be accompanied by a reference to the page number with mandatory quotation marks at the beginning and at the end of the citation.

Example: (Foucault, 1989: 59) or (Fuko, 1990)

The list of literature used in the paper is stated at the end of the paper and the list should not include papers not listed in the references. References are listed in alphabetical (Cyrillic and Latin, respectively) order according to the author's surname, first for the sources in the Cyrillic alphabet, which are followed by the sources in the Latin alphabet. When the source has no author, the title of the paper is given and sorted according to the first word in the title. All papers are typed with an indentation in the second and the subsequent lines, in the manner shown in the examples, in order to emphasize the alphabetical order. When it comes to the paper of several authors, in the case of two to five authors of the paper, the surnames and initials of all are cited, while in the case of six or more authors, the surname and the initials of the first author are given, followed by the abbreviations, "i sar." or "et al.". When the paper of an author is cited several times in the references, the sequence of publishing years of the paper is respected. For articles from the journal, papers from the proceedings, as well as book chapters, it is necessary to indicate a page range of an article, or a chapter in the proceedings/book.

Examples of citing individual sources in the references are as follows:

Book / monograph:

Bibliographic data should contain: Surname, author's first name initials. (year of publication).

Title of paper. Place of publication: Publisher.

Examples:

Chandler, D. & Munday R. (2011). *Dictionary of Media and Communication*. New York: Oxford University Press.

Haćion, L. (1996a). *Poetika postmodernizma*. Novi Sad: Svetovi.

Hutcheon, L. (1996b). *Narcistička naracija*. Zagreb: Znanje.

Chapter in the Proceedings:

Rocco, S. (2015). *Creative Design Thinking as a Managerial Approach*. In D. Jugo, D. Verčić i L. Ciboci (eds.), Proceedings of Communication and management Forum (pp. 175–214). Zagreb: Visoka škola za komunikacijski menadžment Edvard Bernajz.

Adorno, T. (1990.). Teze za sociologiju umetnosti. U: S. Petrović (Ed.), Sociologija književnosti (pp. 164–186). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Paper from the Scientific Journal:

Surname, author's first name initials. (year of publication). Article title. *Journal title*, issue/volume number: page range.

Example:

Aracki, Z. (2015). Tehnologija kao prednost i izazov komuniciranja. *CM Časopis za komunikaciju i medije*, 34/X: pp. 121-128.

Article From Newspapers and Magazines:

Surname, author's first name initials. (year of publication). Article Title. *Journal title*, place and date of publication, issue number: page range.

Example:

Šimić, A. (2016). Suzbiti govor mržnje na svakom mjestu. *Oslobođenje*, Sarajevo 09.12.2016. Broj: 25159: p. 11.

Laws and Regulations:

Full title of law or regulation, *Gazette Title*, number and year of publication.

Example:

Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, No. 112/2015.

Web platform:

For all information from electronic platforms, indicate the date of access to information, database name or exact web address (URL): Surname, author's first name initials (year). Document title (*Italic*). The date the site was visited, the website address.

Example:

Adair, J. & Vohra, N. (2003). The Explosion of Knowledge, References and Citations. Date Accessed 03. 01. 2017. URL: <http://www.apastyle.org/manual/related/adair-2003.pdf>

Illustrations:

Different types of illustrations (photographs, drawings, graphic charts, tables, maps, charts, schematics, etc.) can be included in the text of

the paper, but they must be prepared in a quality resolution and in an appropriate electronic form. All illustrations must be in the appropriate places in the text and their contents must inform the paper itself. Each illustration must have its own ordinal number, title and, if necessary, a legend (explanations of characters, etc.). The ordinal number and the title of the illustration are written below the illustration, in lower case Times New Roman, 11, regular, central alignment, spacing 1.0.

Submission of Papers

The papers submitted by authors should be written in compliance with all the rules of academic writing and with respect for intellectual property rights. When submitting the papers, the authors are obliged to submit signed statements that guarantee that their papers represent the results of original and independent scientific paper. Papers are submitted in an electronic format, on a CD, or by e-mail.

Deadlines for submission of papers are:

January 1st, for the issue that is published in March of the given year.

July 1st, for the issue that is published in September of the given year.

Texts should be sent in an electronic format to the following e-mail address: redakcija@humanistika.net

Authors' statement should be printed, filled in, signed, and the original copy sent by regular mail to the Editorial office, while the scanned version should be sent to the email address of the Editorial office. The author's declaration form can be downloaded from the Journal's website.

INSTRUCTIONS TO REVIEWERS

Reviewers are independent in their work and their main task is to evaluate each individual paper that is delivered to them, thus contributing to the improvement and maintenance of the high scientific research outreach and ranking of the magazine itself, as well as of the authors of the articles.

The reviewers generally have an equal or higher rank (scientific or teaching title) than the author of the paper being reviewed.

The review process is a two-way anonymous and is conducted by two independent reviewers for each individual paper (Double Blind Review). The reviewers are anonymous to the authors, and the authors are also anonymous to the reviewers. Anonymity approach is a very important

prerequisite for ensuring a high level of autonomy and objectivity of reviewers. The review content and procedure are considered confidential and the reviewer, as well as other members of the editorial board, must not disclose any details from the process to the third parties. Reviewers have a three-week deadline (21 days) to submit a review in writing to the editorial office, on a prescribed form that has the following elements:

Paper code /number:

Paper Title:

Assessment of the originality of the paper:

Assessment of the actuality, social and scientific importance of the theme:

To what extent is the theoretical and methodological framework of the paper detailed and explained:

Evaluation of the used scientific literature, contemporary and scientific relevance of literature:

General observations on the quality of the paper:

Proposal for categorization of the scientific paper:

Approval for publication of paper.

Suggestions for the author to improve the quality of the paper (optional):

Choose one of the recommendations for the given paper:

1. Publish without modifications
2. Publish with minor changes
3. After the correction, send the paper to a new round of reviews
4. Refuse

Notes to the Editor regarding general, methodological and especially ethical (plagiarism) aspects of e paper:

Date of evaluation of the paper:

Name, surname, scientific title and signature of the reviewer:

Instructions for Classification of Scientific Papers

Classification of articles is an obligation of the editorial board. The article classification may be proposed by reviewers and editorial staff, that is editors of the sections, but the responsibility for the classification is borne solely by the editor-in-chief. Articles in the journal are classified into the following categories:

Scientific articles:

- 1) Original scientific paper (a paper which presents previously unpublished

- results of one's own research by the scientific method);
- 2) a review paper (a paper containing an original, detailed and critical presentation of a research problem or an area to which the author has made a certain contribution);
  - 3) a short or preliminary report (an original scientific paper of full format, but of a smaller scale or of a preliminary character).

Exceptionally, in some areas, the scientific paper in the journal can take the form of a monographic study, as well as a critical edition of scientific material (historical-archival, lexicographic, bibliographic, data review, etc.), previously unknown or insufficiently accessible for scientific research.

Papers classified as scientific must have at least two positive reviews. The journal also publishes extracts of the extra-curricular character, and for this reason scientific articles are grouped and printed clearly separated in the first part of the Journal.

Professional articles:

- 1) Professional paper (an appendix offering experience useful for improving the professional practice, not necessarily based on a scientific method);
- 2) Informative appendix (editorial, comment, etc.);
- 3) Review (books, computer programs, cases, scientific events, etc.);
- 4) Scientific critique or polemics (discussion on a particular scientific topic based exclusively on scientific argumentation) and reviews.

LISTA NAUČNIH OBLASTI za objavljivanje radova u časopisu *Humanistika*

Časopis *Humanistika* objavljuje naučne i stručne radove u skladu sa Zakonom o naučnoistraživačkoj delatnosti i Aktom o uređivanju naučnih časopisa Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Humanistika je interdisciplinarni časopis koji objavljuje radove iz polja društveno-humanističkih nauka a koji spadaju u najmanje jednu naučnu oblast iz sledeće tabele:

Naučno polje	Društveno-humanističke nauke
Naučne oblasti	Bibliotekarstvo, arhivarstvo i muzeologija
	Ekonomске nauke
	Istorijske, arheološke i klasične nauke
	Kulturološke nauke i komunikologija
	Menadžment i biznis
	Pedagoške i andragoške nauke
	Političke nauke
	Pravne nauke
	Psihološke nauke
	Sociološke nauke
	Teologija
	Filozofija
	Filološke nauke
	Nauke o umetnostima
	Fizičko vaspitanje i sport
	Specijalna edukacija i rehabilitacija

Za svaku naučnu oblast u časopisu postoji zasebna rubrika koja nosi isti naziv kao i naučna oblast. Svaku naučnu oblast/rubriku uređuje poseban urednik oblasti/rubrike koji je član Redakcije. Svaki urednik u časopisu mora posedovati važeći izbor u neko od nastavnih i/ili naučnih zvanja stečen na akreditovanoj visokoškolskoj ustanovi, odnosno nadležnom ministarstvu u Republici Srbiji.

Za svaki rad koji se objavljuje u časopisu Redakcija obezbeđuje dva nezavisna anonimna recenzenta koji moraju posedovati važeći izbor u neko od nastavnih i/ili naučnih zvanja stečen na akreditovanoj visokoškolskoj ustanovi, odnosno nadležnom ministarstvu u Republici Srbiji. Oba recenzenta moraju biti u višem rangu nastavnog ili naučnog zvanja od autora teksta koji se recenzira.

Za ceo časopis, kao i za svaki pojedinačni rad koji se objavljuje u časopisu, Redakcija obezbeđuje punu bibliometrijsku obradu radi što bolje propulzije, identifikacije i valorizacije u nacionalnom, regionalnom i globalnom naučnoistraživačkom okruženju.

CIP - Каталогizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

3

HUMANISTIKA : časopis za istraživanja u društvenim i humanističkim naukama = Humanities : journal of research in the social sciences and humanities / glavni i odgovorni urednik Boban Tomić. - Vol. 1, br. 1 (mart 2017)- . - Beograd : Visoka škola za komunikacije, 2017- (Beograd : Šprint). - 23 cm

Polugodišnje. - Tekst na srp. (ćir. i lat.) i engl. jeziku. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Humanistika (Beograd. Online) = ISSN 2560-4376
ISSN 2560-3841 = Humanistika (Beograd)
COBISS.SR-ID 230809100

www.humanistika.net
www.viskom.edu.rs
www.humanitiesonline.net

